FÖLDES GYÖRGY

AZ ELADÓSODÁS POLITIKATÖRTÉNETE

1957 – 1986

E kötet a Politikatörténeti Intézetben készült

FÖLDES GYÖRGY

AZ ELADÓSODÁS POLITIKATÖRTÉNETE 1957 – 1986

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
KÖNYVTÁR
Szeged

12864

SZTE Egyetemi Könyvtár
J000405671

MAECENAS

A borítót tervezte:
Dobák Ildikó

Ft 96

JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
Könyvtár
Szp. napló 185253/1996 sz
Példány napló 7996/1996 sz.

Hungarian edition
© by Maecenas Könyvkiadó
© Földes György, 1995

TARTALOM

Bevezetés 7

I. fejezet
Fizetésimérleg-hiány és politika 1957–1965 21

II. fejezet
Mechanizmus és új külgazdasági orientáció: válaszkeresés a fizetésimérleg-problémára 39

III. fejezet
A tervszerű eladósodás 52

IV. fejezet
Menekülés előre 77

V. fejezet
Egyensúlyozás 143

VI. fejezet
Menekülés előre, másodszor 228

Irodalomjegyzék 259

Táblázat 268

A magyar eladósodás történetéről eddig nem született monografikus feldolgozás. Hiányzik a közelmúlt elsődleges forrásokon alapuló, átfogó gazdaság- és politikatörténete is, tehát ilyen keretben sem történhetett meg a nemzetközi fizetésimérleg-hiány, illetőleg az adósságcsapdába kerülés folyamatának elemzése.

1978-tól a gazdaságpolitikai műhelyekben alaposabban kezdtek foglalkozni a témával, hogy megpróbálják felkutatni és megszüntetni a jelenség okait. A kutatások annak érdekében folytak, hogy felszámolhassák a cserearányromlást, s megoldhassák a szerkezeti, mechanizmusbeli, gazdaságpolitikai és szemléleti problémákat. Az eladósodási folyamat komplex elemzésére azonban nem került sor. Mivel magyarázható ez? Azzal, hogy a probléma, miközben a gazdaságpolitika centrumába került, rögtön — kimondva-kimondatlanul — evidenciává is vált, olyan dologgá, amellyel önmagában nem érdemes foglalkozni. Így a hangsúly a hatékonyságra, a szerkezetváltásra, a beruházási folyamat szabályozására, az árfolyampolitikára stb. került át. A közgazdasági irodalom tehát a külső egyensúlyhiány belső okaira hivatkozott, és a gazdaságpolitikai eszközök használatára, újak kidolgozására ösztönözte a politikai vezetést.

Az eladósodás mint önálló közgazdasági probléma elő-

ször az 1980-as évek közepén, az 1984-es reform bevezetésével összefüggésben került előtérbe. Az újabb reform gondolata nem kis mértékben abból a tézisből származott, hogy a kiváltó ok (az elmaradott gazdasági szerkezet) megszüntetése nem egyedül és nem is elsősorban gazdaságpolitikai, hanem mechanizmusbeli változtatásokkal is lehetséges. Emellett felerősödtek azok a nézetek, melyek szerint éppen a felemás mechanizmus szüli az eladósodást. De ennél a pontnál nem lehetett megállni.

Magától adódott a kérdés: miért felemás a mechanizmus? S persze adódott a válasz is: egyrészt azért, mert a politika a gazdaságra nehezedik, a két szféra összefonódik. Másrészt, mert egyes társadalmi csoportok jó érdekérvényesítési lehetőségei folytán – jelesül a reformban (állítólag és valóban) kevéssé érdekelt politikai értelmiség, állami bürokrácia, nagyvállalati lobby és a nehezebb helyzetű szektorok dolgozóit képviselő szakszervezetek nyomása miatt – már 1966–1968-ban kompromisszumok születtek, majd bekövetkezett a visszafordulás. Ez az érvelés lett az alapja a túlcentralizált iparszerkezet jogos bírálatának és a nagyüzemek elleni támadásnak.

Többen – pl. Hegedüs András Szalai Erzsébetre[1] hivatkozva – azt állították, hogy az ország folytatólagos eladósodásáért nem kis részben a nagyipari szféra a felelős. Hiszen a nagyipar folyó termelési szintjének importigényei és viszonylag jó beruházási pozíciói előbb lecsapódtak a folyó fizetési mérleg hiányában, majd akkumulálódtak az eladósodásban. A nagyvállalatokról folyó vitáktól függetlenül továbbra is létezett a paradoxon, miszerint az ország konvertibilis exportjának jelentős részét éppen a nagyipar szolgáltatta, és rövid távon éppen ez az általában elmaradott szerkezetű és technikai színvonalú

* * *

[1] A bevezetőben említett művek adatai az irodalomjegyzékben találhatók.

szektor tudott külkereskedelmi többletet produkálni. Eközben persze fenntartotta-újratermelte elavult kapacitásait, termékszerkezetét, a nem hatékony termelést védelmező gazdasági szabályozást, a nem piackonform gazdaságpolitikát.

Meg kell állapítani, hogy az 1984-es KB-határozat utáni reform története nem ad módot annak egyértelmű kimondására, hogy az eladósodás fő felelőse a mechanizmus vagy éppen a felemás mechanizmus vagy a gazdaságpolitika. Sőt, inkább úgy tűnik, hogy az eladósodás nem mechanizmus- és még kevésbé gazdaságirendszer-specifikus. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lenne fontos szerepe a gazdaság intézményrendszerének, irányító és szabályozó mechanizmusának a nemzetgazdasági teljesítmény alakulásában, s így közvetve-közvetlenül a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban stb. Mégis, mindent egybevéve, a gazdaságpolitika szerepe egyértelműbben megragadható a fizetési problémák elhatalmasodásában. Teljesen nyilvánvaló, hogy 1974 és 1978 között, az első eladósodás során, a változatlanul hagyott gazdasági átmenetet képviselő gazdaságpolitika volt a meghatározóbb, mert nem vette tudomásul a világgazdasági fordulatot, mert elhibázottak voltak a válaszreakciói. Továbbmenve: ugyancsak a gazdaságpolitikának köszönhető az eladósodás ideiglenes megállítása az 1980–1984-es periódusban. Ebben az időszakban, különösen 1981 és 1983 között, óriási szakadék tátongott az irányítási módszerek és a reformretorika között, miközben folyt az újabb reformok előkészítése.

Ezek a sikerek azonban csak múlékonyak lehettek, mert miközben fogyasztották a politikai tőkét és lényegében aláásták a politikai hatalom legitimitását, nem teremtették meg a szerkezetátalakítás, a hatékony növekedés feltételeit (Kornai János, Nyers Rezső, Tardos Márton, Antal László). Így mértékadó politikusok (Kádár János, Ha-

vasi Ferenc) úgy ítélték meg, hogy csak egy út maradt: a mechanizmus reformjának összekapcsolása a gazdasági növekedés megindításával. Ebből a megoldásból azonban 1985–86-ban egy újabb, nagyméretű belső felhasználásbővülés következett. Az elavult kapacitások kihasználása, a beruházások ösztönzése, a közületi és lakossági fogyasztás emelkedése nagyméretű fizetésimérleg-hiányban összegződött. Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy az eredmény nem lett volna ilyen rossz, ha nem kapcsolódik össze a dollár árfolyamának váratlan (?) visszaesésével.[1] Ennek következtében nemcsak a magyar export értékesítési lehetőségei romlottak, hanem a felvett hitelek terhei is drámai módon és mértékben nehezültek.

Az MNB adósságmenedzselésének kudarca véletlen, ámde törvényszerű véletlen volt. Hiszen annyi siker után valamikor be kellett következnie a valutaüzleti fiaskónak.

Az újabb eladósodás újabb területeket rántott magával: most már a politikai rendszer megváltoztatása, az új külgazdasági orientáció, majd a tulajdonviszonyok átalakítása is napirendre került. A reformgazdaságtan fő iránya, a monetáris elvek primátusát hangoztatva, továbblépett a rendszerváltás felé (Bokros Lajos, Surányi György, Antal László, illetve Tardos Márton).

Ez idő tájt a neokeynesiánus–kaleckiánus közgazdászok egyfelől a belső piac felé fordultak, másfelől elvégezték az adósságcsapda elemzését világrendszerszinten. (Hoch Róbert, Radnóti Éva, Szegő Andrea, Wiener György, Lóránt Károly.) Az Észak–Dél problémát belefoglalták a centrum-periféria viszonyba, és a világgazdasági erőviszonyok oldaláról közvetve a fejlett országok és a nemzetközi pénzügyi szervezetek válságsúlyosbító-generáló szerepére hívták fel a figyelmet. Elemzésük belső üzenete: nem érdemes a centrum felé igyekezni, mert nem fogadja be a jelentkezőt; nem szabad a piaci mechanizmust és főleg nem a magántulajdon válságkezelő képességét fetisizálni, hiszen az államot nem lehet kiiktatni a szerkezetváltásból, a modernizációból. Az antimonetáris közgazdaságtannak azonban ekkor már nem volt megfelelő nemzetközi és hazai politikai háttere.

* * *

[1]Lásd erről a Csáki György és Vígvári András által készített műhelytanulmányt.

A két elméleti irány közül a monetarista indíttatású kapott megbízatást a válság leküzdését célzó gazdaságpolitika kidolgozására. A most már félhivatalos politikai támogatást élvező, radikális koncepció abból indult ki, hogy az elhúzódó gazdasági válság és ezen belül az adósságválság megoldása csak a rendszerváltás segítségével történhet meg. S ez volt az, ami „csak" a modellváltás melletti, „mérsékelt" reformgazdaságtant megfosztotta a cselekvő bázistól: sem a fejlett tőkés országok, sem a hazai középrétegeket képviselni vágyó polgári erők nem vállalták fel az egyrészt globális-regionális, másrészt nemzeti, állami beavatkozásra, vegyes gazdaságra, belső piacra és növekedésre építő keynesiánus ihletésű válságkezelést.

A vita végül nem elméleti síkon, hanem a társadalmi-politikai erők küzdelmében dőlt el, mégpedig nem függetlenül a világgazdasági erőviszonyoktól, a nemzetközi hatalmi küzdelem kimenetelétől. Hogy miként alakult a közgazdasági felfogások vitája a rendszerváltás folyamatában, az már túlmutat e könyv témáján. A történész pedig józan eszére hallgatva még hamarabb vágja el az események fonalát. Mégpedig abban a pillanatban, amikor az állampárt még kísérletet tehetett volna saját válaszának megfogalmazására, önálló kezdeményezésre, irányváltásra, mielőtt még – s talán éppen azért, mert erre képtelennek bizonyult – az egyes társadalmi szférák válságai egymást erősítve a rendszer összeomlásához vezettek. (Ágh Attila, Földes György, Hankiss Elemér, Lengyel László.)

Könyvünk, mint címe is mutatja, 1986 végéig kíséri fi-

gyelemmel az eladósodási folyamatot. Az MSZMP vezetésének, a kormányzó elitnek azokat a meg-megújuló próbálkozásait vizsgálja, amelyek azt célozták, hogy megszűnjenek, kezelhetővé váljanak az egyre nyomasztóbb fizetési nehézségek. Ezután az adósságcsapda elkerülésére, majd a belőle való kitörésre tett kísérletek következtek. Már a felsorolás is jelzi: ezek az erőfeszítések – amelyek hol ilyen, hol olyan gazdaságpolitikában, hol a mechanizmus alakítgatásában, átalakításában, hol a külgazdasági orientáció módosításában, a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez történő csatlakozás erőltetésében, hol a KGST-reformért tett erőfeszítésekben vagy a belső fogyasztás, az életszínvonal megszorításában fejeződtek ki – végül is kudarcot vallottak.

Sokszor feltették és felteszik a kérdést: alakulhatott volna másként is? Megtörténhetett volna, hogy egy ilyen adottságú kis nemzet, amely a két világrendszer, a centrum és a periféria határán, Észak és Dél között helyezkedik el, sikeres választ adjon a világgazdasági fordulatra?

Erre a kérdésre – tudományos igénnyel – csak megközelítő választ adhatunk. Nem a szó relativizáló értelmében. Tehát nem azért, mert azt felelhetnénk: az adott világfejlődési trendben, struktúrában, a nemzetközi erőviszonyok között csak felemás eredmények születhettek. Nem is azért, mert a téma tárgyalása során ismételten kiderül: Magyarországnak nemcsak külgazdasági politikáját, hanem gazdaságpolitikáját, belső gazdasági mechanizmusát, mozgásterét is korlátozta a szovjet érdekszférához kötődése. E tanulmány írója, olvasója nem feledkezhet el a magyar gazdaság adottságairól, szerkezeti gyengeségeiről és nyitottságáról, amelyek együttesen mintegy predesztinálják a nemzetközi gazdasági vérkeringésben való aktív részvételre, s ezért potenciális veszélyforrásai egy veszteséges kapcsolattartásnak. (Nem beszélve arról az esetről, amikor a partnerek ráutaltsága kisebb, mint Magyarországé, s ezért nem

beszélhetünk kölcsönös függőségről.) A könyvben megfogalmazott válasz tehát azért is csak megközelítő, mert bár a szerző a történelmi örökséget is olyannak ítéli, hogy az nem kis mértékben már eleve meghatározta az eladósodással szemben folytatott küzdelem kimenetelét, mégsem mondja ki, hogy történelmi szempontból csak ilyen eredmény születhetett. Hasonló módon nem emeli ki a kudarc okainak sorában azt, hogy a politikai rendszer, a politikai vezető garnitúra ideológiai beállítódása, külön érdekei, szociális elkötelezettsége, a nagyobb társadalmi csoportok (politikai értelmiség, városi szakmunkások) érdekeinek képviselete is nyilvánvalóan fontos szerepet játszott a szükséges változások elmaradásában. Végül e munka nem vizsgálja részletesen a magyar közgazdasági gondolkodás teljesítményét vagy éppen a Magyar Nemzeti Bank hitelfelvételi gyakorlatát, pedig ezek is befolyásolták a döntési alternatívákat, a politikai vezetés mozgásterét.

Az itt olvasható könyv az eladósodási folyamat mindezen vonatkozásait elsősorban az MSZMP és vezetői tevékenységének, vitáinak bemutatásával jeleníti meg. A szerző célja nem annak kimutatása, hogy lehetett volna-e másként vagy jobban, hanem az, hogy felkutassa: mit tett a politika az eladósodással kapcsolatban, és miért nem sikerült vállalt feladatát teljesítenie? A politikai vezetés elment-e lehetőségeinek határáig, milyen szerepet játszott a válság kialakulásában és elmélyítésében?

A XX. századi Magyarország – gazdasági szerkezetének adottságai, nyitottsága okán – hajlamos az eladósodásra. Ezt a hajlamot súlyosbították a sikertelen világháborús részvételek nyomán létrejött jóvátételi kötelezettségek. Az 1956-os felkelés után viszont – szemben 1918–1919-cel és 1945-tel – az ország jelentős nemzetközi segítséget kapott (amit az 1960-as évek közepére a magyar kormány lényegében visszafizetett), s ez rövid távon többletforráshoz juttatta hazánkat.

1957 és 1973 között – részben a beruházási ciklusok következtében – a gazdaságpolitikát folyamatosan végigkísérte a fizetésimérleg-hiány. Ebben az új struktúrát öltő magyar gazdaság több problémája fejeződött ki: a hiánytól a szerkezeti problémán át a külkereskedelem rugalmatlanságáig. Mégsem beszélhetünk eladósodásról az 1957 utáni másfél évtizedben. Nemcsak azért nem, mert az adósságszolgálat mértéke nemigen érte el a veszélyességi küszöböt (bár azt akkor alacsonyabban szabták meg, hiszen nagyrészt politikai szempontok alakították mértékét), hanem azért sem, mert a folyó hitelfelvételek nem akkumulálódtak óriási – és főleg kezelhetetlen – adóssággá. A gazdaságpolitika (az éves tervek) módosítása általában lehetővé tette az ismétlődően kialakuló feszültségek enyhítését.

Éppen a folyó fizetésimérleg-problémák szerkezeti, hatékonysági, érdekeltséghiányból következő, tehát a merev gazdasági irányítással összefüggő okainak, valamint külkereskedelmi hátterének felismerése volt az, ami az új gazdasági mechanizmus külső feltételrendszerének megteremtése jegyében a világpiachoz igazodó belső árrendszer, illetve az IMF- és Világbank-tagság ügyét előtérbe állította, legelőször 1963–1964-ben, majd 1967-ben.

A magyar külpolitika ezután 1973-ban és 1977–1978-ban tűzte napirendre az ENSZ pénzügyi szervezeteihez való csatlakozás kérdését. Moszkvai jóváhagyás hiányában azonban a belépési nyilatkozat megtételére csak 1981-ben került sor; s akkor a magyar vezetés csak utólag adott tájékoztatást elhatározásáról. Erre a döntésre azért került sor, mert a magyar politikai vezetés belátta: a Szovjetunió már nyilvánvalóan nem tudja kielégíteni a magyar igényeket. Ezért Magyarországnak a pótlólagos hiteligények biztosítása érdekében mindenképpen tennie kellett valami új lépést. Hiszen akkor már nem elsősorban fejlesztési célú kölcsönökről volt szó, hanem inkább a

meglévő adósság rendezéséről. Az IMF-, illetve a Világbank-tagság megvalósulásának története éles fényt vet a magyar politikai vezetés magatartására, a szovjet érdekek és szempontok jelentőségére a két ország viszonyának alakulásában. Így e kérdés tárgyalása módot ad a magyar párt- és állami vezetés külső mozgásterének bemutatására.

A világpiachoz igazodás, a technológiai-szerkezeti lemaradás felszámolásának követelménye általában is sürgetővé tette, hogy külföldi erőforrásokat vonjanak be a magyar gazdaság fejlesztésébe. Ám különös iróniája a sorsnak, hogy a „tervszerű eladósodás" koncepcióját 1972–1974-ben dolgozták ki a magyar közgazdászok és fogadták el a politikusok, éppen azelőtt és akkor, mielőtt és amikor a világgazdaságban gyökeres fordulat ment végbe.

Az eredeti kiindulási pont az volt, hogy a felvett hitelekkel hozzá lehet jutni a legfejlettebb termelési technológiákhoz is, és a segítségükkel előállított termékek a gyorsan bővülő világkereskedelem mindhárom régiójában értékesíthetők lesznek. Így gyorsan megtérülhetnek a befektetések, a beruházások belátható időn belül kifizetődnek, és békés, zökkenőmentes modernizációs folyamat zajlik le.

Az olajválság nyomán azonban a kiinduló feltételezések megalapozatlanná váltak: megszakadt az évtizedes világgazdasági konjunktúra vonala. Megdrágult a hazai termeléshez szükséges nyersanyag és energia. Ugyanakkor nem csökkent a fejlett technológiát megtestesítő beruházási javak ára (a centrum megvédte pozícióit). Viszont leértékelődtek a közepes színvonalú termékek. Ez vezetett a cserearányromlásként emlegetett folyamathoz. Kisebb ingadozás, vagyis az olajdollárok megjelenése után a hitelek nem drágultak meg, sőt a meginduló inflációs hullám következtében még olcsóbbá is váltak, mégpedig annyira, hogy több éven át negatív reálkamattal lehetett

hitelhez jutni a nemzetközi pénzpiacokon. Erre a helyzetre a magyar gazdaságpolitika úgy reagált, hogy fenntartotta a beruházási célú eladósodás stratégiáját. Másrészről mindent elkövetett az infláció távoltartására, hatásainak kivédésére: a vállalati szféra, a jóléti szint, a tudomány és a politikai stabilitás védelmére.

Ebből azonban hosszabb távon romlás következett: a beruházások kedvezőtlen arányokban valósultak meg, mert részben importhelyettesítési szempontoknak rendelődtek alá. Másik oldalról viszont az exportkényszer és az infláció, illetve a vele járó gazdasági-társadalmi következmények elhárítása megerősítette a gazdasági reform ellenzőinek táborát: a továbbfejlesztés helyett a konzerválás hívei kerültek előtérbe. A világpiaci működés követelményei nem érvényesültek a nemzetgazdaság intézményrendszerében, normáiban és szabályozó mechanizmusaiban. Mindez együttesen az első eladósodási hullámhoz (1974–1978) vezetett.

A politikai elit a *„lopakodó" válsággal* a jóléti szocializmus programját állította szembe, amit az előző másfél évtized töretlen lendületének gondolati meghosszabbítása, prognosztizálása tett lehetővé. De optimizmus uralkodott a világgazdaságot illetően is; ideiglenesnek minősítették a válságot, s azt remélték, kivédik az árrobbanást és hatásait. Ebből nemcsak idő- és anyagi veszteség következett, hanem e tévedés folytán nehezebbé vált az is, hogy a politika szembesüljön az új helyzettel.

1978-ban azonban már elkerülhetetlenné vált a korrekció. Egyrészt, mert megszűntek az olcsó hitelek; másrészt, mert a nagyberuházási programok csődöt mondtak; harmadrészt mert az eladósodási folyamat oly mértékben felgyorsult, s oly mértékben nyilvánvalóvá vált az addig tett intézkedések elégtelensége, hogy az MSZMP vezetésének mindenképpen reagálnia kellett a pénzügyi szakemberektől érkező jelzésekre. A politikai döntéshozók elvetették a teljes fordulat végrehajtásának gondolatát: nem csökkentették az életszínvonalat, csak a dinamikáját faragták le, s nem hajtottak végre radikális fordulatot a hatékonyabb ágazatok és vállalatok javára. Egyúttal mind a mechanizmus reformjában, mind a külgazdasági orientációban a fokozatos fejlődés elve érvényesült.

Az 1978-as fordulat mégis nagy jelentőségű, mert szakítást hozott az utópiák nagy részével, és visszaterelte a magyar pártot a gyakorlatias megközelítés és a reformok útjára. Utólag felvethető, hogy akkor – még a lengyel válság kirobbanása előtt – a politikai vezetés kihasználatlanul hagyott egy lehetőséget azáltal, hogy tevékenységét nem a probléma megoldására, hanem a félfordulattal járó konfliktusok minimalizálására összpontosította. Mindenesetre a monetáris eszközrendszer bevetése – a költségvetési restrikció, az importkorlátozás, az exportösztönzés és a második gazdaságon keresztül a társadalom erőinek extenzív mozgósítása, ügyes adósságmenedzseléssel kísérve – nem maradt eredménytelen. Előbb szovjet, nyugatnémet segítséggel 1982 tavaszán, utóbb IMF-részvétellel sikerült kivédeni a második olajárrobbanás és a lengyel szükségállapot bevezetése nyomán kialakult fizetési válságot.

Eközben a tudományos és gazdaságpolitikai műhelyekben nagy lendülettel folyt az 1968-as reform továbbgondolása. Az e körüli viták nemcsak a különböző szakmai álláspontokat tükrözték vissza, hanem az átalakuló társadalmi-politikai erőviszonyokat is. A lakosság jelentős része egyre türelmetlenebb lett életviszonyainak alakulása miatt, egyre kevésbé érezte tisztázottnak perspektíváit. Ezzel magyarázható, hogy a közvélemény nem méltányolta igazán a külkereskedelmi mérleg pozitívvá válását, a gazdasági reformcsomagot.

Ebben a helyzetben a politikai vezetés, Kádár János csak úgy vállalta fel a reformokat, ha azok összekapcsolódnak

a gazdasági növekedés újraindításával és annak részeként az életszínvonal érzékelhető mértékű javításával. Személyes döntésében, majd az ezt szentesítő XIII. pártkongresszus határozatában az ágazati, területi és csoportérdekek nyomása is kitapintható. Kádár – anélkül, hogy valamelyik mellé odaállt volna – ismét csak a kompromisszumra törekedett. Rövid távon az egyre érzékelhetőbbé váló érdekellentétek összebékítése csakis a növekedésből származó többletforrás-elosztás alapján valósulhatott meg. Nem kellett sok időnek eltelnie azonban ahhoz, hogy kiderüljön: a többletjövedelem, a belső felhasználás ismételt bővítése külső forrásból eredt. Eredmény: 1985–1986-ban lényegében megduplázódott Magyarország adósságállománya.

Önmagában a nem túlzott ütemű növekedés „begenerálása", a szabályozók enyhítése, a beruházások ösztönzése nem magyarázza a fizetési mérleg katasztrofális romlását. Emellett nehezen vitatható az is, hogy a politikai vezetés anélkül döntött, hogy előbb megteremtette volna egy új szerkezetű, hatékonyabb, valóságos fejlődést jelentő gazdasági növekedés feltételeit. Igazoltnak tűnik, hogy a pénzügyi-banki vezetés maga is segítette-orientálta a politikusokat az új gazdaságpolitika meghirdetésében. Bizonyítja ezt, hogy 1985–1986-ra – az ország fizetési helyzetében az előző két évben bekövetkezett javulásra hivatkozva – nem kötöttek IMF-megállapodást. Az MNB lényegében már 1983 közepétől kísérleteket tett bevonható új külső források felkutatására.

Jól mutatja az MSZMP és az ország vezetésének beállítódását az, ahogyan az 1985-ös folyamatokra reagált. Már az első fél évben világossá vált, hogy a dollár árfolyamának jelentős mértékű visszaesése és a belgazdasági reálfolyamatok kedvezőtlen alakulása a vártnál sokkal rosszabb körülményeket teremtett a VII. ötéves terv prioritásaihoz. A tervet mégis az eredeti koncepció alapján

fogadták el, indították útjára 1986 januárjában. De szinte a kezdés pillanatában, a tavaszi hónapokban kiderült, hogy sem az éves, sem az ötéves terv nem tartható. Ezt azonban kevesen merték kimondani. Így, bár bizonyos menet közbeni korrekciókra sor került, a gazdaság mozdonya, enyhén felfűtve, tovább zakatolt.

A politikai vezetők nem voltak képesek versenyt futni a felgyorsult idővel. A késlekedés következményei nemcsak a fizetési mérleg drámai romlásában, hanem a jelentős bizalomvesztésben is megmutatkoztak. A válság nyílt bevallása, az adósság mértékének pontos közlése azonban tovább gyöngítette volna a pártvezetőség tekintélyét. Ebből a csapdából az MSZMP képtelen volt kiszabadulni. Ezért a korábbinál élesebb önkritika mellől továbbra is elmaradt a személyi, szervezeti konzekvenciák levonása. Újabb időhúzás következett: ideológiai támpontkeresés folyt, és elkezdődött a kibontakozási program kidolgozása. Ezek a lépések azonban már a vezető párt cselekvésképtelenségét jelezték a társadalom számára. Újabb történelmi pillanat maradt kihasználatlanul. Egyre élesebben vetődött fel a gazdasági és a politikai rendszer megváltoztatásának az igénye. Az adósságteher pedig lehetetlenné tette, hogy a politikai vezetés „jóléti" engedményekkel vonja el az értelmiségi-menedzseri csoportoktól a lassan feléjük forduló társadalmi figyelmet.

Az eladósodás azonban nem az egyetlen és még csak nem is a legfőbb oka a rendszerváltásnak. Hiszen nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a politika más és jobb válaszokat dolgozzon ki; csökkentette ugyan ezek skáláját, de nem zárt ki új alternatívát. Bár kikezdte a válságot legyőzni nem tudó politikai elit tekintélyét, de egyúttal nem juttatta-juttathatta meghatározó befolyáshoz az ellenzéket, különösen nem a rendszerváltást akarókat.

Itt, 1986 végén zárul a téma tárgyalása. Jelen munka tehát nem foglalkozik azzal az időszakkal, amikor a párton belüli erők kiharcolták a modellváltáshoz szükséges személyi, szer-

vezeti hatalmat, de ahhoz viszont már nem maradt idejük, hogy végre is hajtsák azt. 1986 végén felsejlett az is: a Szovjetunió nemcsak nem képes, hanem már nem is akar kizárólagos szerepet játszani a kelet-európai térség problémáinak megoldásában. Gorbacsov felismerte, belátta, hogy nincs gazdasági alap a korábbi befolyás megőrzéséhez. Minthogy pedig a nyers erő alkalmazásának nincs igazi értelme, ezért célszerűsége sincs már. A szovjet vezetés saját országának, gazdaságának problémáit állította középpontba és a megújulás külső feltételeinek megteremtésére koncentrált. Hosszabb távon nem mondott le a világhatalmi státusról, de azt saját belső megerősödésétől remélte fenntartani. A nemzetközi helyzetben beállt gyökeres változással a rendszerváltás ügye került előtérbe. Ebben az időben a nemzetközi eladósodás már másként hatott a magyar belpolitika fejleményeire, hiszen az adósságválság és a mögötte húzódó nemzetközi integrációhiány, szerkezeti elmaradás egyetlen elfogadott terápiája a gazdasági rendszerváltás végrehajtása lett.

A könyv e kérdéskörrel már nem foglalkozik. Hiszen ha a témát eddig az időpontig követtük, már megpróbálhatunk válaszolni arra, mit jelentett a magyar államszocializmus történetében az eladósodás. 1986 végére vált gyakorlatilag elviselhetetlenné Magyarország nemzetközi adósságterhe, ami nemcsak a reálgazdaságról tanúskodott rendkívül negatívan, hanem egyértelműen jelezte azt is: nem tarthatók fenn a magyar szocializmus jóléti vívmányai, alapértékei. 1986 megmutatta, hogy a politikai vezetésnek nincsenek meg azok az eszközei, amelyekkel megfordíthatná a kedvezőtlen tendenciákat, az egypártrendszerben nem talál már új szövetségeseket a kedvezőtlen folyamatok megfordításához szükséges erőkoncentráció megvalósításához. Valami új dolognak kellett következnie. Akkor azonban még semmi nem garantálta, hogy az a valami belátható időn belül be is következik, s hogy összeomlás lesz-e, vagy valami más...

Fizetésimérleg-hiány és politika 1957–1965

Magyarország hajlama az eladósodásra, a tartósan negatív fizetési mérlegre történelmi eredetű. Ezt felerősítette, hogy gazdaságának elmaradottságából és nyitott szerkezetéből fakadóan *egyenlőtlen cserére* kényszerült. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése új világgazdasági környezetet teremtett a térség országai számára. Elveszítették korábbi természetes kapcsolataik, piacaik jó részét. A kelet-, közép- és délkelet-európai országok már az első világháború előtt is külföldi tőke bevonásával igyekeztek modernizálni gazdaságukat. Az 1920-as években – egymás közötti belső ellentéteik és a térségben keletkezett hatalmi vákuumot kitölteni igyekvő nemzetközi versengés következtében – érdemi együttműködés nem jött létre a nemzeti államok között.[1] Mindegyikük ösztönözte a működő tőke beáramlását, és mindegyikük külső hitelek segítségével akarta működőképessé tenni gazdaságát. A végeredmény ismert: a nagy gazdasági válság kitöréséig egyik nagyhatalom sem tudott meghatározó befolyáshoz jutni, de a kisországok sem voltak képesek biztos külföldi vevőket szerezni szegényes árukínálatuknak.

* * *

[1] Lásd erről Ránki György: Hitel vagy piac című tanulmányát a Mozgásterek, kényszerpályák című tanulmánykötetben. Bp., 1983.

Politikai értelemben Magyarország került a legnehezebb helyzetbe. A többi országhoz képest viszonylagos gazdasági fejlettségét a hagyományos piacok elvesztése, a kisantant országainak elzárkózása miatt nem realizálhatta külkereskedelmében. A háború öröksége, a nagy jóvátételi kötelezettség jócskán megnövelte külső adósságait. Így az 1920-as évek alapvetően a stabilizáció, a szanálás jegyében teltek, és sikert akkor hoztak, amikor jelentős népszövetségi és egyéb kölcsönhöz jutott a Bethlen-kormány, illetve a gazdaság.[1]

Az 1930-as évek – a győri program, majd a haditermelés – jelentős szerkezeti módosulást eredményeztek az iparban. Ezzel egyidőben Magyarországtól jelentős forrásokat vontak el Németország javára. A hitelezés azonban csak rontott a gazdasági helyzeten. Behajthatatlan követeléseket teremtettek, tovább torzították a magyar gazdaság szerkezetét. A második világháborús tetemes jóvátételi kötelezettség újabb, „politikai" eladósodással járt. A szovjet jóvátételi igények és a helyreállítási szükségletek mintegy újjászülték, stabilizálták a korábbi hadigazdálkodás jegyében kialakult intézményeket. Ezekre nemcsak strukturális értelemben mutatkozott igény, hanem azért is, mert az egyensúly megteremtése, fenntartása, a külső (elsősorban szovjet) igények teljesítésének kötelezettsége „újratermelte" a „régi"-új termelési szerkezetet és ezzel egyidőben az állami beavatkozást is.[2]

* * *

[1] Berend T. Iván–Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után. Bp., 1966. Főleg a 179–197. oldalak.

[2] A termelési, külkereskedelmi szerkezet alakulását és az állam gazdasági szerepét a helyreállítás időszakában részletesen tárgyalja: Pető Iván–Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története. Bp., 1985. Különösen a 63–68. és a 90–95. oldalak.

1948-tól kezdődően az „önerős" modernizáció és az autarkia utópiája határozta meg a gazdaságpolitikát.[1]

Magyarország azonban kisebb-nagyobb mértékben még függött a nyugati importtól. A korábban létrejött strukturális arányok tudatos megbontása, az átrendeződő lakossági és felhalmozási igények konkrét hiányokat szültek, amelyeket leghamarabb, legkönnyebben importtal lehetett eltüntetni. Az elmaradottságból, vagy éppen a mértéktelen hitelteljesítésből, tervteljesítésből, a nélkülözhetetlen import fedezéséhez szükséges többletexportból fakadó feszültségek legegyszerűbb enyhítési módja is a hiánypótló behozatal volt.[2] A hazai és a kelet-európai szocialista iparosításnak fő jellegzetessége a stratégiai gazdasági függetlenség kivívására és megerősítésére való törekvés.[3]

E cél kezdetben döntően a hadiipar teljes vertikumának a kiépítésével azonosult. A komparatív gazdasági előnyök kihasználása, a tartós gazdasági együttműködés, a békés egymás mellett élés meghirdetése 1956 után kerülhetett csak előtérbe. Valóságos nemzetközi munkamegosztást teremteni az egymással szemben ál-

* * *

[1] Lásd erről Berend T. Iván kiváló kismonográfiáját: Gazdaságpolitika az első ötéves terv megindulásakor 1948–1950. Bp., 1964. és Birta István tanulmányát: A szocialista iparosítási politika néhány kérdése az első ötéves terv időszakában. Párttörténeti Közlemények, 1970. 3. sz. 113–150. o.

[2] A tervgazdaságban ható funkcionális autarkiáról, a maradékelven alapuló külkereskedelmi politika működéséről: Marie Lavigne: A szocialista országok nemzetközi gazdasága. Bp., év és hely nélkül. Eredeti megjelenés: Armand Colin, Paris 1985.

[3] Az önállóság hirdetésére és a hitelfelvétel elutasítására, az önsegélyezés propagandájára álljon itt egy korabeli (1953-as) SZOT-műsorfüzetből vett dalszöveg-részlet a „Huszárgyerek, huszárgyerek szereti a táncot" dallamára: „Ha pénz kellett: magunk adtuk, nem fordultunk máshoz, / Jól tudtuk, hogy amit adtunk – visszatér e házhoz! / S míg odaát 'Marshall-segély' áldásait nyögték / A mi népünk buzgón jegyzett államkölcsönkötvényt."

ló, versengő gazdasági-politikai rendszerek között – ezt az igényt nem fogalmazta meg egyetlen hatalom sem. Más kérdés, hogy a gazdaság internacionalizálódása, a korszerű technika megszerzésének vágya vagy éppen az újratermelődő közellátási nehézségek, illetve a piacbővítés kényszere egyre sokoldalúbb kapcsolatok kiépítését eredményezték a nemzetközi gazdasági viszonyok területén.

Magyarország 1948 után olyan modernizációs útra került, amely fokozta az ország kis méreteiből, strukturális egyoldalúságaiból következő kiszolgáltatottságát a nemzetközi gazdaságnak.[1] A népgazdasági tervek koherenciáját sorozatosan megbontotta, hogy a külkereskedelmi mérleg az előirányzottnál kedvezőtlenebbül alakult. Emiatt az importtöbbletekkel szemben a következő évre –megfelelő valutáris tartalékok és manőverezési szabadság hiányában – erőteljes exporttöbbletet kellett beállítani, ami újabb belső feszültségeket indukált. Majd a tőkés piacon tapasztalt értékesítési nehézségek és a mesterségesen visszatartott importigények nyomán szétnyíló áruforgalmi olló állította nehéz feladatok elé a külkereskedelmi és banki apparátust.[2] 1955-ben a konvertibilis fizetési kötelezettségek teljesítéséhez rendkívüli intézkedésekre volt szükség.

Az 1956-os válság nyomán kapott hatalmas gazdasági segítség, amelyet nem kevés szabad devizás hitel is kísért, magabiztos fellépést tett lehetővé a Kádár-kormánynak és az újjászerveződő MSZMP-nek. 1957 júniusában a pártértekezleten tartott beszámolójában Kádár János a szocialista országok tervegyeztetésében látta a nyugodt fejlődés garanciáját, elvetette az önellátási kísérleteket és a saját nemzetgazdasági keretre épülő együttműködést a tőkés országokkal. Erről a kérdésről így fogalmazott: „A kapitalisták egyébként általában gazdasági nyomást gyakorolnak a szocialista országokra, és csak néha térnek el ettől, mint ahogy úgy tűnik, most a lengyeleknek akarnak valami segítséget adni. Azt hiszem azonban, hogy az ilyen segítség nagyon veszedelmes és kétes értékű. Az ilyen segítség igénybevétele elvileg, esetenként és bizonyos esetekben lehetséges, de szocialista ország nem támaszkodhat jelentős mértékben erre."[1] A pártvezetés az 1958-tól induló hároméves tervben kívánta egyensúlyba hozni a fizetési mérleget. Ebben az elgondolásban az életszínvonal, a belső gazdasági fejlődés keleti kölcsönöktől való függetlenítésére esett a hangsúly. Ezzel az ígérettel tartozott a magyar pártvezetés az őt segítő országok vezető politikusainak.[2]

Ennek figyelembevételével készült el a hároméves terv is, amely kimondta: „A nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyát főképpen a külkereskedelmi mérleg aktív egyenlegével kell biztosítani..."[3] Ezt azonban csak egyetlen alkalommal, 1958-ban tudta a nemzetgazdaság teljesíteni, mégpedig nem annyira a javuló teljesítményeknek, hanem inkább az 1957-ben felhalmozott készleteknek köszönhetően.[4]

Azt a tényt, hogy a külkereskedelmi és fizetési egyensúly megteremtésében nagy előrelépés történt, először az

* * *

[1] Vígvári András: Eladósodás és adósságkezelés. Adósság. Tanulmányok adósságunk múltjáról, jelenéről és jövőjéről. Bp., 1990. GT. Füzetek. 8. old.

[2] E probléma első „irodalmi lecsengésére" az új szakasz, 1953 júniusa után került sor. Liska Tibor–Máriás Antal: A gazdaságosság és a nemzetközi munkamegosztás. Közgazdasági Szemle, 1954. 2. sz.

* * *

[1] A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29. Bp., 1957. 52. old.

[2] Uo. 112–114. old. – Fock Jenő hozzászólása, illetve a pártértekezlet gazdaságpolitikai határozatának 4. pontja.

[3] Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1958. Bp., 1959. 14. old.

[4] Esze Zsuzsa: Gazdaságpolitika és külkereskedelem c. tanulmánya a Friss István szerkesztésében megjelent Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai c. kötetben. Bp., 1976. 194. old.

MSZMP VII. kongresszusán tartott előadói beszédben emelték ki: az 1957-es 2 milliárd devizaforintos külkereskedelmi passzívumot 1958-ra 580 milliós aktívum váltotta fel.[1] Apró Antal hangsúlyozta, hogy „ma már saját erőforrásainkból fejleszthetjük népgazdaságunkat". Említést tett a fizetési mérleg egyensúlyáról és a javuló devizahelyzetről. A külgazdasági ügyek felelőse megjegyezte, hogy az indokolatlan importigényekkel szemben következetesen fel kell lépni.[2] A kongresszusi határozat az eredmények összefoglalásakor a külföldi adósság csökkenését is felsorolta.

Valójában 1959-ben és 1960-ban az iparosítás folytatása, a kollektivizálás és az életszínvonal-emelkedés szükségletei oly mértékű importot tettek szükségessé, amit nem lehetett exporttal ellentételezni. Végül jelentős külkereskedelmi passzívum keletkezett.[3] Eközben a minőségi és korszerűségi, hatékonysági követelményeknek az ipar továbbra sem tudott eleget tenni. Ennek ellenére az exportkényszer miatt az ipar megőrizte dominanciáját a külkereskedelemmel szemben, hiszen éppen saját gyors növekedése fokozta még tovább, szinte a végletekig az importigényeket és az export növelésének kényszerét.[4]

Ebben a láncolatban a nemzetgazdaság fejletlensége is megmutatkozott. Nem állt rendelkezésére elegendő tartalék a feszültségek enyhítésére, a hiányok pótlására. Már csak azért sem, mert a folyó fizetési mérleg alakulása szinte kizárólag a külkereskedelmi forgalomtól függött.

Ezért minősült a második ötéves terv egyik legfontosabb feladatának a nemzetközi fizetési és áruszállítási kötelezettségek pontos teljesítése és a megfelelő tartalékok

* * *

[1] Az MSZMP VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., 1960. 43–44. old.
[2] Uo. 223. és 225. old.
[3] Stark Antal: Terv és valóság. Bp., 1973. 200. old.
[4] Ezt a folyamatot írja le Esze Zsuzsa már idézett tanulmánya. 219–220. old.

képzése.[1] Ezt a célkitűzést azonban nehezen teljesíthetővé tette a felgyorsult gazdasági növekedés, a nekilendülő beruházási hullám és főként a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése.

1960-ban mintegy 4 milliárd forint behozatali többlet keletkezett, jelentős része nem szocialista viszonylatban; ezért a tőkés fizetési mérleg körül sűrűsödtek a gondok.[2] 1961 márciusában az MSZMP Államgazdasági Bizottsága felszólította Kiss Árpádot, a Tervhivatal elnökét, hogy sürgősen hívjon össze szakértői értekezletet a második ötéves terv egyensúlyi problémáinak megoldására. A legfontosabb feladat annak megállapítása volt, meddig emelkedhet a tőkés adósság 1961–1963-ban anélkül, hogy veszélyeztetné a nemzetközi áruforgalmat és a fizetési kötelezettségek teljesítését.[3] Április elején 1961-re 800 millió devizaforint tőkés viszonylatú adósságromlást engedélyeztek, két megszorítással. Az egyikben arra kötelezték az illetékeseket, hogy „a tervhez képest jelentős rosszabbodás ne következzék be". Ez a furcsa kitétel inkább a megértésről, mintsem a kérlelhetetlen szigorról tanúskodott. A második megszorítás szerint a Politikai Bizottságot havonként kellett tájékoztatni.

1961. március végén a politikai vezetés részére összegzést készítettek a második ötéves terv munkálatairól. Ebből kiderült, hogy 1962-től olyan feszültségek jelentkeznek a tőkés fizetési mérlegben, amelyek irreálissá teszik az egész korábban kidolgozott középtávú gazdaságpolitikát. Az Országos Tervhivatal vezetői előbb el akarták fogadtatni a tervet, és utána szovjet segítségből kívánták a hiányt eltüntetni.

* * *

[1] Uo. 598. old.
[2] Statisztikai Évkönyv 1970. Bp., 1971. 68. és 283. old.
[3] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) 288 . f. 15/27. ő. e.

Az Államgazdasági Bizottság ezt a megoldást azzal vetette el, hogy nem lehet kész helyzet elé állítani a szovjet vezetőket. Ezért a gazdasági vezetők azt kérték a PB-től, hogy a legközelebbi időben küldjenek egy levelet a Szovjetuniónak. Egyúttal olyan tervvariáns kidolgozásával bízták meg a Tervhivatalt, amely saját erőből is megvalósítható, „tehát azt kell megmutatnia, hogy egy ilyen terv milyen – politikailag feltehetően nehezen viselhető – terheket róna az ország lakosságára. Az OT kezét semmilyen más tekintetben nem kötnénk meg, tehát nem írnánk elő kötelezően sem az életszínvonal, sem a termelés emelkedésének ütemét, sem a beruházásokat..."[1] Abban a határozatban, amelyet a Politikai Bizottság hozott, a fő szerepet a szovjet kormánynak írandó levél kapta. Kádár János nem engedte meg, hogy a gazdasági helyzetet túlzottan dramatizálják, viszont hajlott arra, hogy az ötéves tervben mutatkozó tőkés fizetési deficitet szovjet források igénybevételével mérsékeljék.[2]

1961 szeptemberében már jóval kisebb hangsúly esett az eladósodási problémára, mert bár a Szovjetunió nem tudta teljes mértékben kielégíteni a devizakímélést lehetővé tevő magyar többletbehozatali igényeket, de támogatta az MSZMP gazdaságpolitikáját. A második ötéves tervet tárgyaló központi bizottsági ülésen Kossa István bírálta azokat, akik fetisizálják a nemzetközi fizetési mérleget. Elfogadhatónak tartotta a beruházási javak, az importhelyettesítő kapacitások megteremtését konvertibilis hitelből; elvi alapon nem értett egyet viszont a lakossági fogyasztás külső finanszírozásával. Fock Jenő zárszavában vitatkozott

* * *

[1] MOL 288. f. 15/28. ő. e.
[2] MOL 288. f. 5/228. ő. e.

Kossával, és körültekintő magatartást javasolt a hitelfelvételi politikában.[1]

1962 viszonylag simábban indult, de a nyár közepén újabb nehézségeket lehetett tapasztalni. Az MSZMP Államgazdasági Bizottsága 1962. szeptember 29-én együtt tárgyalta az ország nemzetközi pénzügyi helyzetéről készített jelentést és az 1963. évi népgazdasági terv kiinduló számairól szóló előterjesztést. Mindkét anyagot az Országos Tervhivatal állította össze. Az előbbi szerint a gyors ütemben növekvő export következtében jelentős aktívum gyűlik össze a szocialista országokkal szemben. Ez 1961–62-ben összességében eléri a kétmilliárd devizaforintot. Problémát okoz, hogy „növekvő szükségleteinkkel és exportlehetőségeinkkel szemben importlehetőségeink nem emelkednek arányos mértékben". A tőkés relációjú külkereskedelmi forgalomban ugyanebben az időszakban mintegy félmilliárd forintnyi negatív szaldó alakult ki. A dokumentum összeállítói négy okot jelöltek meg a nehézségek forrásaként. Az első: a mezőgazdasági export nagyarányú elmaradása a tervezettől. A második: a gépipari kivitel gyengesége, amit leginkább az jelez, hogy az ilyen típusú export „alig 10%-a irányul a tőkés országokba, s ennek a kis hányadnak is több mint 2/3 részét a gyengén fejlett országokba szállítjuk, nagyrészt hitelben". A harmadik: a feldolgozóipar gyors ütemű fejlődése egészében rontja a devizahelyzetet, mert importanyag-szükségletet támaszt, amelyet főleg a fejlett tőkés országokból lehet kielégíteni. Eközben az ipari késztermékek eladása ugyanezen a területen csak kisebb ütemben bővül. A negyedik: a külkereskedelmi szervezet és tevékenység, a piackutatás fejletlensége.[2] Mindezen okok oda vezettek, hogy a Magyar Nemzeti

* * *

[1] MOL 288. f. 4/43. ő. e.
[2] Az anyagban megemlítették még a kínai reexport kiesésének káros kihatását is.

Bank devizabevételei messze nem voltak elegendőek kötelezettségeinek teljesítéséhez. 1962-ben a konvertibilis tartozás 14%-kal meghaladta a hasonló export értékét.(!)

Megfelelő deviza- és aranytartalékok hiányában csak az adósságállomány megújításával sikerült talpon maradni. Már ebben az időben érezhető volt, hogy a bruttó és nettó adósságállomány között nyíló ollónak jelentősége van. Bonyodalmak származtak abból, hogy egyfelől az exporthitelek, amelyek döntően a fejlődő országokba irányuló ipari kivitelt finanszírozták, hosszabb távúak és csak nehezen behajthatók voltak, másfelől a hazai folyó termelést és beruházásokat rövid lejáratú kölcsönökkel finanszírozták. Az adósságállomány görgetése a kamatterhek növekedésével járt együtt.[1]

Nem véletlen, hogy az 1963-as népgazdasági terv előkészítésekor a külkereskedelmi és a fizetési mérleg egyensúlya a korábbiaktól eltérő prioritást kapott. A Tervhivatal az ötéves terv növekedési, beruházási és életszínvonallal kapcsolatos céljainak védelmében megengedhetőnek tartott mintegy 250-260 millió devizaforint fizetésimérleg-romlást, amelyet a tőkés kivitel 13%-os bővítésével kívánt elviselhetőbbé tenni. Ezt a mértéket a tervezők úgy látták elérhetőnek, ha az „ésszerűség határáig" feloldják a gazdaságossági korlátokat.[2]

Az Államgazdasági Bizottságban az a vélemény alakult ki, hogy az ország nemzetközi pénzügyi helyzete „olyan alapos és átgondolt intézkedések kidolgozását teszi szükségessé, amelyek elkerülhetővé teszik a tőkés fizetési mérlegünk további romlását, és pénzügyi helyzetünk javulását eredményezik". Ezért a bizottság nem fogadta el a 250 millió devizaforintos konvertibilis passzívumot, és null-szaldót írt elő 1963-ra. Egyúttal rövid és hosszú távú program kidolgozását javasolta a fizetési mérleggel kapcsolatos problémák megoldására.

* * *

[1] MOL 288. f. 15/53. ő. e. Jelentés az ország nemzetközi pénzügyi helyzetéről. Az idézetek innen valók.

[2] Uo. Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére: Az 1963. évi népgazdasági terv elkészítésének kiinduló alapjai.

Mindebből szinte semmi sem tükröződött az 1962 novemberében megtartott pártkongresszuson. Kádár János beszámolójában nem érintette a problémát. Fock Jenő pedig összesen egyetlen mondatot szentelt e kérdésnek: „A népgazdaság fejlődésével a külkereskedelmi áruforgalom is lépést tart."[1] A kongresszus légkörét a szocializmus alapjainak lerakása, a kapitalizmus legyőzésének perspektívája és a KGST minőségi megújulásába vetett hit határozta meg. Ezt az optimizmust beárnyékolta volna a reálgazdasági okvetetlenkedés. A problémák elhallgatásában feltehetően nemcsak a politikai megfontolás játszott szerepet, hanem talán a nemzetgazdaság és a szocialista világgazdaság gyors fejlődésébe vetett bizalom is.

Az 1957 utáni fél évtized során tehát a szocialista országok viszonylatában pozitív kereskedelmi és fizetési eredményeket sikerült elérni, míg nyugati irányban a gyors fejlődés szükségletei ismétlődő fizetési problémákat szültek.

Kádár János 1963. március elején az Országgyűlésben elmondott beszédben értékelte az első ötéves időszakot. Az előbbiek mellett a honvédelem megerősítését és az életszínvonal jelentős mértékű növelését is kiemelte. Ismét aláhúzta a szocialista országok segítségének szerepét, de a gondolatsort azzal zárta: „Dolgozó népünk munkáját, helytállását, népgazdaságunk erejét és szilárdságát bizonyítja, hogy 1958-tól kezdve, az imént említett nagy gazdasági feladatok megoldása s a dolgozók életkörülményeinek javítása időszakában, a baráti ország-

* * *

[1] Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., 1963. 138. old.

gokba irányuló szállítási kötelezettségeinknek, tőkés viszonylatban pedig fizetési kötelezettségeinknek eleget tettünk. A baráti országoktól felvett hosszú lejáratú hitelek jelentős részét, mintegy 40 százalékát, másfél milliárd forint értékben már visszafizettük."[1]

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1963. június 11-én tért vissza a témához, és tárgyalt a tőkés viszonylatú nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyának megteremtéséhez szükséges lépésekről. Tette ezt úgy, hogy a központi pártlap az év folyamán gyakorlatilag nem foglalkozott sem a fizetési, sem a külkereskedelmi mérleg nehézségeivel. Sőt, a szűkebb körnek szóló – bár a nyilvánosságnak szánt és ezért a propagandát is segítő – előadásában Ajtai Miklós, az Országos Tervhivatal elnöke sem érintette érdemben e témákat.[2] További adalék, hogy egy, a magyar közgazdaság-tudománnyal kapcsolatos Népszabadságcikkben a külgazdasági témák közül csak a szocialista világpiac kutatásának elhanyagolását említették.[3]

Párdi Imre bevezetőjében átfogó intézkedéseket sürgetett a fizetési passzívum ügyében. Szerinte a fő probléma a gépipari és a mezőgazdasági szaldónak a tervtől eltérő alakulása. Úgy ítélte meg, ha nem fordulnak erélyesen szembe a kedvezőtlen tendenciákkal, akkor az ötéves terv hátralévő éveiben 1-1,6 milliárd devizaforintos adósságnövekedés várható. Nem teljes fordulatot követelt, csak a folyamat dinamikáját akarta lefékezni. Nem is annyira az adósság nagyságát tartotta veszélyesnek, hanem inkább a rövid lejáratú hitelek dominanciáját, amely megfelelő devizabevételek hiányában próbára teszi az ország fizetőképességét és a Magyar Nemzeti Bankot. Az utóbbinak havonta 400-500 millió forint hitel prolongálásáról kellett gondoskodnia.

* * *

[1] Kádár János: Tovább a lenini úton. Bp., 1964. 196–197. old. – Eleget tettünk a Jugoszláviával szemben még meglévő jóvátételi kötelezettségnek is.

[2] Ajtai Miklós: A népgazdaság fejlődése, szocialista építőmunkánk feladatai. Bp., 1963.

[3] Népszabadság, 1963. május 23.

Kádár János eléggé rezignáltan reagált: „Ha szabadna egy megjegyzést tenni. Egész fizetési mérlegünkre azt mondanám, hogy kb. 6 és fél éve javítgatjuk... Ha nem tudunk változtatni azon az alapvető tényen, hogy Nyugatról mindig nagyobb a behozatalunk, mint a kivitelünk, akkor ez ilyen mértani arányban fog nőni" mindaddig, amíg be nem következik az államcsőd. Kemény fellépést ajánlott a krónikusan elmaradó gépiparral szemben. Támogatta a magyar–nyugatnémet gazdasági kapcsolatok normalizálására tett kölcsönös kezdeményezéseket.

Nyers Rezső a valutatartalékok feltöltése érdekében aranykeret nyitását javasolta Magyarország számára a Szovjetunióban, amelyet csak végső esetben vennénk igénybe.

Timár Mátyás elfogadhatatlannak nevezte, hogy a Tervhivatal 1964-re nem nullszaldós, hanem félmilliárdos passzívumos fizetési mérleget vesz számításba. Hozzátette: a biztonsági tartalék nem valós megoldás; csak a gazdaság és ezen belül a gépipar exportteljesítményének fokozása hozhat tényleges fejlődést. Incze Jenő más oldalról és jóval radikálisabban közelítette meg az eladósodási folyamatot: „... Felmerül bennem, hogy mi a tervezés időszakában nem követjük azt a korábban már kívánatosnak megjelölt gondolatot, hogy csináljunk még egy variánst, amelynek talán központi kérdése a fizetési mérleg lenne... Jelenleg felállítunk egy tervet a termelés növekedéséből, és akkor jön a következmény. Kihozunk negatív egyensúllyal valamit, amit be is tartunk, még túl is teljesítünk." Több tervvariáns készítését tartotta szükségesnek. Ajtai Miklós mint illetékes egyetértett, de csak a tervezés korai szakaszában tartotta megvalósíthatónak alternatívák készítését. Kádár elfogadta, hogy augusztus-

ban, a következő évi terv részletes kidolgozásának megkezdése előtt, ne csak egyetlen előzetes variáns kerüljön a Politikai Bizottság elé. Azt azonban világossá tette: a termelés csökkentése csak akkor jöhet szóba, ha más módon nem születik kielégítő eredmény.[1]

A PB-határozat megállapította, hogy 1959-től 1962-ig 1,6 milliárd devizaforintról 3,7 milliárdra nőtt a bruttó adósság. Ezen belül a rövid lejáratú hitelek 1,2 milliárdról hárommilliárdra emelkedtek. A határozat szövege szerint a nehézségek nem a romlás mértékéből eredtek, hanem abból, hogy az export teljesítése elmaradt a tervtől. A Politikai Bizottság elfogadta, hogy a közeljövőben reálisan csak a rövid lejáratú eladósodás megállítása tűzhető ki célul. „Adósságállományunk csak olyan mértékben növekedhet, amilyen lehetőség biztosítható a főleg beruházási jellegű, produktív, lényegében önmagát visszafizető hosszú lejáratú hitelek felvételével."[2] Ennek alátámasztására a határozat 1964–65-re előírta az export évi 10-13%-os bővítését – az import maximálisan 5%-os növekedése mellett.

A Politikai Bizottság felszólította az állami szerveket a gépiparról hozott központi bizottsági állásfoglalás végrehajtására, a kohászati termelés minőségének javítására, új gyógyszeripari termékek bevezetésére, a jobb devizahozamú könnyűipari kivitelre, a mezőgazdasági szaldó javítására, az importból fedezett és időben túlságosan elhúzódó beruházások befejezésére és a takarékosságra. Érdekes, hogy a politikai vezetés a harmadik ötéves terv időszakára nagyon tág mozgásteret hagyott az adósságkezeléshez, amennyiben a határozat e tárgyban csak azt tartalmazta, hogy „növekvő tőkés áruforgalom mellett adósságállományunk és annak összetétele olyan színvonalon

* * *

[1] MOL 288. f. 5/304. ő. e.
[2] Uo. ő. e.

alakuljon ki, ami tőkés devizagazdálkodásunkban megfelelő biztonságot jelent".[1] Előírta a dokumentum az idegenforgalmi bevételek növelését és – szervezeti összevonások, anyagi érdekeltség, termelői árképzés révén – a műszaki fejlesztés gyorsítását. Magyarország 40 tonna aranyat kért a Szovjetuniótól biztonsági tartaléknak. A politikai vezetés jóváhagyta a – főleg importhelyettesítő célú – beruházási programok koncentrálását és hosszú lejáratú tőkés beruházási hitelek felvételét.

Nem annyira a magyar gazdaságpolitika, mint inkább a nemzetközi viszonyok 1963-as javulását, valamint a magyar bel- és külpolitika sikereit jelzi, hogy 1964 januárjában a Politikai Bizottság 100-120 millió dollár terven felüli beruházási hitel felvételét engedélyezte. Mintegy 30, főleg vegyipari, kohászati ipari objektum importhelyettesítő kapacitását szerették volna a gazdasági vezető szervek bővíteni.[2]

Nyilvánvaló volt azonban, hogy a nyugati behozatallal létrehozott új üzemek vagy üzemrészek költsége leghamarabb csak két-három év alatt térülhet meg. A folyó fizetési mérleg feszültségeit ezzel a módszerrel nem lehetett enyhíteni. A rövid lejáratú hitelek révén megvalósított beruházások – egyéb feltételek teljesülése esetén – sem térülhettek meg három évnél hamarabb. A kép természetesen ennél – a lassú invesztíciós folyamat következtében – színesebb volt, mivel a teljes összegnek általában csak kisebb részét kitevő, tőkés relációból behozott gépek sokszor „belefagytak" a beruházási folyamatba. Eközben a kamatterheket fizetni kellett, és a törlesztéshez is hozzá kellett kezdeni. Ebben a képletben benne

* * *

[1] A harmadik ötéves tervről szóló törvény még ennél is kevesebbet mondott, és a külső egyensúly őrzését pusztán csak mint a teljesítendő feladatok egyikét említette.
[2] MOL 288. f. 5/325. ő. e.

foglaltatott a fizetési mérleg romlása, amit az új kapacitások beállítási idejének csökkentésével és magának a gépipari exportnak a gyorsabb ütemű növelésével lehetett volna megakadályozni. Erre azonban annak ellenére sem került sor, hogy 1962-ben számos határozat született a gépipar fejlesztésére a hazai adottságokkal összhangban. Sem a minőség, sem a műszaki színvonal, sem a piacfeltárás, sem a hatékonyság nem volt kielégítő.[1] E problémák nehezülését és politikai jelentőségüket mutatja az MSZMP Központi Bizottságának 1963. októberi határozata az időszerű gazdasági tennivalókról. Ebben külön pontként szerepelt, hogy három hónap alatt intézkedéseket kell kidolgozni a gabonaimport devizakiadásainak ellensúlyozására.[2] 1964-ben *egyrészt* a kényszerű, nagymértékű gabonabehozatal az agrárpolitika jelentős módosítására késztette a politikai vezetést, amit az 1964. februári központi bizottsági határozat fejezett ki a legjobban. *Másrészt* a Tervhivatalban megkezdték egy új program kidolgozását a fizetési gondok megoldására. Az erre irányuló munka során a szakemberek rámutattak: a passzívum nem egyszeri, s nem is a gyenge gabonatermésből származik. Ezért „a javaslatok nem korlátozódhatnak a gabonavásárlások pénzügyi fedezetének előteremtésére, hanem az egész gazdaság struktúráját érintik, és így eredményességük csak komplex terv kidolgozásával együtt ítélhető meg".[3] Ebből következően a munka határideje kitolódott, módszer-

* * *

[1] Erre a megállapításra jutott Nyers Rezső Az ötéves terv derekán című cikkében. Társadalmi Szemle, 1964. 2. sz.
[2] A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966. Bp., 1967. 31–32. old.
[3] MOL 288. f. 5/329. ő. e. Az Országos Tervhivatal jelentése a Politikai Bizottság részére (a) tőkés devizahelyzetünk azonnali és perspektívikus javítására irányuló eddig végzett munkáról.

tana megváltozott. Még lényegesebb, hogy a Politikai Bizottságnak engednie kellett abból az elvárásból, hogy 1965-ben ne nőjön tovább a rövid lejáratú adósság. *Harmadrészt* Nyers Rezső – fentebb idézett cikkében – már 1964 februárjában[1] felvetette, hogy a bekövetkezett gazdasági fejlődéssel nincsenek összhangban az irányítási, ösztönzési módszerek. Igencsak meglephette a külpolitikai megfigyelőket és azokat a hazai szakembereket, akik részt vettek az 1954-es, illetve az 1956–1957-es reformmunkálatokban az a mondat, amely a párt hivatalos elméleti-ideológiai folyóiratában volt olvasható: „A szocialista tervgazdálkodás lényegét semmiképpen sem volna helyes valamely tervezési vagy irányítási módszerhez kötni." A gazdasági mechanizmus megváltoztatásának szükségességét a megnövekedett termelékenységi, hatékonysági követelményekkel és az új iparszervezet létrejöttével indokolta. A Központi Bizottság titkára a megválaszolásra váró kérdések sorában fogalmazta meg azt is: miként lehetne a Janus-arcú magyar külkereskedelemben egyidejűleg javítani a tervszerűséget (a szocialista partnerek felé) és a rugalmasságot (a tőkés relációban)? Felvetette az ipar és a külkereskedelem vállalati szintű együttműködését, s a szorosabb kapcsolat kialakítását a külkereskedelmi és a belkereskedelmi árak között.

Ezen a vonalon haladva egy év múlva a Figyelő című gazdaságpolitikai folyóirat Szira Tamás tollából elemzést jelentetett meg az iparszerkezet és a külkereskedelem összefüggéseiről.[2] A cikk legfontosabb megállapítása az volt, hogy romlik az ipari export hatékonysága, és a tőkés kivitel nagy részét éppen a legkevésbé gazdaságosan termelő iparvállalatok állítják elő és bonyolítják le. Ráadásul

* * *

[1] A tanulmányt a történészek közül először Berend T. Iván „vette észre" Gazdasági útkeresés című könyvében. Bp., 1983. 450. old.
[2] Figyelő, 1965. február 23.

hiányzik az exportképes árualap. Ezzel a szerző túllépett az akkori általános hivatalos kritikán, miszerint a külkereskedelem és az ipar rugalmatlansága, érdekellentéte az export fő akadálya. Kétségtelen, hogy ezek a szempontok is szerepet játszottak a reformgondolat megerősödésében.

Mechanizmus és új külgazdasági orientáció: válaszkeresés a fizetésimérleg-problémára

Az MSZMP KB 1964 decemberében, azon az ülésen, amely hivatalos felhatalmazást adott a gazdasági reform kidolgozására, a következő évi terv legfőbb céljaként a gazdasági hatékonyság javítását és a külkereskedelmi teljesítmény fokozását írta elő.[1] E követelmény kiterjesztése a szocialista relációra újdonság volt. A háttérben az állt, hogy 1963–64-ben szocialista viszonylatban is a tőkéshez hasonló nagyságrendű romlás következett be a devizahelyzetben (1,3, illetve 1,4 milliárd devizaforint).[2] Egy 1965 novemberében készített jelentés szerint a szocialista országok viszonylatában több mint félmilliárddal, 5,8 milliárd devizaforintra nő a magyar adósság a második ötéves tervben, tehát az év végéig. Bár az eredeti tervtől nagy volt az eltérés, ezt az összeget a pénzügyminiszter finanszírozhatónak minősítette.

1965 nyarán Magyarország már 7 milliárd devizaforinttal tartozott a tőkés országoknak, s ez 15%-kal felülmúlta az ugyanazon évi teljes konvertibilis export összegét. Ez annyit jelentett, hogy a második ötéves tervben a tőkés relációjú adósság több mint háromszorosára gyarapo-

* * *

[1] Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1963–1966. Bp., 1968. 98. old.

[2] Itt jegyezzük meg, hogy az adatok kissé torzítottak. 1968-tól vezették be a hivatalos devizaszorzókat (40 Ft/rubel, illetve 60 Ft/dollár). 1960-as évek első felében a rubel kitermelési költségét föl-, a dollárét alulértékelték. 1963-ban az előbbinek 3,47, az utóbbinak 4,36 volt a devizaszorzója. Lásd erről Pető Iván–Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985. Bp., 1985. 187. old.

dott az 1960. végi 2,2 milliárd devizaforinthoz képest. Közben a kivitel egyik viszonylatban sem érte el az 1960. évi érték kétszeresét. Logikus velejárója volt e folyamatnak, hogy a szabadon felhasználható konvertibilis valuta és aranykészlet a következő hónapban aktuális fizetési kötelezettségekből csak 15 napot fedezett, szemben az 1960. évi 21 nappal. Az állandó prolongáció a kamatterheket évi 350 millió devizaforintra növelte. Kiemelte a jelentés, hogy „rövid lejáratú adósságunk egyáltalában nincs arányban az áruforgalommal, és fenntarthatósága a tőkés pénzpiacok – befolyásunktól független – bizonytalanságainak és ingadozásainak van kitéve."[1] A kedvezőtlen jelenségek forrásaként a realizálhatatlan készletek halmozódását is megnevezte az anyag. Szerzői fontosnak tekintették olyan gazdaságpolitika érvényesítését, amely nemzetközi pénzügyi oldalról nem nehezíti meg a valóságos megoldást ígérő új gazdasági mechanizmus bevezetését.

Fock Jenő miniszterelnök-helyettes ősszel hosszabb cikkben tájékoztatta a politikai közvéleményt a gazdasági helyzet valóságos alakulásáról, a gazdaságpolitika megújításáról és a gazdasági mechanizmus gyökeres átalakításának alapelveiről.[2] Külön passzust szentelt a tőkés világgal való kapcsolatok szükségességének: „Külkereskedelmi forgalmunk mintegy negyedét nem szocialista országokkal bonyolítjuk le. A gazdasági együttműködés a békés gazdasági versenyt is jelenti. Egyebek között azt is, hogy termékeinket olyan színvonalon kell előállítanunk, és olyan értéket kell képviselniük, hogy a világpiacon helyt tudjunk állni, ki tudjuk elégíteni az igénybe vett ... hiteleket. A népgazdaságban kialakult problémák jó része éppen ebben a kérdésben csúcsosodik ki." A miniszterelnök-helyettes a korszerűtlen termékeket, az alacsony műszaki színvonalat tette felelőssé a gyenge világpiaci szereplésért. Élesen bírálta azokat a minisztériumi, vállalati szakembereket, akik a nehézségek miatt visszariadnak a tőkés gazdasági kapcsolatok bővítésétől. Szerinte az elzárkózás a korszerűsítést és a fejlődést gátolja. „Élni kell a kedvező hosszú lejáratú hitelfelvételekkel" – írta. Fock Jenő szerint annak, hogy a Nyugat hajlandó az együttműködés bővítésére, természetesen politikai motívumai is vannak. Itt feltehetően arra utalt, hogy egyes nyugati országok befolyást akarnak szerezni Keleten. „Látni kell azonban azt is, hogy a mi politikai céljainknak is megfelel, ha kellően kihasználjuk a tőkés csoportok közötti, napjainkban egyre erősödő ellentmondásokat. A mi népgazdaságunk erősödése a szocialista országok erősödését is jelenti." Az a körülmény, hogy a szerző részletesen tárgyalta ezt a kérdéskört, azt mutatja, hogy volt bizonyos ellenállás a kényszerektől is vezérelt reformpolitikával szemben. Már akkor felvetődött, hogy a nyugati kapcsolatok bővítése és a gazdasági reform eltávolítja Magyarországot a KGST együttműködéstől.

* * *

[1] MOL 288. f. 5/380. ő. e.
[2] Fock Jenő: Gazdasági fejlődésünk időszerű kérdései. Társadalmi Szemle, 1965. október.

Ezért hivatkozhatott írásában Fock Jenő a tőkés csoportok (országok) közötti ellentétekre. Kérdés, hogy azok mennyire voltak valóságosak és kihasználhatók a magyar (a szocialista) külpolitika, külgazdaság javára. Igaz lehet az a feltételezés, miszerint már megemlítésük is az önálló külgazdasági stratégiát és a belső irányítási rendszer átalakításának gondolatát szolgálta – mintegy elébe menve az ezzel kapcsolatban várható „testvéri" aggodalmaknak.

Kis idő múlva, 1965. november 23-án az MSZMP Politikai Bizottsága három olyan témát is tárgyalt, amelyben a fizetési mérleg hiánya nagy súllyal szerepelt. A PB-tagok először jelentést hallgattak meg a pénzügyi és a devizahelyzet alakulásáról. Majd az 1966. évi népgazdasági terv fő előirányzatait fogadták el. Végül a harmadik ötéves terv irányelveit vitatták meg.

Timár Mátyás arról tájékoztatta a Politikai Bizottságot, hogy Magyarországnak a szocialista országokkal szemben mintegy 7 milliárd devizaforint tartozása és 1,2 milliárd devizaforint követelése van. Nem szocialista viszonylatban 1965. október 31-én a hasonló számok mintegy 7 milliárd 300 millió, illetve 2 milliárd 800 millió devizaforintot tettek ki. A pénzügyminiszter kevesellte az eredményeket, és 1966-ban fordulatot akart kikényszeríteni ezen a területen.

Fock Jenő a cikkében leírtaknak megfelelően jobbnak látta az aktuális külgazdasági helyzetet, és inkább az Országos Tervhivatal, mint a Pénzügyminisztérium értékelésével értett egyet. A jövőt illetően viszont inkább a pénzügyesek álláspontját támogatta, csak a fizetési mérleg egyensúlyba hozását nem 1966-ra, hanem 1968-ra akarta időzíteni (az OT 1970-re). Nyers Rezső szerint „tudni kell, meddig erőltessük a fizetési mérleg javítását adminisztratív előírásokkal. Érezni kell, hol van az a pont, ameddig ez pozitív, mert azon túl ez nehézséget von maga után". Ajtai Miklósnak (OT) adott igazat abban, hogy 1965 viszonylagos sikerei a szigorú importkorlátozásnak köszönhetők, ami nem folytatható 1966-ban, mert elosztási jellegű intézkedésekkel csak átmeneti eredményeket lehet elérni.

Timár válaszában elfogadott 200-300 millió devizaforintos tőkés fizetésimérleg-hiányt, ami 20-25 millió dollár rövid lejáratú hitel felvételét vonta maga után. Ragaszkodott viszont az egyensúllyal kapcsolatban hozott 1964. decemberi határozat végrehajtásához, és a beruházáspolitika felülvizsgálatát követelte a fizetési mérleg szempontjainak érvényesítése érdekében. Kádár János úgy vélekedett, ha szükséges, adminisztratív eszközökkel is vissza kell fogni az importnövekedést. Hozzátette, hogy a gazdasági vezetés átalakítását célzó munkálatok nem adnak felhatalmazást a tétlenségre, a még érvényben lévő módszerek ki nem használására.[1]

1965 végén az MSZMP Központi Bizottsága elégedetten konstatálta, hogy a külkereskedelem területén sikerült a tervet teljesíteni. 1966-ra tőkés régióban fizetési aktívumot, szocialista viszonylatban pedig kiegyenlítettséget „ajánlott" a kormánynak.[2]

Az új gazdasági mechanizmusról fél évvel később, 1966 májusában született meg a döntés. Nem kétséges, hogy a politikai vezetők nagy része az újszerű működéstől várta a gazdaság mikroszerkezetének átalakítását, a termékek minőségének javulását, a külkereskedelem és a nemzetközi fizetési mérleg anomáliáinak felszámolását. Mint az eddigiekből kiderült, a reformot egyebek mellett azért sikerült elfogadtatni, mert a döntéshozókra nem lebecsülhető mértékben hatottak a tőkés országokkal folytatott kereskedelemben támadt nehézségek. Bizonyos értelemben a megújuló fizetésimérleg-hiányok és a velük kapcsolatos vizsgálatok eredményei kényszerítették ki a reformokat, a szocialista terv és piac újszerű összekapcsolását. Az új gazdasági mechanizmus koncepciójának szerves része volt a világpiaci mércéhez alkalmazkodás, a vállalati magatartás rugalmassá tétele, a magyar gazdaság integrálódása a világgazdaságba, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok új alapokon való kiszélesítése. Ezt a szándékot azonban keresztezték azok a kompromisszumok, amelyek a reform gyakorlati megvalósítását övezték: a belső árak elválasztása a világpiaciaktól, a közvetlen központi beavatkozás számtalan lehetősége, a konvertibilitás hiánya, a vállalati szervezeti rend érintetlenül hagyása stb.[3]

* * *

[1] MOL 288. f. 5/380. ő. e.

[2] Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1963–1966. Bp., 1968. 265–266. old.

[3] Nem célom az ezzel kapcsolatos, lényegében Liska Tiborral induló közgazdasági, szociológiai irodalom ismertetése. Magam a kompromisszumokat mint a reform bevezetésének előfeltételeit ismertetem, melyektől csak később lehetett volna megszabadulni. Lásd erről a „Hatalom és mozgalom" c. könyvem 97–102. oldalát. Bp., 1989.

Éppen ezért 1966 májusában a fizetésimérleg-hiány ügye nem az új mechanizmus alapelveinek, hanem a harmadik ötéves terv irányelveinek, vagyis a középtávú gazdaságpolitika irányelveinek elfogadásakor került az MSZMP Központi Bizottságának napirendjére. Ajtai Miklós referátumában jelezte: a fizetési passzívum ledolgozása csak több év alatt lehetséges. Azt javasolta, hogy az export gyors növelésére helyezzék a fő hangsúlyt, mivel az elhatározott fejlesztési célok megvalósítása érdekében több devizához kell jutnia a magyar gazdaságnak. Jelentős összegű konvertibilis valutát elvonni az import visszafogásával viszont semmiképpen sem sikerülhet.

Szekér Gyula 1966–1969 között elkerülhetetlennek tartotta a fizetési mérleg újabb, mintegy 120 millió dolláros romlását. Ezt az importigényes iparágak termelésének felfutásával indokolta. Szekér emellett az importkiváltásnak is „legalább akkora" jelentőséget tulajdonított, mint az exportnak. Friss István arról szólt, hogy a szovjet szállítások távlati garantálása csak akkor reális, ha teljesítik a partnerek elvárásait a magyar export minőségével és összetételével kapcsolatban.

Ebben az időszakban, részben a színfalak mögött, a gazdaságpolitikai vezetők aktívan keresték a lehetőségeket a reform nemzetközi hátterének megerősítésére és az intenzívebb jellegű gazdasági növekedés forrásainak bővítésére.

Néhány nappal azután, hogy 1966. május végén az MSZMP Központi Bizottsága hivatalosan is elfogadta a gazdasági mechanizmus átalakításának koncepcióját, az Államgazdasági Bizottság terjedelmes jelentést vitatott meg a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok alakulásáról. A korábbiaknál nagyobb időszakot átfogó elemzés kitért az 1951-től bekövetkezett 8 milliárd devizaforintos eladósodásra. 1965 végén az illetékesek 12,8 milliárd devizaforintra becsülték a magyar adósságot, amelyből 7 milliárd a tőkés országokkal szemben állt fenn. A Szovjetunió prolongálta azokat a hosszú lejáratú kölcsöneit, amelyeket eredetileg a harmadik ötéves terv időszakában kellett volna visszafizetni, s ez komoly esélyeket teremtett a magyar gazdaságfejlesztéshez.

Az erőforrások számbavételekor az anyag készítői nagy teret szenteltek a KGST pénzügyi mechanizmus bírálatának; ezt csak mintegy ellenpontozták, amikor méltatták a Szovjetunió ismétlődően megmutatkozó segítőkészségének jelentőségét. Az elemzés érzékeltette: Magyarország veszít is a szocialista pénzügyi kapcsolatokon (az árakon, a kölcsönös elszámolás rendszerén, a fejletlen technikákon, viszonyokon), így – közvetve – más megvilágításba helyezte a szovjet tárgyalási pozíciót és magatartást.

Nagy súllyal esett latba a külgazdasági stratégia mérlegelésénél, hogy a tőkés adósság menedzselésében a Magyar Nemzeti Bank komoly eredményeket tudott felmutatni. Mégpedig olyan körülmények között, amikor a bruttó adósságösszeg gyors növekedését súlyosbította, hogy szinte kizárólag rövid lejáratú hiteleket lehetett szerezni. A nyugati pénzpiacokon kifejtett nagyfokú aktivitás javuló-bővülő bankkapcsolatokat eredményezett. Timár Mátyás pénzügyminiszter politikai felhatalmazást kért arra, hogy a közép és hosszú lejáratú finánchitelek szerzése érdekében Magyarország felvegye a kapcsolatokat a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel, és rendezze az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával a régóta függőben lévő kártalanítási kérdéseket. Ezekkel a javaslatokkal az Államgazdasági Bizottság egyetértett, s ajánlotta, hogy „folytassanak puhatolódzó, a kapcsolatok felvétele kérdéseiben tájékozódó jellegű tárgyalásokat a Nemzetközi Valutaalappal (IMF) és a Világbankkal. A tárgyalások azonban semmi-

féle elkötelezettséggel nem járhatnak".[1] Az elhatározás után – minden bizonnyal „legfelsőbb szintű" jóváhagyással a birtokában – a Magyar Nemzeti Bank titkos megbeszéléseket kezdett vezető brit pénzügyi szakemberekkel az IMF-tagság ügyében.[2] A britek offenzív magatartást javasoltak magyar tárgyalópartnereiknek a KGST irányában – a bilateralizmus visszaszorítása, a rubel konvertibilissé tétele érdekében. Végül az Államgazdasági Bizottság tagjai úgy foglaltak állást, hogy 1969–70-re egyensúlyba kell hozni a tőkés fizetési mérleget. Ebben a kérdésben tehát, az évtizedes tapasztalat hatására, növekvő realitásérzék fejlődött ki a gazdaságpolitikusok körében. Óvatosabban fogalmazták meg a célokat. Érezhetően megfontoltabban jártak el később is, az 1968. évi terv előkészítésekor, amikor – annak érdekében, hogy a régi mechanizmusról zökkenőmentesen térhessenek át az újra – egymilliárd devizaforintos folyó fizetésimérleg-hiányt engedélyeztek.[3]

1966 végén, az MSZMP IX. kongresszusán, Kádár János beszámolójában csak igen röviden, mondhatni szűkszavúan értékelte a külgazdasági kapcsolatokat: „Nemzetközi kereskedelmi és fizetési kötelezettségeinket teljesítettük. Ugyanakkor nagy és nehéz feladat elé állított bennünket külkereskedelmi mérlegünk nem kielégítő alakulása."[4] Fock Jenő hozzászólásában pozitív irányú tendenciáról ejtett szót, amelyet állandósítani és erősíteni szükséges.[5] A kongresszusi határozat megállapította, hogy a külkereskedelmi mérleg hiányának forrása a nemzeti jövedelmet meghaladó belső felhasználás. Kimondta: nem a felhalmozás és a fogyasztás arányán kell változtatni, hanem az előbbi belső megoszlását célszerű módosítani. A hivatalos elgondolás szerint az ipari export nőjön gyorsabban, mint az ipari termelés, míg a mezőgazdaságot a korábbinál nagyobb mértékben és átfogóbb módon kell segíteni. Ez – az adott összefüggésben importhelyettesítő indoklással is – a mezőgazdaság gyorsabb ütemű fejlesztése melletti állásfoglalás volt. Az agrárszféra rendbehozása, fejlesztése tovább folytatódhatott, és hamar meg is hozta az eredményt: nemcsak a vidéknek adott perspektívát, hanem pl. az ellátás javulása révén a reform politikai hátterét is megerősítette. Az MSZMP IX. kongresszusán az a meggyőződés uralkodott, hogy a hatékonyabb, arányosabb, dinamikusabb és kiegyensúlyozottabb fejlődés alapfeltétele a gazdasági mechanizmus reformja lesz. Ez az a döntő mozzanat, amely kihat majd az ország nemzetközi gazdasági teljesítményére. Részben ezzel a hittel magyarázható, hogy a kongresszusi állásfoglalásból hiányzik a konkrét külgazdasági célok előírása.[1]

1967 júniusában az MSZMP KB jelentést hallgatott meg a gazdasági mechanizmus reformjának előkészítéséről és az átmenettel kapcsolatos feladatok kidolgozásáról. Nyers Rezső elég részletesen foglalkozott a gazdasági egyensúly és a reform közötti összefüggésekkel. Azt javasolta, hogy a tőkés fizetési mérleg passzívumát a külkereskedelmi forgalom, a világpiaci jelenlét növelésével és a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok bővítésével orvosolják. Elutasította a helyzet dramatizálását, bár megjegyezte, hogy hiba lenne nem kellő komolysággal kezelni a kérdést. Nyers arra is utalt, hogy a nemzeti sajátosságok

* * *

[1] MOL 288. f. 15/115. ő. e. – Az IMF-tagság kérdése 1967 februárjában ismét a Gazdaságpolitikai Bizottság elé került, amely támogatólag továbbította a Politikai Bizottságnak.
[2] MOL 288. f. 24/1967/7. ő. e.
[3] Uo. 15/335. ő. e.
[4] Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., 1967. 43. old.
[5] Uo. 215. old.

* * *

[1] Uo. 464–467. old. Másrészt pedig a már említett, egyre inkább kifejlődő realitásérzékkel.

(a nyersanyagszegénység, a közepes fejlettség és a tőkehiány) is visszatükröződnek a gyenge külkereskedelmi teljesítményben. Szerinte a fizetésimérleg-hiánynak nem az importtöbblet és nem is a lakossági túlfogyasztás az oka. Sokallta viszont a közületi fogyasztást. Nyers Rezső úgy fogalmazott, hogy a fizetési nehézségekért az alacsony export-jövedelmezőség, vagyis az alacsony hatékonyság, az elavult termelési szerkezet a felelős. E problémákat a mechanizmus reformjával kell megoldani.[1]

A gazdasági reform ügyét szem előtt tartva Nyers azt javasolta: a belső egyensúlyt helyezzék a külkereskedelmi és a fizetési mérleg megoldásra váró ügyei elé. Az ülésen elfogadott KB-határozat ebben a szellemben íródott: „A népgazdaság egyensúlyát fokozatosan kell megteremteni, biztosítva, hogy ez a folyamat ne keresztezze az életszínvonal tervszerű emelkedését... A szocialista fizetési mérleg egyensúlyát folyamatosan biztosítani kell, elkerülve a túl nagy, nem mobilizálható aktívum keletkezését. A tőkés fizetési mérleg tartós egyensúlya jelentős gazdasági strukturális változásoktól függ, ami viszonylag hosszabb idő alatt valósítható meg. Közben e célból fokozatosan javítani kell a folyó termelés és a vállalati beruházások összetételét. A következő három évben a tőkés fizetési mérleg olyan, még elviselhető hiánya engedhető meg, amely elkerülhetetlen a tervszerű termelés és fogyasztás zavartalanságához."[2]

Amikor azonban elérkezett a minden hatalmi tényezőtől támogatott elvi álláspont realizálásának pillanata, ami-

* * *

[1] Nyers az előkészítő vitában a következőképpen fogalmazott: „Eddig lényegében nem tudtuk megindítani a tőkés fizetési mérleg egyensúlyának megteremtése felé vivő tartós gazdasági folyamatokat. Ilyen folyamatok kibontakozását főként a gazdasági mechanizmus reformjától várhatjuk." (MOL 288. f. 24/1967./4. ő. e.) A KB-titkár beszédében persze tükröződnek a fizetési mérleg kérdésében elhangzott kritikai megjegyzések, politikai vélemények.

[2] MOL 288. f. 4/88. ő. e.

kor el kellett fogadni az 1968-as népgazdasági terv irányelveit, éles vita tört ki a Politikai Bizottságban. A polémia nem egyszerűen (vagy inkább nem csak) az igazi reformpártiak és a „csak" egyetértők, a potenciális reformellenesek között alakult ki. Sajátos színt képviseltek az ország gazdasági, pénzügyi stabilitásáért felelős állami vezetők, akik szigorúbban, keményebben viszonyultak az eladósodással kapcsolatos kérdésekhez.

Fock Jenő kezdte a sort, aki „fennakadt" azon a megfogalmazáson, miszerint az első évben a fizetési mérleg javulásának szempontjából nem szabad túl sokat várni az új mechanizmustól. „Tudomásul veszem, hogy a várható jó kihatást nem tervezzük, de a folytatást se tervezzük, vagyis azt, hogy a fizetési mérlegben átmenetileg a feszültségek növekedése következhet be... nincs a népgazdaság olyan helyzetben, hogy mi plusz terheket vállaljunk a reform érdekében." A miniszterelnök nagyobb óvatosságra intett a tőkés fizetési mérleg hiányának a kezelésében, mert a hitelmegújításoknál lebonyolítási nehézségek voltak tapasztalhatók. Bírálta a lazaságot az importengedélyezésben és a vállalati, lakossági igények kritikátlan elfogadásában, amit részben a várható szovjet segítség feszültségenyhítő hatásával magyarázott. Fock megengedhetetlennek nevezte, hogy a szovjet támogatással „a magunk belső életét még könnyebbé tegyük". Szerinte csak a tőkés adósság csökkentésére szabad felhasználni a szovjet gazdasági segítségből származó bevételeket.

Biszku Béla egyetértett a nemrég hivatalba lépett miniszterelnökkel, s megkérdőjelezte a lakossági fogyasztás politikai indokból tervezett felfuttatását. Timár Mátyás a nemzetközi fizetési kötelezettségekkel és a terv külső finanszírozásával kapcsolatos lebonyolítási nehézségekre hívta fel a figyelmet. Úgy vélte, hogy a belső egyensúlyok alapjában rendben vannak, és a reform, az ésszerűbb beruházáspolitika és a lakossági fogyasztás dinamikájának

ellenőrzése nem csak a belgazdasági teljesítményre hat majd pozitívan. Bírálta a népgazdasági tervet, mert inkább új munkaerő beállításával, mintsem a vállalatok közötti átcsoportosítással akarja megoldani a létszámigényeket. Bízott a magyar–szovjet tárgyalásokban, amelyek enyhíthetik a rövid távú fizetési feszültségeket. Egyúttal sokat várt a nyugati beruházási hitelek felvételétől.

Nyers Rezső vitatkozott az életszínvonal realitását megkérdőjelező nézetekkel. Az adósságállomány emelkedéséért nem az elfutott lakossági fogyasztást, hanem a gazdaságtalan és hosszadalmas munkával készülő beruházásokat tette felelőssé. Második helyre tette az okok rangsorában a kedvezőtlen szerkezetű termelés gyors bővülését. A fizetési mérleget rontó harmadik tényező a takarmányhiány, amit rövidlátó dolog lenne – szerinte – az állatállomány levágásával megszüntetni.

Gáspár Sándor úgy vélte, a reform nem hozhat sikert, ha nem képes elősegíteni a fizetési problémák rendezését. Nem fogadta el azt az álláspontot, mely szerint az életszínvonalban „általános lenne a túlteljesítés".

Kádár János az utóbbi kérdést azzal intézte el, hogy a reform társadalmi támogatottsága az életkörülmények javításától függ. Ebből következően nem engedte a tervet „bántani". Inkább szigorú, kormányszintű importkontroll megvalósítását látta szükségesnek, mondván: a kötött devizagazdálkodásnak nincs köze a reformhoz.[1]

Végeredményben tehát az 1967 júniusában elfogadott alapelvek alapján határozták meg az „átmenet" gazdaságpolitikáját. Ebben szerepet játszott az is, hogy a politikai vezetők erőfeszítései a megfelelő bel- és külpolitikai háttér megteremtésére felemás eredményeket hoztak. Az év elején az MSZMP Politikai Bizottsága elfogadta azt a javaslatot, hogy Magyarország vegye fel a hivatalos kapcsolatot a Nemzetközi Valutaalappal és a Világbankkal. A belépésről azonban nem döntöttek szovjet jóváhagyás nélkül.[1]

* * *

[1] MOL 288. f. 5/437. ő. e.

Igaz az is, hogy az MSZMP vezetői nagy reményeket fűztek a KGST fejlődéséhez és ahhoz, hogy a szocialista nemzetközi együttműködés nem merül ki a népgazdasági tervek egyeztetésében, hanem eljut a gazdasági mechanizmusok összehangolásáig. S nem csupán a gazdaságpolitikusok remélték, gondolták úgy, hogy a magyar példa ragadós lesz. Bizonyítékul erre álljon itt Kádár János felszólalása az MSZMP Központi Bizottságának 1967. novemberi ülésén. Kádár miközben fegyelmezte a reformerek radikalizmusát, maga is reménykedett a reform külső környezetének megváltozásában. Az ülésen azt mondotta: „Több szocialista országban van most napirenden a mienkhez hasonló jellegű gazdaságvezetési reform. Azt gondolom, hogy a szocialista világrendszer emberei ilyesfajta gazdálkodási és gazdaságvezetési elveken gondolkodnak az egyes országokon belül is, és a szocialista országok egymás közötti gazdasági forgalmának és együttműködésének viszonylatában is. Úgy gondolom, ez a fejlődés által napirendre tűzött nemzetközi szükségesség." A Központi Bizottság ilyen szellemű tevékenységre szólította fel a magyar KGST-képviseletet és a szocialista relációjú külkereskedelem irányítóit.[2] 1967. októberi prágai látogatása alkalmával Kádár a KGST-kooperáció új minőségét sürgette, mert szerinte így kerülhető el, hogy egy szocialista ország, elmaradottsága miatt, valamely területen függő helyzetbe kerüljön a fejlett tőkés országoktól.[3]

* * *

[1] MOL 288. f. 5/420. ő. e. Ezzel Kádár ismételten jelezte: nem engedi a „lóval elfutni," a reformgondolatot szabadon szárnyalni, s a külkereskedelem állami monopóliumát politikai kérdésként kezelte.
[2] Kádár János: Hazafiság és internacionalizmus. Bp., 1968. 509. old.
[3] Uo. 486. old.

A tervszerű eladósodás

Nem kétséges: a szocialista országok függetlenségének említése azt szolgálta, hogy kikényszerítsék a KGST-ben kívánatosnak tartott változtatásokat és azt, hogy Csehszlovákia is felsorakozzon ehhez a feladathoz. Egyúttal azonban a Szovjetunió felé is demonstrálta: Magyarország, illetve a Kádár vezette MSZMP csak akkor fordul kifelé, a tőkés országok felé, ha belső lehetőségeit kimerítette. (Az utóbbiak közé számítva a magyar–szovjet gazdasági együttműködést és a KGST-t.)

Kádár megnyilatkozása nyilvánvalóan összhangban volt azzal a magyar pozícióval, amelyet az 1967 közepén és végén tartott kétoldalú megbeszéléseken elfogadtak. Ezek a tárgyalások Fock Jenő Koszigin hez intézett levelével kezdődtek. Majd június 26–27-én Timár Mátyás vezetésével, Vályi Péter, Bálint József és Fekete János részvételével magyar delegáció tartózkodott Moszkvában. A konzultáció Leszecsko miniszterelnök-helyettesnél Magyarország esetleges IMF-tagságáról folyt.

A szovjet tárgyalófél jó néven vette a véleménycserét, miközben hangsúlyozta: a döntés a magyar politikai vezetés kompetenciája. Nem vitatta a magyar gazdaságpolitikai célokat, a külső források bevonásának igényét. A moszkvai pénzügyi vezetők „aggódtak", hogy az IMF-tagság nem téríti-e el Magyarországot a szocialista együttműködéstől. Azt sem felejtették el megjegyezni: az IMF csak látszólag ENSZ-intézmény, valójában amerikai befolyás alatt

áll.[1] Ekkor a magyar vezetők úgy döntöttek: folytatni kell a belépés technikai előkészítését. Év végén újabb egyeztetésre került sor Koszigin miniszterelnök és Fock Jenő között. Komócsin Zoltán pedig Ponomarjovval, az SZKP KB külügyi titkárával találkozott.

E megbeszélések után az MSZMP PB december elején újra elővette az IMF-tagság ügyét. Timár Mátyás arról tájékoztatta a vezetőket: Vályi Pétert felhatalmazta a belépéssel kapcsolatos tárgyalások folytatására, hiszen tudható volt, hogy az előkészítés pozitív döntés esetén is sokáig tart. Javasolta, hogy a magyar pártvezetés küldjön tájékoztatót Moszkvába az IMF-fel kapcsolatos előítéletek eloszlatására. Abban bízott, hátha a szovjet külügyminisztériumnál haladást lehet elérni.

Nyers a tervegyeztetést eredményesnek minősítette, de óvott attól, hogy a magyar iparfejlesztést teljes egészében a szovjet igényektől tegyék függővé. Azért volt ilyen körültekintő, mert az értékesítési lehetőségek mellett nem feledkezett meg arról, hogy a magyar ipari szerkezetet modernizálni kell. Fock Jenő kemény álláspontot foglalt el mind a szovjet–magyar gazdasági együttműködés, mind az IMF-tagság dolgában.[2] A magyar miniszterelnök úgy vélte, a szovjetek egyáltalán nem tájékozatlanok az IMF és a Világbank ügyeiben, hanem sokkal inkább arról van szó, hogy elzárkóznak az őket terhelő kvóta kifizetésétől. Szerinte a szovjet vezetők elhatározták: a románok önálló útra lépése után a maradék hat országot tűzön-vízen keresztül összetartják, „s féltik az egységet a merészebb gondolatoktól, kezdeményezésektől".[3] A magyar pártvezetés mérlegelés alapján úgy döntött, fontosabb a

* * *

[1] MOL 288. f. 24/1967/4. ő. e.
[2] Nem kétséges, hogy ekkor kezdett persona non gratává válni Moszkvában, ami néhány hónap múlva Drezdában lett teljessé.
[3] MOL 288. f. 5/441. ő. e.

jó viszony fenntartása a Szovjetunióval, mint a „bátor belépés" a nemzetközi pénzügyi szervezetekbe.

A gazdasági reform nemzetközi politikai és gazdasági feltételeinek szervezésére, beágyazottságának biztosítására az MSZMP vezetése nemcsak gyakorlati lépéseket tett, hanem megalapozott elvi pozíciót is ki akart alakítani. A folyamatos fizetésimérleg-problémát nem lehetett a szőnyeg alá söpörni. Létérdekké vált az alkalmazkodás, mivel a Szovjetunió, a KGST eltűrte a reformot, de saját mechanizmusát nem volt képes és hajlandó megváltoztatni. Ez a merev elzárkózás és idegenkedés egyúttal határt szabott a magyar külgazdasági útkeresésnek is. Erre az időre az is világossá vált, hogy a magyar gazdaság dilemmája a nyugati kapcsolatot illetően a következő: ha kereskedik, a külkereskedelmi hiányon keresztül veszít a cserén és fizetésimérleg-hiányt vásárol; ha nem kereskedik, akkor nem jut hozzá a modern technológiához. Se KGST, se IMF, növekvő exportkényszer, növekvő külkereskedelmi deficit. Bezárkózni nem volt hova, nyitni nem lehetett. Magyarország gazdasági értelemben egyedül maradt a két világ határán. Ördögi kör volt ez, amit az ország politikai vezetése nem vehetett tudomásul. A cselekvésről való lemondás a fejlődésről való lemondással lett volna egyenlő. Nem maradt más hátra, mint nemzetgazdasági keretek között keresni a lehetőséget a kétirányú integrálódásra, a veszteségek mérséklésére, a szerkezetátalakításhoz szükséges erőforrások: a tőke, a technika összegyűjtésére, megszerzésére. Megkezdődött a kiútkeresés.

1968-ban, politikai bizottsági megbízás alapján, átfogó vizsgálat indult meg Magyarország nemzetközi kapcsolatainak elemzésére, a távlati fejlesztés irányainak megjelölésére. E munkálatok rendkívüli érdekességűek, hiszen tükröződik bennük a gazdaságpolitika és a vele együttműködni kész közgazdaság-tudomány világszemlélete. Erre az időre, és már új perspektívából, összegezhetővé vált az

előző két évtized gazdasági teljesítménye, megszülettek és értékelhetők voltak a reform tapasztalatai. Valószínűsíthető volt, hogy a magyar reform egyedül marad Kelet-Európában, és az is, hogy a KGST továbbfejlesztésében, különösen az együttműködés mechanizmusának, a közös pénzügyeknek a témáiban, nem a magyar „reformelmélet" és politika fog dominálni. Így „magányosan", szűk nemzeti keretekből kiindulva, azokat szélesíteni igyekezve próbáltak meg a szakemberek, a politikusok megoldást találni a Nyugattal szemben fennálló adósság kezelésére. Bognár József a Gazdasági dinamika és külgazdasági kapcsolatok címmel közzé tett jelentős tanulmányában foglalkozott a problémakörrel. Véleménye szerint a nemzetgazdaság elválaszthatatlan a külgazdaságtól, és ezért a belső döntések is csak az *egész* viszonyrendszeren keresztül hatnak. Ebből az alapból kiindulva elvetette az autarkiás és az importmegtakarításra koncentráló fejlesztési politikát. Nem kevésbé tartotta veszélyesnek a rövid távú devizabetéteket maximalizálni igyekvő törekvéseket, mert ebben a helyzetben a világgazdasági integráció elmarad. Ilyen esetekben a kereskedelem nem követel az ipartól, mindenáron eladni igyekszik. A magyar feldolgozóipar viszont, adott állapotában nem képes gazdaságos exportra. Bognár a megoldást az exportorientált beruházási politikában és a sokoldalú nemzetközi gazdasági együttműködés bővítésében látta.[1]

1969 májusára a hosszú tervezés részeként elkészült az 1950–1967 közötti gazdasági fejlődésről szóló tanulmány, amely a tőkés adósság felhalmozódásával kapcsolatban kemény megállapításokat tett.[2] A szerzők a nehézsé-

* * *

[1] Gazdaság, 1969/2. sz. Mondatait a szűkebb szakmai és politikai nyilvánosság megismerhette. Ezzel a színfalak mögötti politikai megrendelésre készülő munkálatok súlya is kifejezésre jutott.

[2] MOL 288. f. 5/492. ő. e.

gek okaként a magyar ipar alacsony exportképességét nevezték meg. Bírálták a szocialista piacon érvényesülő kritikátlan protekcionizmust, amely a termelési és elosztási struktúrával és a korszerűtlenséggel, az elmaradott nemzetközi együttműködéssel együtt bűnrészes a tőkés eladósodásban. A közgazdászok, a gyakorló gazdaságpolitikusok azt állították, hogy a külső erőforrások nem a fejlesztés előmozdítását szolgálták, hanem „egy, a realizálási lehetőségeket meghaladó termelési szint stabilizálásának" váltak eszközeivé. Ráadásul a hitelfelvételek tervszerűtlenül történtek, sokszor éppen az eladósodást célul kitűző éves tervek végrehajtásával egyidejűen.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatokról szóló, csoportos részvétellel készült tanulmányokat zárt terjesztésű kiadványban közzétették. Ebben a kötetben a békés egymás mellett élést és a modern technikai fejlődést szolgáló, a rendszerek közötti, egyre bővülő, tartós gazdasági érintkezést tekintették a világgazdaság meghatározó mozgásirányának. Elkerülhetetlennek ítélték a szerzők a XX. század végi tudomány, termelés és értékesítés nemzetközi integrációját.[1] Ebből az általános prognózisból kiindulva vizsgálták Magyarország helyzetét a világgazdaságban. Sajátosságait, starthelyzetét jellemezve a szakemberek a gazdasági szerkezet, illetve az ország méretei, adottságai és fejlettségi szintje között ellentétet, meg nem felelést konstatáltak. Ezt egyfelől a helytelen irányú beruházási politikára, annak alapanyag- és szénbányászat-centrikusságára vezették vissza. Másfelől kiemelték a túlzottan diverzifikált és gazdaságtalan termékszerkezet visszahúzó szerepét. Az ország konvertibilis adósságállományát a résztvevők nem veszélyes méretűnek, de kedvezőtlen összetételűnek minősítették.

* * *

[1]Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolatainak főbb kérdései. Hely és idő nélkül. 9–12. old.

Az adott helyzet és a gyors gazdaság- és társadalomfejlesztési elképzelések realizálásához szükséges erőforrások közötti mennyiségi, minőségi különbséget a tanulmányok írói a *minden irányú* gazdasági együttműködés bővítésével, a *gazdasági mechanizmus* további átalakításával és *pótlólagos külföldi forrásbevonással* javasolták megszüntetni. Szerintük ahhoz, hogy Magyarország 1980–85-re elérje az 1200–1300 dollár/fős nemzeti jövedelmet, „a következő másfél-két évtizedben(!), a tőke- és árubehozatalt együttesen számolva, importtöbbletre kell törekednie... az így keletkező hosszú lejáratú adósságok kiegyenlítése a későbbi időszakot terhelné, amikor azt a megerősödött népgazdaság már könnyebben el tudja viselni".[1]

Sok szakember úgy vélte, hogy a pénzügyi helyzet konszolidálását újabb – igaz, hosszú távú – hitelek felvételével kell megvalósítani. Bár azt is leszögezték, hogy további eladósodás csak akkor engedhető meg, ha olyan termelési, szolgáltatási kapacitásokat teremt, amelyek „kitermelik a törlesztés összegét". Nem mulasztották el hozzátenni: „Mindez összhangban van eddigi gazdaságpolitikánkkal: elsősorban önerőnkre támaszkodunk, de emellett célszerűnek tartjuk, hogy nyugati hitelek segítségével gyorsítsuk fejlesztési ütemünket."[2] A gyors növekedéshez való ragaszkodás kizárta az egyensúlyi probléma rendezését a gazdaságpolitika rövid távú prioritásai közül, és kizárta a restriktív megoldást. Elvetette egyúttal az importhelyettesítő gazdaságfejlesztés elsődlegességét is, mivel az elemzők szerint a korábbi évek tapasztalata azt mutatta, hogy az ilyen beruházások úgy növelték az adósságot, hogy közben nem teremtették meg a visszafizetéshez nélkülözhetetlen exporttöbbletet. „Ezért a jövőben hitelfel-

* * *

[1]Uo. 16. old.
[2]Uo. 49. old.

vételi tevékenységünknek elsősorban azt a célt kellene szolgálnia, hogy olyan új kapacitásokat hozzunk létre, amelyek szélesítik a fejlett tőkés piacokra irányuló export lehetőségeit, és ezzel perspektívában magasabb tőkés import- és exportforgalom mellett biztosítják külkereskedelmi és fizetési mérlegünk egyensúlyát."[1]

Mindebből egyértelműen kitűnik, hogy az MSZMP gazdaságpolitikájára befolyást gyakorló szakemberek, az ágazati és funkcionális irányító szervek vezető, mértékadó tisztségviselői közül sokan a külgazdasági kapcsolatok, a gazdasági tartalékok dinamizálásával, a világpiaci kapcsolatok szélesítésével akartak válaszolni a fizetési nehézségekre. Megfogalmazták, hogy a külső fizetési mérleg egyensúlya nem öncél. Téziseikből kiderül, úgy vélték: a bezárkózás, az importvisszafogás nem oldhat meg semmit a magyar gazdaság problémáiból: „Mi, akik egy tágulni akaró gazdaság helyes magatartását akarjuk kialakítani, ... dinamikus gazdaságpolitika mellett állunk ki. Nem azért, mert a fékezést, a visszahúzódást... elvetjük, hanem mert financiális helyzetünket nem tartjuk olyan súlyosnak; gazdasági képességeinket, tartalék-energiáinkat pedig elegendőnek ítéljük arra, hogy a nehézségeket 'előre menekülléssel' küzdjük le, sőt azt hisszük, hogy ez a könnyebb és biztonságosabb út. Ez bizalmat jelent gazdasági, tudományos-műszaki, irányító és szervező munkánk iránt, erre építjük gazdaságpolitikai javaslatainkat."[2]

Az egyes bizottságok konkrét lépések sorát dolgozták ki annak érdekében, hogy a szabályozók, a mechanizmus, a devizapolitika, a fejlesztési programok elősegítsék a magyar gazdaság hatékonyabb integrálódását a világgazdaságba, az ahhoz való gyorsabb alkalmazkodást. Újólag

* * *

[1] Uo. 233. old.
[2] Uo. 50–51. old.

felmerült az igény, hogy Magyarország fűzze szorosabbra kapcsolatait a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel, nemcsak a hosszú lejáratú hitelek könnyebb megszerzése érdekében, hanem hogy egyszerűbben lehessen hozzájutni a pénz- és árupiacokról elengedhetetlenül szükséges információkhoz is.[1]

Ebből kitűnik, hogy a vezető magyar pénzügyi, külkereskedelmi körök annak ellenére nem tántorodtak el az IMF- és Világbank-tagság gondolatától, hogy az MSZMP vezetése által e tárgyban 1967-ben kezdeményezett konzultációk a Szovjetunióval negatív eredményt hoztak.[2] A belső terjesztésű, félhivatalos kötet mutatja, milyen nagy fontosságot tulajdonítottak a nyugati kapcsolatoknak és hiteleknek az ország gazdasági fejlődése szempontjából. Oly mértékben igaz ez, hogy az előbb ismertetett kötet végén, ahol az iparilag élenjáró tőkés országok hitelpolitikáját tárgyalták, az egyik passzus arra figyelmeztet: a szocialista országoknak a politikai enyhülés irányában tett kezdeményezései megfelelően kondicionálják a potenciális hitelezőket. Míg az „olyan lépések, amelyek a nyugati külpolitika megmerevedéséhez vezetnek, kedvezőtlenül hathatnak ki a velünk szemben követett hitelpolitikára".[3]

A modernizáció, a nemzetközi együttműködés felhasználása a nemzetgazdaság fejlesztésében nem csupán magyar probléma volt. Románia éppen azért kezdett önálló utat keresni, mert gazdaságának szerkezete a Szovjetunióéhoz hasonló volt. Csehszlovákiában a belső gazdasági reform alapvető politikai változásokhoz vezetett. Nem

* * *

[1] Uo. 47. és 536. old.
[2] MOL 288. f. 15/122. ő. e., ill. 288. f. 5/441. ő. e.; Bozzai Rita–Farkas Zoltán: Hitelválság. 272. old. Fekete Jánossal készített interjú. Morál-Codex, év nélkül. – A Fock–Koszigin tárgyalás 1967. november végén volt. Az IMF-be való belépés ügyében erőteljes ellenállást tanúsított a szovjet vezetés.
[3] Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolatainak főbb kérdései. 536. old.

tekinthető tehát véletlennek, hogy a lengyel vezetők 1968 májusában előálltak a KGST reformjára vonatkozó elképzeléseikkel. Ehhez júniusban csatlakozott az MSZMP is. A bolgárok kivételével mindenki támogatta a változtatást az áru- és pénzviszonyok, a valutaárfolyamok, a nemzeti valuták részleges konvertibilitása megteremtésének jegyében. A keletnémet vezetők elzárkóztak a bankrendszer átalakításától és a közösségi protekcionizmustól – részben ideológiai alapon, részben mert a belnémet kereskedelemből jelentős előnyöket élveztek.

Felmerült az is, hogy célszerű lenne új alapokon szabályozni a *tőkés* világgal a gazdasági együttműködést, de a lengyelek, a németek és főleg a szovjetek elvetették az IMF- és a Világbank-tagság gondolatát.[1]

Kétségtelen tény, hogy az új minőségű KGST gondolatának előtérbe állítása lengyel részről 1968-ban a Varsói Szerződés esetleges bomlásának megakadályozását is szolgálta.

Csehszlovákia megszállása kizárta a politikai reform lehetőségét Közép- és Kelet-Európában, azt is megakadályozta, hogy a magyar belső gazdasági mechanizmus példaként működhessen a többi tagország felé. Így természetesen nem szolgálhatott a KGST-együttműködés alapjául sem. A Komplex Programban ezért is inkább a tervek egyeztetése és a műszaki fejlesztés került reflektorfénybe. 1969 áprilisában Moszkvában ilyen irányt szabtak az előkészítő munkának – elvetve a közös tervezést, de fenntartva a konszenzusos döntéshozatalt – aminek érdekében a vétójog korlátozását is javasolták. A legtöbb vita az árrendszerről, a valutáris és hitelkérdésekről folyt.[2]

A magára maradt új gazdasági mechanizmus ilyen körülmények között nem hozott, nem is hozhatott lényeges

* * *

[1] MOL 288. f. 24/1969./2. ő. e.
[2] Uo. 288. f. 24/1969./42. ő. e.

változást a külső egyensúlyi helyzetben. A nemzetközi feltételek gazdaságtörténeti értelemben nem változtak. Folytatódott a világgazdasági konjunktúra, a magyar ipar továbbra is megfelelő felvevő piacra talált a KGST-országokban is, és itthon is. Sőt – engedményekkel – a tőkés piacokon is értékesíteni tudta nem túl korszerű termékeit.[1] A magyar gazdaság és társadalom élvezte a gazdasági mechanizmus átalakításából származó pozitívumokat. Ez természetes, hiszen éppen az alkotó erők mozgósítását és a népjólétet tekintették a reformok céljának. A hatékonyság javulása azonban ekkor sem volt (és nem is lehetett) olyan mértékű, hogy a fogyasztói és beruházási éhség csillapítása mellett még a külső egyensúly teljes helyreállításához is fedezetet nyújthatott volna.

Amikor az év végén az MSZMP Központi Bizottsága értékelte a reform első évét, nagy sikerekről adhatott számot. A pozitív összképen szépségfoltot csak a fizetési mérleg, a túlszaladt és tervszerűtlen beruházások és a közvélemény által bírált bérezési-nyereségrészesedési rendszer ejtett. E témák azonban elegendő alapot adtak Friss Istvánnak ahhoz, hogy az eredmények konstatálása után feltegye a kérdést: érvényesül-e a párt politikája a gazdaságirányításban? Az 1945 utáni időszak gazdaságpolitikájának egyik kulcsfigurája nemleges választ adott saját felvetésére. Éppen a külső fizetési mérleg kezelését tartotta a legjobb példának arra, hogy a dolgok elszabadulását, „elidegenedését" érzékletessé tegye a Központi Bizottság tagjai előtt. Szavaiból kiderült: éppen az késztette dühös kirohanásra, hogy az 1969-es évre tervezők újabb 500-700 millió devizaforintos adósságnövekedést vettek számításba.

* * *

[1] 1965 és 1970 között a nem szocialista országokba irányuló kivitel értéke 5303,2 millió devizaforintról 9357,5 millióra emelkedett. (Statisztikai Évkönyv 1971. Bp., 1972. 285. old.)

Nyers Rezső igazat adott Frissnek abban, hogy az exporttámogatási rendszer nem alkalmas eszköz a fizetési mérleg tartós kiegyensúlyozására, mert a folyó termelést finanszírozza, és nem a jövőben gazdaságosan eladható áruk termelését. Bejelentette, hogy 1969-ben csökkentik a szocialista export szubvencióját, mégpedig azzal a céllal, hogy a kivitel egy részét átterelj ék a nyugati relációba.

Az MSZMP KB 1968. decemberi határozata a folytonosság jegyeit viselte magán, s így a gazdasági növekedést és az életszínvonal-emelést továbbra is az egyensúlyi szempont elé sorolta. Még ha egyidejű javítási kötelezettséget írt is elő a fogyasztási, beruházási és külkereskedelmi szférában. A következő másfél évben nagyjából ebben a szellemben működött a gazdaságpolitika. Nem is eredménytelenül, mert a külkereskedelmi mérleg 1969-ben mindkét relációban aktívumot mutatott, dollárelszámolásban pedig viszonylag jelentős mértékűt.[1]

Nyers Rezső 1970 júniusában a Központi Bizottság ülésén, a negyedik ötéves terv irányelveinek tárgyalásakor, a harmadik ötéves tervet úgy értékelte, hogy a gyors növekedést a népgazdaság általános egyensúlyának szilárdításával együtt sikerült megvalósítani. Majd pontosított: még nem igazán kiegyensúlyozott a gazdaság fejlődése. Ezért nem tartotta megengedhetőnek a külkereskedelmi és a fizetési mérleg további romlását.

A hozzászólók közül Apró Antal a struktúra-átalakítás finanszírozására hosszú lejáratú hitel felvételét javasolta a Szovjetuniótól vagy a fejlett tőkés országoktól.

Az 1970-es évek elején a vezető gazdaságpolitikusok arra a következtetésre jutottak: csak úgy lehet az újratermelődő fizetési gondoktól megszabadulni, a belső társadalompolitikai kötelezettségeket teljesíteni, s mindezzel

* * *

[1]Statisztikai Évkönyv 1970. Bp., 1971. 284. old.

együtt a tartós fejlődés feltételét jelentő struktúraátalakítást végrehajtani, ha a gazdasági növekedés üteme nem csökken jelentős mértékben. Erre az időre már az is közhellyé vált, hogy a gazdasági hatékonyságban jelentős javulásnak kell bekövetkeznie, mert különben maga a termelés „fogyasztja el" a többletet. Külső források beruházási célú bevonása – feltételezett biztos megtérülés mellett – növeli a vállalkozás esélyét. Ezért a reformban elmagányosodott magyar pártvezetés óvatos támogatásban részesítette a külső forrásbevonást valló álláspontot, és ezt a KGST enerváltságára való tekintettel nyíltan is hirdette. Ilyen megközelítés jellemezte az MSZMP X. kongresszusát is, ahol Kádár János csak általános vonatkozásokat érintett, és Nyers Rezső fejtette ki az aktív hitelfelvételi politika alapelveit.[1]

Mi állt a nemzeti érdek ilyen nyílt vállalásának hátterében? Nyilvánvalóan nem a konfrontálódási szándék. De nem hagyható figyelmen kívül az a külgazdasági orientáció körüli burkolt vita sem, amely a vezető politikusok és a szakemberek körében zajlott. Úgy tűnik, Kádár középen állt, és kiegyensúlyozásra törekedve hol a politikai, hol a gazdasági szempontokat vette figyelembe döntéseinél. Elsőrendűnek tartotta a magyar–szovjet viszonyt, de a „baráti" kapcsolatok ápolását az előző évek tapasztalatai alapján a függőség csökkentésével, a magyar gazdaság és politika mozgásterének bővítésével kapcsolta össze. Ezért bár mindig figyelembe vette a szovjetek érzékenységét, de ha nem sikerült a magyar érdekeknek ebben a kapcsolatrendszerben érvényt szereznie, akkor szabad utat engedett az alternatív elképzeléseknek.

A konvertibilis fizetési mérleg hiányának finanszírozá-

* * *

[1]Az MSZMP X. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., 1971. 274. old. – Nyers felszólalásában sokkal nagyobb teret kapott a KGST komplex fejlesztése. Nem maradt titok, hogy a legtöbb probléma a közgazdasági szabályozók alkalmazása és összehangolása körül volt.

sára az MNB megszervezte az első kötvénykibocsátási akcióját, amelyet 1971 májusában a Politikai Bizottság jóváhagyott.[1] Néhány héttel később e fórum elé került – összefüggésben a belső és külső egyensúlyi zavarok ismételt elszaporodásával – az állami költségvetésről szóló jelentés. Az előterjesztés nem kevesebbet állított, mint hogy a korábban kimutatott költségvetési egyensúly pénzügytechnikai megoldásoknak, s nem valóságos gazdasági-gazdálkodási teljesítményeknek volt köszönhető. 1957 és 1967 között 17-18 milliárd forintnyi államháztartási hiány keletkezett. A nettó államadósság 1967 végén mintegy 46 milliárd forint volt. 1968-ban ez a szám tovább növekedett, s 1970 végére elérte a 48,3 milliárdot. A külföldi adósság ugyanakkor 1970-re 29,3 milliárd forintra mérséklődött az 1967. évi 38 milliárdról. Az egyre súlyosabb költségvetési hiány a túlzott felhalmozásból, a veszteséges termelés és export finanszírozásából, a nemzetközi kötelezettségekből (segélyekből és egyéb, fejlődő országoknak nyújtott támogatásokból), valamint a társadalmi közös fogyasztásnak a nemzeti jövedelem gyarapodását meghaladó ütemű bővüléséből eredt. A Politikai Bizottság intézkedési program készítésével bízta meg a kormányt. Fontos tétele a határozatnak, hogy újabb, jelentős teherrel járó nemzetközi elkötelezettséget a negyedik ötéves tervben már nem szabad vállalni, vagyis sem politikai, sem gazdasági céllal nem lehet forrásokat átadni közös beruházásokra vagy a harmadik világ országainak segélyezésére, végül az oda irányuló export nagymértékű hitelből történő finanszírozására. A középtávú terv finanszírozását részben hosszú lejáratú szocialista és tőkés hitelek igénybevételével akarták megoldani.[2]

* * *

[1] MOL 288. f. 5/555. ő. e.
[2] Uo. 288. f. 5/557. ő. e.

1971 végén, a következő évi terv és költségvetés irányelveinek tárgyalásakor, éles vita bontakozott ki az MSZMP Politikai Bizottságában, ahol az elszaladt beruházások visszafogása, a tőkés adósságok növekedése egyeseknek módot adott a tervszerűség számonkérésére és a vészharangok kongatására a romló devizahelyzet miatt. Fock Jenő utalt arra, hogy 1969-ben pozitív volt a tőkés külkereskedelmi mérleg, annyit azonban elismert, hogy 1971-ben a nettó adósság/éves export mutató a megengedhetőnél rosszabbá vált. Mégis kérte a testületet: „ne arra szorítsa a kormányt, hogy keményebben lépjen fel, és helyzetünket a ténylegesnél sokkal negatívabban megítélve olyan döntésre kényszerítsük magunkat", amellyel károkat lehet okozni.

Kádár János az összefoglalóban ebben az ügyben nem foglalt állást. Annyit mondott csak, hogy a dolláradósságról szóban tájékoztatni kell a Központi Bizottságot.[1] Ezt az utóbbit talán nem kellett volna tenni. Nem kizárható ugyanis, hogy éppen ez volt az az utolsó csepp a „pohárban", amely beavatkozásra kényszerítette az SZKP vezetőit. Számukra önmagában is ingerlő volt, hogy 1971-ben Magyarországon a nemzeti jövedelem növekedésének dinamikáját meghaladóan nőtt a belső felhasználás, amit teljes egészében a külső eladósodás fedezett.[2] A szovjet vezetők úgy ítélték meg, hogy olyan folyamat kezdődhet el, amely önmagát gerjeszti, és alárendelheti magának az akár ezzel ellentétes előjelű politikai akaratot is. Kádár János baráti meghívást kapott Brezsnyevtől. A találkozóra 1972. február 11. és 14. között került sor. Az SZKP főtitkára hosszú, négyszemközti eszmecserében fejtette ki a magyar gaz-

* * *

[1] Uo. 288. f. 5/568. ő. e.
[2] Statisztikai Évkönyv 1973. Bp., 1974. 69–70. old.

daság fejlődésével kapcsolatos aggodalmait.[1] Szóvá tette, hogy a magyar növekedési ütem évek óta elmarad a KGST-átlagtól. Kimondva-kimondatlanul e hiányosság felemlegetésével az új gazdasági mechanizmus eredményességét kérdőjelezte meg. Majd szóvá tette a gyors tempójú -- szerinte már 1,1 milliárd dollárt kitevő – tőkés eladósodást. (A valóságban az adósság már elérte a másfél milliárdot.)[2]

Brezsnyev negatívan értékelte mind a munkaerő kiáramlását az állami szektorból, mind a jövedelmi aránytalanságokat. Többször hangsúlyozta, hogy a reform persze a magyarok ügye, de a pártnak kézben kellene tartania az eseményeket. Megjegyezte azt is: nagyon nemkívánatos volna, ha a magyarok a problémák okát a szoros magyar–szovjet gazdasági kapcsolatokban találnák meg.

Kádárt váratlanul és felkészületlenül érte a bírálat, amelyből sokat elfogadott. Emellett azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy nem a mechanizmus a lényeg, hanem a magyar adottságoknak megfelelő fejlődés lehetősége. Utalt arra, hogy a nemzeti jövedelem jelentős része a külkereskedelemben realizálódik. Felhívta a figyelmet azokra a történelmi megrázkódtatásokra is, amelyek Magyarországot a XX. században érték. Az MSZMP első titkára alapjában egészségesnek értékelte a gazdasági folyamatokat. A magyar–szovjet relációban keletkezett problémákat a fegyvervásárlásra, az árvitákra és a szovjet részről követelt beruházásokra vezette vissza. Leszögezte, hogy az 1,5 milliárd rubeles többletterhet nem bírja el az ötéves terv. E kiegyensúlyozó jellegű észrevételek után azonban hitet tett az SZKP politikája és a szovjet–magyar barátság mellett. Kádár szóbeli kiegészítésében felhívta a figyelmet: „nem írhatom elő a szovjet párt főtitkárának, hogy mi aggassza. Szuverén joga. S ha ő ezt közli, rendben van".

* * *

[1] A beszélgetés témái közé tartozott a nemzetközi helyzet értékelése, valamint a szovjet gazdasági fejlődésről, az SZKP Hruscsov utáni tevékenységéről adott beszámoló. MOL 288. f. 5/575. ő. e.

[2] Ezt a számot azonban csak 1989 óta ismerjük. Figyelő, 1989. április 20.

A Politikai Bizottságot hideg zuhanyként érte a találkozóról adott beszámoló. Nyers Rezső, az MSZMP gyakorlatát védve, azt mondta, hogy a hitelek megszerzése érdekében nem tettek politikai engedményeket. A magyar külkereskedelem decentralizált, ami szavatolja az ország függetlenségét.

A keményebb szovjet magatartás érezhető volt a KGST VB 1972. áprilisi ülésén is, ahol az egyik fő napirend a Közös Piaccal kapcsolatos közös álláspont kialakítása volt. Magyar részről az autarkiát nem tartották valódi megoldásnak, és nem zárták ki az eredményes tárgyalások lehetőségét. A szovjet delegátus elítélt minden esetleges külön akciót; semmi gazdasági hasznot nem remélt a kelet–nyugati gazdasági együttműködéstől, sőt figyelmeztetett a Közös Piactól való függetlenség fenntartására.[1]

1972 eseménytörténetére ez a kezdet és ez a folytatás rányomta bélyegét, és a magyar vezetők körében folyó vitákat is befolyásolta. Csikós-Nagy Béla új struktúrapolitika kidolgozásában keresett megoldást – ahol az árak orientációs szerepet töltenek be, és a „struktúrapolitika szüli az árakat, és nem a piaci mechanizmus a struktúrát".[2] Persze a folyó termelésben, értékesítésben érvényesíteni akarta a piaci hatásokat.

1972 első hónapjaiban eredménnyel jártak az import visszafogására és az export növelésére tett intézkedések. Fekete János májusban kijelentette: belső egyensúlyi problémák fejeződnek ki a külső kereskedelmi és fizetési mérlegben, amely az utóbbi években összességében pozitívan alakult. A külgazdasági egyensúly biztosítható.

* * *

[1] MOL 288. f. 5/580. ő. e.

[2] Figyelő, 1972. február 2.

Ezért nincs értelme a külkereskedelmi és devizagazdálkodási szabályok megváltoztatásának.[1] Szocialista viszonylatban valóban jelentős külkereskedelmi többlet keletkezett, a dollárban folytatott kereskedelem pedig gyakorlatilag nullszaldós lett.

Az 1973. évi népgazdasági terv és állami költségvetés irányelveit tartalmazó javaslat megállapítása szerint 1971-ben 22 milliárd forinttal romlott a fizetési mérleg; a hiányt 1972-ben öt milliárdra sikerült leszorítani, anélkül azonban, hogy a hatékonyság, jövedelmezőség területén fordulat következett volna be.[2] 1972 novemberében, a reform sorsa szempontjából kiemelkedő fontosságú KB-ülésen, Nyers Rezső pozitív képet adott adósságunk helyzetéről, mivel annak összetételét kétharmad részben sikerült közép- és hosszú lejáratúvá alakítani. (Ez is felért egy kisebb átütemezéssel!) A gazdaságpolitikai titkár leszögezte, hogy a „magyar népgazdaság külföldi fizetőképessége és likviditása jó, és ebben az esztendőben még tovább javult". Szerinte ilyen is marad, ha a rubelaktívum és a dollárpasszívum nagyságrendileg nem különbözik egymástól.[3] 1973 tavaszán az 1966–1968-as reform mérlegét e téren Nyers Rezső úgy vonta meg, hogy 1967 vége óta a nettó adósság mindössze 2%-kal nőtt, ami magában foglalta a rubeltartozás 40%-os csökkenését is. A dolláradósság emelkedett, elérte az éves tőkés export 80%-át, de ez az arány 1967-ben 95% volt.[4] 1973 végére még tovább, 50–52%-ra javult az arányszám. Nyers úgy vélte, hogy ez a tendencia a gazdaság erősödését fejezi ki, de nem teszi feleslegessé új külföldi források bevonását.[5]

Mennyire volt reális az új mechanizmus bevezetése utá-

* * *

[1] Figyelő, 1972. május 31.
[2] MOL 288. f. 5/590. ő. e.
[3] MOL 288. f. 4/119. ő. e.
[4] MOL 288. f. 4/120. ő. e.
[5] MOL 288. f. 4/124. ő. e.

ni időszak külgazdasági teljesítményének ez az értékelése? Mennyiben szolgálta a reformpártiak véd- és utóvédharcait? E kérdések tisztázása külön munkálatot igényelne. Azt azonban nehéz vitatni, hogy 1972–73 külgazdasági szempontból komoly eredményeket hozott. Kétségtelen, hogy a reményteljes fordulatban a belső teljesítményjavulás mellett szerepet játszott a cserearányok Magyarország számára kedvező alakulása, az 1971-es valutaválság nyomán keletkező többlethitel-kínálat és a német jóvátétel is.

Magyarország az új helyzetben is igyekezett a KGST-reformot kiharcolni az érdekeltségi viszonyok, a vállalati kooperációk, a pénzügyi kapcsolatok területén.[1] Közben pedig továbbra is folyt a belső vita az 1972-ben meglódult világpiaci infláció legyűréséről. Az egyik álláspont elkerülhetetlennek tartotta, hogy a szocialista kereskedelem árai a tendenciájukban igazodjanak a világpiaci árváltozásokhoz; a másik az árstabilitást tartotta fontosnak. Mégpedig az exportnyereségből képzett árkülönbözeti alapból akarta a „gazdaságilag-politikailag" szükséges ártámogatást lebonyolítani.[2] Az már történelmi érdekességnek tekinthető, hogy Wiesel Iván, miközben a polémiában középre helyezkedett, megtalálta a megoldást arra az esetre, ha egy (szocialista) ország nem képes követni a világpiaci árváltozást, és cserearányai romlanak. Ez a megoldás pofonegyszerű: ha nő a külkereskedelem hatékonysága, akkor se az infláció, se az eredményromlás nem szükségszerű. Alig negyedévvel a világpiaci árrobbanás előtt így fejezte be cikkét: „A szocialista országok érdekeltek abban, hogy a világgazdaságot dezorganizáló

* * *

[1] Figyelő, 1973. június 27. „Közös stratégia" kidolgozása.
[2] Figyelő, 1973. november 21. Világpiaci áremelkedések – belföldi árstabilitás? Dr. Medgyesi Péter és Varga Béla írása, illetve Dr. Vincze Imre: Külkereskedelmi árak – pénzügyi dotálás című cikke. (1973. július 25.)

nemzetközi inflációs folyamat megszűnjön, és ennek érdekében konstruktívan azon munkálkodnak, hogy a külkereskedelmi árak jelenlegi káoszát megszüntessék."[1] Ez a megfogalmazás nemcsak a belső vagy a KGST-árrendszer alakításában tulajdonított cselekvési lehetőséget a keleti tábornak, hanem a világpiacon is. Ehhez képest kijózanító fejlemények következtek...

A gazdaságtörténet úgy alakult, hogy Magyarországon 1973-ban volt utoljára mód a külkereskedelmi és a fizetési mérleg hiányának hagyományos módszerekkel történő kezelésére. Ez az év volt az utolsó, amikor még a kisebb-nagyobb gazdaságpolitikai korrekciókkal, az exportösztönzéssel, az importkorlátozással, a szabályozók kiigazításával, ha rövid távra szólóan is, de jelentős javulást lehetett elérni.

Azt az „okosabb" közgazdászok és gazdaságpolitikusok korábban is tudták már: az igazi megoldás a struktúra modernizálásában rejlik. Ezért amikor az ötödik ötéves terv előkészítése során, 1973-ban jelentős tőkés hitelek felvételére tettek javaslatot, akkor azt nem az elért eredmények teremtette lehetőségekkel, hanem a gyors gazdasági növekedés fenntartásának szükségességével indokolták. Prognózisában a Tervhivatal a pótlólagos munkaerőbevonás szűkülésével, változatlan vagy növekvő eszközigényességgel, a nyersanyagbeszerzés költségeinek emelkedésével számolt. Ráadásul a folyó termelés, a gazdaság normális működése egyre nagyobb mértékű tőkés behozatalt követelt. A szakértők úgy ítélték meg, hogy e tendenciát csakis akkor lehet ellensúlyozni, ha Magyarország hozzájárul új kitermelő kapacitások létesítéséhez a Szovjetunió területén. Ebből viszont a belföldön felhasználható erőforrások csökkenése következik, ami akadá-

* * *

[1] Figyelő, 1973. augusztus 1. – Ez a hit Magyarországon az 1970-es évek közepéig, 1977-ig hatott.

lyozza a rövid és középtávú gazdaság- és társadalomfejlesztési elképzelések megvalósítását. A tervezők szerint a kiút ebből a dilemmából az, ha Magyarország hiteleket vesz fel a fejlett tőkés országoktól, amelyek segítségével finanszírozni tudja a KGST-beruházások Magyarországra háruló részét. A forráskivonás elkerülése érdekében azt javasolták, hogy az esedékes hiteltörlesztések fizetése az adósságok megújításából történjen ugyanúgy, mint a fejlődő országokba irányuló kivitel támogatása. Mindehhez 2,3 milliárd dollár felvételét tartották indokoltnak, amelyből csak 700-800 millió lesz a ténylegesen felhasználható összeg. Így tehát engedtek a szovjet követelésnek a beruházási hozzájárulás tekintetében.

Ez a koncepció részben a rubel-dollár kombináció működésére épült. A növekvő adósságállományt a gyorsabban bővülő konvertibilis export teszi majd kezelhetővé – remélték a vezető gazdaságpolitikusok. A Gazdaságpolitikai Bizottság úgy foglalt állást, hogy „megbízhatóan kell tervezni az egész hitelmozgást. Készüljön külön terv a nagy hitelakcióra".[1] A Politikai Bizottság elé kerülő variáns mintegy megnyugtatásul kiemelte: az „ötödik ötéves terv időszakában a külföldi erőforrások bevonása és a hazai erőforrások kihelyezése ily módon egyensúlyban lesz, úgyhogy a fenti hitelfelvétel esetén pótlólagos erőforrásokra lényegileg nem teszünk szert".[2]

A „nagy hitelakciót" a vezető nyugati bankok részvétele és a nyugati kormányok legalább hallgatólagos jóváha-

* * *

[1] MOL 288. f. 15/256. ő. e.

[2] Uo. – Timár Mátyás véleményezte az ötödik ötéves terv kiinduló koncepcióját. Nyers Rezsőhöz küldött levelében egy évi 6%-os nemzetijövedelem-növekedést tartalmazó variáns kidolgozását célszerűnek ítélte volna. Nem tartotta kielégítőnek a tervben jelzett exportdinamikát. A tőkés adósságállomány emelkedését „inkább alacsonynak", mint magasnak ítélte, abban az esetben, ha Magyarország hosszú lejáratú hitelekhez jut, mert ő is bízott a felvett kölcsönök megtérülésében, az előre menekülés stratégiájában.

gyása nélkül lehetetlen lett volna lebonyolítani. A Bretton Woods-i pénzügyi rendszer 1971-es összeomlása nem szüntette meg a hitelhez jutási esélyeket. Magyarország államközi kapcsolatai folyamatosan javultak a nyugati világgal, de világos volt, hogy a politikai vezetés nem akart túlzott függésbe kerülni akár egy, akár néhány tőkés országtól. Ebből a szempontból is előnyösebb megoldásnak látszott az ENSZ égisze alatt működő nemzetközi pénzügyi szervezetekhez csatlakozni. A nemzetközi tőkemozgások, a korábbi valutáris rend megrendülése, a fejlődő világ fokozódó problémái, egyes országok állandósuló fizetési gondjai és ezáltal a tőkefelesleg és tőkehiány egyidejű jelenléte, nyomása a pénzpiacra, felértékelte a Nemzetközi Valutaalapot és a Világbankot. Az 1967-es előzmények után 1973 végén újra előkerült a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez való csatlakozás gondolata. Most az MSZMP Gazdaságpolitikai Osztálya, a Pénzügyminisztérium, a Tervhivatal és a Külkereskedelmi Minisztérium *együttesen* (tehát vállt vállhoz vetve, egymást fedezve) terjesztette elő a belépésre vonatkozó javaslatot, amelyet a Gazdaságpolitikai Bizottság azzal bocsátott a Politikai Bizottság elé, hogy e tárgyban ismételten és a legmagasabb szinten konzultálni kell a Szovjetunióval.

Kádár János a nyugati hitelfelvételt és a világbanki tagságot is mérlegelésre érdemesnek tartotta, de egyúttal leszögezte: csakis a hazai és a szocialista források pontos összegzése, mozgósítása után ítélhetők és oldhatók meg ezek a kérdések.[1] Feltehetően jól emlékezett még az 1967-es visszautasításra; de attól is félt, hogy a gazdasági vezetők a könnyebb, de veszélyesebb utat akarják járni. Ezért halogató magatartást tanúsított.

Áttekintve az 1956 utáni bő másfél évtized fizetésimérleg-problémáival kapcsolatos politikai döntéseket, megállapítható, hogy a felső párt- és állami vezetés az alapvető tényekkel tisztában volt.[1] Kezdetben nagy hangsúly került a magyar–nyugati kapcsolatok politikai tartalmára, de ahogy enyhült a politikai ellenségeskedés, úgy egyre több kooperatív elem épült be az államközi kapcsolatokba, és a gyorsan bővülő idegenforgalom is megtette hatását. A gazdasági kapcsolatok szükségességét soha nem vitatták a politikai vezetők. Bár ebben a periódusban egyértelmű volt az önerőből fejlesztés követelménye, illetve a KGST prioritása Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolatainak rendszerében. Hiszen a gazdaságpolitikusok tudatában voltak annak, hogy a fejlettebb régióval zajló kereskedelem – a kevés komparatív előny és a strukturális elmaradottság, a gyengébb teljesítmények miatt – spontán „termeli" a negatív külkereskedelmi és fizetési mérleget. A politikai és gazdaságpolitikai vezetés figyelmének homlokterében az életszínvonal emelése, a gyorsan növekvő társadalmi szükségletek kielégítése állt, s ehhez rendeltek hozzá egy még tartható nemzetijövedelem-növekedést. Olyan fejlődési ütemet igényeltek, amelyet az adott gazdasági szerkezet teljesíteni tud úgy, hogy közben megtermeli saját korszerűsítésének anyagi alapjait is. Közben, ha egy-egy időszakban a belső egyensúly valahol megbomlott, akkor az ország vezetése szovjet segítséggel, a hitelek átütemezésével vagy rövid lejáratú hitelek felvételével, a konvertibilis mérleg romlásának eltűrésével orvosolta a helyzetet. Megfelelő valutatartalékok nélkül és elégséges nagyságú láthatatlan bevételek hiányában előbb-utóbb természetesen az import mesterséges visszafogásához

* * *

[1] Uo. 288. f. 5/629. ő. e.

* * *

[1] A tőkés fizetési mérleg problémái rendszeresen szerepeltek az év végi KB-ülések tervvel, költségvetéssel foglalkozó napirendjein. A negyedik ötéves terv irányelveiről szóló KB-határozat is megemlítette a tőkés fizetési mérleg megszilárdításának követelményét. Lásd az MSZMP határozatai és dokumentumai című kötet vonatkozó részeit. Bp., 1974.

vagy az export mesterséges növeléséhez kellett folyamodni. Majd az így létrejött külkereskedelmi aktívum segítségével visszaterelték az adósságot a kezelhető szintre. Mindkét megoldás korlátozott érvényű volt, mert a nyitott szerkezetű, nem autark gazdaságban az importvisszafogás maga szülte a többletbehozatali igényt, a folyó termeléshez és a beruházásokhoz szükséges javakban egyaránt. A gazdaságtalan export erőltetése pedig kétszeresen is konzerválta a struktúrát. Először úgy, hogy az exporttámogatás kifizetődővé tette a nem hatékony termelést a vállalatok számára. Másodszor úgy, hogy a középmezőny elvonta a fejlődési lehetőségeket azoktól a vállalatoktól és azoktól a gazdasági tevékenységektől, amelyek „alulról" hajthatták volna végre a termékszerkezet- és struktúraváltást.

A valóságos okokkal, problémákkal – s nem csupán a nemzetközi fizetési ügyek kapcsán – a reformközgazdaságtan, de az ágazati és funkcionális gazdaságirányítás és a pártvezetés is lényegében tisztában volt. A hivatalos irányvonal képviselői úgy látták, hogy a stuktúraváltásban, a helyes ágazati arányok kialakításában elsősorban a KGST-kooperáció kiszélesítésével és a központi fejlesztési politika segítségével (az erők helyes irányú koncentrációjával) léphet az ország előre. Ebben a felfogásban pedig a termékszerkezet korszerűsítését a mechanizmus indukálta érdekeltségnek és piaci viszonyoknak kellett kikényszeríteniük.

De a belső piac és a szocialista piac nem támasztott nehéz követelményeket, s a költségvetési korlát megkeményedése elmaradt.[1] Ilyen körülmények között a „központi akarat" nem könnyen szabadulhatott meg a visszahúzó

* * *

[1]Itt nincs mód rá, hogy áttekintsük a mechanizmusreform megakadását tárgyaló közgazdasági irodalmat. A „belső" és a „külső" közötti kapcsolat legtömörebb összefoglalása talán Kornai János: „A magyar reformfolyamat. Víziók, remények és a valóság" című tanulmányában lelhető fel. Gazdaság, 1987. 2. és 3. sz.

ágazati, vállalati érdekektől. Az MSZMP vezetését nem is igazán kényszeríthette semmi a nagyobb konfliktusok vállalására, a fogyasztással, a teljes foglalkoztatottsággal, az esélyegyenlőséggel kapcsolatos kötelezettségek felülvizsgálatára mindaddig, amíg nem veszítette el manőverezési szabadságát, a biztos perspektívába vetett hitét és a fejlődési tartalékokat. Ettől az 1970-es évek elején még messze volt.

Az 1970-es évek elején végrehajtott nyugati irányú külgazdasági nyitás, újabb – a korábbinál nagyobb – tőkés hitelek igénylése és az ehhez szükséges intézményi garanciák megszerzése töretlen optimizmust és új minőséget jeleznek a magyar gazdaság- és politikatörténetben. A valóságban azonban – különösen a belső reformok megrekedésének fényében – a pótlólagos hitelek, az IMF- és Világbank-tagság újbóli felvetése éppen a régi, „fontolva haladó" gazdaságpolitika, a stabilitást mechanikusan értelmező irányvonal fenntartásához járulhatott csak hozzá. Éppen ezért támogatta az ilyen irányú lépéseket a Politikai Bizottság 1972 novembere után.

A permanens fizetési nehézségekből kiindulva az akkori mértékadó szakértők a nagyméretű struktúraátalakító hitelek felvételét látták célszerűnek. Javaslatuk éppen akkor vált hivatalos gazdaságpolitikai irányvonallá, amikor a magyar pártvezetés visszalépett a reformfolyamat elmélyítésétől, a belső gazdasági kényszer alkalmazásától. S ez éppen akkor történt, amikor az 1973. végi drámai világgazdasági fordulat költségesebbé tette a termelési struktúra átalakítását, mivel a hazai ellátást és a konvertibilis valutát fedező termelés megdrágult, a hagyományos értékesítési piacok viszont beszűkültek. Egyvalami vált könnyebben elérhetővé 1973 után Magyarország számára az IMF és a Világbank nélkül is: a *hitel.*

A fejlett tőkés országokban terjedő gazdasági válság, amely a gazdasági növekedés, a beruházások visszafogá-

sához vezetett, megnövelte a nemzetközi pénzpiacon a kínálatot, amit az olajdollár-milliárdok megjelenése tett teljessé. Így a korábbiaknál kedvezőbb feltételek mellett és nagyobb tételekben lehetett konvertibilis hitelekhez jutni. *Soha jobbkor (és soha rosszabbkor)...*

Menekülés előre

1973. november végén, a nyersanyag- és energiaárak ugrásszerű növekedésének pillanatában még nehéz lett volna biztos prognózisra építeni a gazdaságpolitikai döntéseket. Túl közeli volt az arab–izraeli háború. A népgazdasági terv és költségvetés készítési rendje és kötelező konzisztenciája pedig nem is nagyon tett volna lehetővé gyökeres fordulatot ilyen rövid idő alatt. Ennek igénye különben nem is merült fel, már csak azért sem, mert 1973 kiemelkedően jó év volt az 1945 utáni magyar külkereskedelem történetében. Bár a nem rubel elszámolású behozatal csaknem 20%-kal nőtt, de az export ebben a relációban példa nélküli módon, egyik évről a másikra 34%-kal emelkedett.[1] Így kiegyenlítetté vált a konvertibilis elszámolású külkereskedelmi mérleg. Míg a rubelben lebonyolított forgalom jelentős mértékű aktívumot mutatott Magyarország javára. Ezért 1974-re a szocialista export visszafogása került napirendre, illetőleg megfelelő behozataltól tették függővé a szocialista országokba irányuló szállítások mértékét. A dollár viszonylatú kivitel meghatározásakor bizonyos óvatosság érvényesült, mondván, hogy az 1973-as, kiugróan jó gabonatermés nem ismételhető meg, kevesebb lesz az exportálható alu-

* * *

[1]Statisztikai évkönyv 1980. Bp., 1981. 304. old.

mínium, és megszűnik a szovjet „származású" olajtermékek eladási lehetősége magyar közvetítéssel.[1] Végeredményben az 1974-es tervet háborítatlan optimizmus jellemezte, nagyobb rubel- és minimális dollárjavulás előírásával a devizahelyzetben. Ezt az állapotot a dollár elszámolású export 16-17%-os növekedésével kívánták elérni. A magas bázishoz képest megszabott kemény mutatószámot az 1974-es teljesítés öt százalékponttal felülmúlta. A konvertibilis valutában lebonyolított behozatal azonban történelmi rekordot állított föl: 64%-kal haladta meg az 1973. évit.

Mindez már látható, érezhető kellett hogy legyen akkor, amikor az ötödik ötéves terv előkészítése keretében az Országos Tervhivatal és a Pénzügyminisztérium 1974 áprilisában előterjesztést készített a „Külföldi erőforrások bevonásának lehetőségei és feltételei az 1976–80-as időszakban" címmel. Az előterjesztők azonban nem hagyták magukat befolyásolni a pillanatnyi konjunktúrától. Nem számoltak igazán a világkereskedelem változásával, a magyar export megnehezülésének lehetőségével. Néhány évet együtt vizsgáltak (vagyis a világpiaci árrobbanás első fél évét egyelőre kakukktojásnak tekintették), és úgy ítélték meg, hogy Magyarország nemzetközi pénzügyi helyzete az export dinamikus bővülése, az árfolyamnyereség és az adósság szerkezeti átalakítása következtében stabilizálódott. Sőt, szerintük a szűk keresztmetszet nem a hitelek felvételénél, hanem felhasználásánál mutatkozott: „A beruházások megvalósítására irányuló hazai kapacitások korlátozottsága és rugalmatlansága, a megfelelően előkészített hatékony, megtérülő fejlesztési célok hiánya, továbbá a kooperációs kapcsolatok viszonylag lassú ki-

* * *

[1]Az MSZMP Központi Bizottságának határozata az 1974. évi népgazdasági terv és állami költségvetés irányelveiről. Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1971–1975. Bp., 1978. 615. old.

bontakoztatása menet közben sem támasztotta alá a lehetőségek megfelelőbb kihasználását. Ez azt jelenti, hogy a reálfolyamatok oldaláról fejlesztési képességünk szerényebb volt, mint amit a hitellehetőségek intenzív kihasználása esetén el lehetett volna érni."

Világosan adódott a következtetés: megvannak az objektív és szubjektív feltételek a dollár viszonylatú eladósodás „tervszerű növelésére". A tervezők és a pénzügyi vezetők hangsúlyozták: jelentős kölcsönfelvételt indokol a népgazdaság magas eszközigénye is, mivel az infrastrukturális lemaradás megszüntetése, az energiaellátás és a műszaki fejlődés gyorsítása új beruházásokat követel. Emellett a beruházási hozzájárulás, a fejlődő országoknak nyújtott segítség és a harmadik világba irányuló export finanszírozása jelentős forráskihelyezéssel jár együtt. Igen sajátos, hogy az illetékesek 1974 tavaszán még mindig nem feltételezték, hogy a tőkés világpiaci árrobbanás nagymértékben módosítja majd a szerződéses KGST-árakat. Még mindig túlzott aktívumtól és nemzetijövedelem-kihelyezéstől féltek a KGST–magyar kapcsolatokban.[1] Ebből a dilemmából a gazdaságpolitika primátusainak – életszínvonal-emelés, gyors nemzetijövedelem-növekedés – érintetlenül hagyása nélkül csak úgy lehetett szabadulni, ha Magyarország hiteleket vesz fel a tőkés pénzpiacon. Rendkívül egyszerűnek tűnt a megoldás: „A rubel viszonylatú közép és hosszú lejáratú erőforrás-kihelyezést tekintsük hasonló értékű, dollár viszonylatú hitelfelvéttel ellentételezendőnek." Nem lehet nem észrevenni, hogy milyen nagy a hasonlóság az olajárrobbanás előtt

* * *

[1]Erre a tervezési hibára felhívta a figyelmet Vígvári András már hivatkozott tanulmánya. De a KGST-vel kapcsolatos illúziókra Nyers Rezső is többször utalt. A tévedés mértéke jól kiolvasható a statisztikából, amely szerint 1974–75-ben a rubelbehozatali többlet még egy kicsit meg is haladta a konvertibilis import nominális értékét. Ebben persze a tőkés behozatal 1975-ös visszafogása is benne volt. (Statisztikai Évkönyv 1980. Bp., 1981. 304. old.)

közvetlenül és az utána közvetlenül készült koncepció között. Igazából ekkor vette kezdetét az *előre menekülés* gazdaságpolitikája: a struktúra átalakítása a fejlettebb világtól kapott technika és kölcsönök révén.

Aggodalom azért mutatkozott a konvertibilis hitelek sorsát illetően, mert a pénzügyi vezetők mérlegelték az esetleges hitelszűkülés ellensúlyozási esélyeit. Mint később kiderült, ezek a félelmek megalapozatlannak bizonyultak: az 1970-es évtizedben a hitelezők pénztárcájának mérete nem emelt akadályt a világ, ezen belül a keleti tömb országainak eladósodása elé...

A tervezők és a pénzügyi vezetők annak ellenére javasolták a „rubelszféra" felé adott hitelek dollár-refinanszírozását, hogy nyilvánvaló volt számukra: nincs igazi konvertálás a dollár és a rubel reláció között. Pontosabban: inkább csak az importhelyettesítés révén van. (A dollárban nyújtott beruházási hozzájárulás az importmegtakarítás révén a dollárkiadások mérsékléséhez vezet.) Ezért helyeztek nagy súlyt az olyan hitelekre, amelyek tényleges erőforrás-bevonást jelentettek, vagyis a hazai termelőkapacitások bővítését és korszerűsítését kellett szolgálniuk. Az eladósodás csak akkor indokolt – írták –, ha az általa megvalósított fejlesztések emelik az exportképességet és javítják a hatékonyságot, vagyis megteremtik a visszafizetés feltételeit. Ennél a pontnál ellentmondásba kellett volna kerülniük az anyag azon korábbi állításával, miszerint addig a hazai beruházási fogadókészség szabott gátat a konvertibilis fejlesztési hitelek felvételének. A szembesülés annyiban történt meg, amennyiben a tervben és a központi hitelpolitikában kerestek garanciákat a célszerű elköltésre. Javaslatot tettek a koncepció előterjesztői arra, hogy a termelő beruházásokhoz készüljön devizamegtérülési prognózis, aminek előfeltételül kell szolgálnia a dollárhitel belső kihelyezéséhez. Számoltak azzal is, hogy a külkereskedelmi mérleg tartósan negatív lesz, mert a tervezett beruházások gépszükségletét időben biztosítani kell.

A megjelölt fejlesztési célok és biztosítékok feltételezték a célra orientált gazdaságirányítást, a központi, funkcionális és ágazati irányítás megerősítését, de egyúttal új lehetőségeket is nyitottak a vállalatok előtt az állami fejlesztési forrásokért folyó harcban, és érdekeltté tették azokat a felemás mechanizmus fenntartásában.[1] Az előre menekülés gazdaságpolitikája olyan szituációt teremtett, hogy a vállalatok az ellátási kötelezettségre hivatkozva negligálhatták a struktúrapolitikát.[2] Emellett az export finanszírozását szolgáló elvonások fokozott beruházási hajlamot injektáltak vissza a gazdaság egészébe. A feldolgozóipar állandóan éhezett, miközben a többi terület sem lakott jól. Több olyan intézkedést készítettek elő, amely visszalépést jelentett a gazdasági reform alapelveitől.[3]

Igazából a tervezett hitelfelvétel kockázata azért volt nagy, mert hiányoztak a megtérülés külső és belső garanciái is. A gazdaságpolitikai vezetés azonban túlságosan bízott a fejlődési potenciálban, a nemzetközi együttműködésben, a gazdasági mechanizmus és az erőteljes központi beavatkozás teremtő erejében. Még ha feltételezzük is, hogy ez a bizakodás jogos volt, még ha nem is indult vol-

* * *

[1] A nagy befolyású szakértők 1974 második felében jelezték, hogy az állam nem védheti meg a vállalati szférát. Egyfelől javaslatot tettek arra, hogy reális világpiaci árak tájékoztassák a valóságos viszonyokról a gazdálkodó szervezeteket, és egyedül azok kényszerítsék alkalmazkodásra a vállalatokat. Másfelől az utóbbiak azt javasolták, hogy változtassanak az állam és a vállalatok közötti jövedelem-megoszláson. Ez új pozíciót jelentett volna az állami költségvetés számára. Lásd erről Tardos Márton: Népgazdaságunk és a nemzetközi infláció. Figyelő, 1974. november 6.

[2] E kérdéseket leginkább Schweitzer Iván járta körül tanulmányaiban. Lásd például: A vállalati szervezet és a gazdasági mechanizmus néhány összefüggése. Közgazdasági Szemle, 1981. 7–8. sz.

[3] A struktúraátalakítást természetesen az is akadályozta, hogy a munkaerő-, az áru- és a tőkepiac egymástól el volt választva, és gátolva volt a tőkejavaknak a gazdálkodó alanyok közötti áramlása. A mechanizmus irodalmából talán leginkább ajánlható Antal László: Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján. Bp., 1985.

na hanyatlásnak a világpiaci kereslet, még ha úgy is hisszük, hogy az ötödik ötéves terv gazdaságpolitikai céljait helyesen fogalmazták meg – bár ma már tudjuk, hogy nem így történt –, akkor is sokkal több gondot kellett volna fordítani az adósság önmozgásának a problémájára. Az 1974. áprilisi dokumentumban is az állt, hogy 1,4 milliárd dollár nettó hitelhez – amely fedezi a hiteltörlesztést, kompenzálja a hitelnyújtást és 200 millió dollárt ad hozzá a belső forrásokhoz – úgy lehet hozzájutni, ha 2,7–3 milliárd dollárt vesz fel az ország.[1] Ebben a prognózisban már benne rejlett az, ami később bekövetkezett: a bruttó és a nettó adósság közötti nagy különbség létrejötte, az adósságszolgálat önállósulása, visszaható erővel a nettó adósságra és a külkereskedelmi politikára. A nettó adósság kisebb mértékű eladósodást mutatott. A politikai vezetés (Politikai Bizottság) elé általában mindig ez a szám került, ami mindig kedvezőbb képet mutatott a valóságosnál. Magyarország követelései mindig puhábbak voltak tartozásainál. Ugyanez igaz valutatartalékaira, amelyek általában nem saját megtakarításaiból származtak. Később, amikor a lakosság valutamegtakarításai megnőttek, azok is gyarapították a magyar *állam* adósságát. A másik nehézség abból fakadt, hogy a gazdasági hatékonyság nem kielégítő mértékű javulása, a folyó termelést szolgáló behozatali igény korlátozása következtében erőltetni kellett az exportot, ellenőrizni az importot, ez pedig szerkezetkonzerváló hatásával akadályozta a hitelfelvétel eredeti céljának megvalósulását: a struktúraváltást, a korszerűsítést, a javuló gazdasági hatékonyságot, s a mindezek révén remélt gyors megtérülést.

Nem várt fejleményekre, terv és valóság ütközésére sok példát szolgáltatott az előző két évtized. A felgyűlt ta-

* * *

[1] MOL 288. f. 15/270. ő. e.

pasztalatok azonban háttérbe szorultak az új ötéves tervnek és az MSZMP XI. kongresszusának előkészítésekor. Az 1974-es év folyamán a szakmai nyilvánosság előtt is vita folyt a gazdasági növekedés üteméről. Ebből a vitából a magasabb növekedési ütem hívei kerültek ki győztesen. Témánk szempontjából megjegyzésre érdemes: az 5%-os ütemről úgy vélekedtek, hogy annak sem a KGST, sem a kelet–nyugati kereskedelem oldaláról nincs akadálya.[1]

1974-ben az optimizmus bel- és külpolitikai követelmény volt. Nem feledhetjük, hogy az energiaválság nyomán kibontakozott világgazdasági recesszió módot adott a kapitalizmus általános válságáról szóló tétel újbóli alátámasztására. Ekkor kerül centrális helyre a hivatalos keleti ideológiában a fejlett szocializmus programja. A szovjet vezetés az európai közeledés, a vietnami háború befejezése utáni enyhülési hullám, a nyugati gazdasági együttműködési ajánlatok kézhezvétele után megerősödni látta pozícióit.[2] Brezsnyevék is érzékelték azonban, hogy a kis európai szocialista országok komoly gazdasági erőpróba előtt állnak, amihez ők nem képesek a korábbinál lényegesen több segítséget nyújtani. A pártvezetők közötti 1974. augusztusi, szokásos kötetlen érdemi esz-

* * *

[1] Csikós-Nagy Béla: Tartható-e a felgyorsult gazdaságnövekedés? Közgazdasági Szemle, 1974. május. A növekedési vita „falakon belüli" alakulását összefoglalja Lóránt Károly: „Gazdasági fejlődésünk kritikus kérdései 1968–1988" című munkája. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 1989. 40–44. old. – A szerző a végleges ötéves tervet pozitívabbnak tartja, mint az előkészítő variánsokat, ami bizonyosan igaz. Más eredményt kapunk azonban akkor, ha nem a hibák mértékének enyhítése, hanem az akkor megoldásra váró problémák felől közelítjük a gazdaságpolitikát. Mindenesetre az OT vezetése az 1975-ös terv feltételeit vizsgálva a nehezedő nyomással szemben érzékeltette, hogy nincs mód a gazdasági fejlődés gyorsítására. Erről tanúskodik Balassa Ákos cikke a Figyelő 1974. augusztus 28-i számában.

[2] Jól mutatják a világpolitikai helyzet 1974-es hivatalos szovjet értékelését Brezsnyev beszédei. (L. I. Brezsnyev: Az SZKP és a szovjet állam külpolitikája. Bp., 1982.)

mecserén az SZKP főtitkára nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a Nyugattal szemben egységet kell tanúsítani. Nem szabad hagyni, hogy az eltérő gazdasági érdekeket felhasználhassák a szocialista országok egymáshoz fűződő kapcsolatainak megrontására. *Brezsnyev* még általánosságban mozogva leszögezte: nem szabad eladósodni a Nyugat felé, vagy legalábbis egy bizonyos határt semmiképpen sem szabad átlépni.[1] Nem kétséges: a figyelmeztetés egyszerre szólt a nemzetközi pénzpiacon tanúsított magyar aktivitásnak, a korábban ismeretlen mértékű hitelfelvételnek és a távlati magyar külgazdasági, gazdaságpolitikai elképzeléseknek.

Egyértelmű volt a szovjet nyomás a magyar politikai vezetőkre a mechanizmus reformjával, a tulajdonviszonyokkal, az állami irányítással kapcsolatos kérdésekben. Brezsnyev szilárd elvi alapokat adó, világos programot felvázoló, a párt hegemóniáját demonstráló MSZMP-kongresszuson szeretett volna részt venni. Ezt egyértelművé tette Kádár előtt.

1974 második felére az a kettősség nyomja rá bélyegét: kényszerűen, de tudomásul kell venni a gazdasági és külpolitikai realitásokat, ugyanakkor az optimizmusból sem lehet engedni, sőt... Magyarország gazdasági helyzete egyre nehezebb, de a pártvezetés rendíthetetlenséget, stabilitást igyekszik mutatni, és biztos, fokozatosan elérhető jobb jövőt ígér. Eközben persze a belső hatalmi küzdelem is folyik: a reformellenzők tábora ereje teljében érzi magát, és – külső támogatást is élvezve – kezében tartja a kezdeményezést. Persze, közben hat egy más ter-

* * *

[1] MOL 288. f. 47/757. ő. e. – Brezsnyev a szovjet kelet-európai politikáról ezt mondta a magyar pártkongresszuson: „... a világban nem kevesen vannak, akik ... éberen lesik, miként gyengíthetnék egységünket. De minden ilyen irányú próbálkozásuk kudarcra van ítélve. Közösségünk évről évre izmosodik... Magabiztosan, együtt menetelünk a haladás útján." (Az MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., 1975. 167. old.)

mészetű, naiv optimizmus is, amely minden nehézséget mindenkor leküzdhetőnek lát a problémák felismerése és az összefogás segítségével.

Végül, de nem utolsósorban létezett egy harmadik csapat is: az erőforrások után kutató tervezők és pénzügyi vezetők csoportja. Tagjai csendben haladtak előre, odafigyelve a külső nyomásra, és folyamatosan elemezve a belső hatalmi csatározásokat és helyzetet. Ezt pedig azért tehették, mert a cserearányromlás átgyűrűzését az életszínvonalra, a foglalkoztatáspolitikára azok sem vállalták szívesen, akik óvták a pártot, a kormányt a nyugati befolyás növekedésétől. Ők, a „kemény vonalasok" is fontosnak tartották a fejlett technológia megszerzését és így a felzárkózás folytatását. Ezért, bár hangoztatták a KGST meghatározó szerepét, nem tudtak elegendő érvet felhozni a hitelfelvételek és a bővülő nyugati kereskedelem ellen. A politikai „centrum" – ennek is a közepén Kádár Jánossal – úgy reagált, hogy a külgazdasági orientáció és az eladósodás ügyében elvileg hosszabb távon a közösségi energiák, a KGST előnyei mellett érvelőknek adott igazat. Rövid távon viszont az *előre menekülés* stratégiáját folytatta, taktikai kényszerűségként értelmezve azt.

1974 októberében ebben a szellemben készített javaslatot a KB Gazdaságpolitikai Osztálya és az Országos Tervhivatal a külföldi erőforrások bevonására az ötödik ötéves terv időszakában. Faluvégi Lajos pénzügyminiszter és kicsit határozottabban László Andor, az MNB elnöke korrektív észrevételeket tett. Lényegük: egyformán óvatosságra intettek a hitelek felvételével és felhasználásával kapcsolatban.[1] Talán fellépésük hatására a Politikai Bi-

* * *

[1] MOL. 288. f. 24/1974./31. ő. e. – László Andor az előterjesztéshez fűzött írásos megjegyzéseiben alacsonyabb mértékű hitelfelvételt javasolt. Kifogásolta a cserearányromlás-előrejelzést, mivel abba a többlet anyagimport költségeit is beszámították. Ő is megjegyezte, hogy a magyar kinnlevőségek más jellegűek, mint a kötelezettségek. Ezért nem mérséklik az adósságterheket.

zottság az előre jelzett 3,6 milliárd dolláros hitelfelvételi igénnyel szemben 2,5 milliárdot hagyott jóvá. Engedélyt adott azonban arra, hogy a vártnál kedvezőbb külső és belső események esetén a garantáltan megtérülő termelő beruházásokra pótlólagos erőforrásokat tárjanak fel.[1] Egyúttal lépéseket határoztak el a Szovjetunióba irányuló tőkeexport keretek között tartására. Ugyanezen az ülésen megvitatták a szovjet vezetésnek szánt gazdasági témájú levél tervezetét. Ebben a magyar pártvezetés felhívta a figyelmet a magyar gazdaság külső feltételeiben bekövetkezett rosszabbodásra, és bizonyos könnyítéseket kért.

Ezzel a Politikai Bizottság *túljutott a középtávú eladósodás tényének elfogadásán* és az ezzel együtt járó orientációs döntésen: áldását adta a nyugati irányú külkereskedelem részarányának növekedésére.

Ezt a politikát még jóvá kellett hagyatni a pártelittel. Ennek jegyében folyt le az MSZMP KB 1974. decemberi ülése is, ahol először mondták ki, hogy a világpiaci fordulat nem ideiglenes, hanem tartós, hogy a külgazdasági háttér minőségileg megváltozott. Németh Károly kijelentette: a megbomlott külső egyensúly csak hosszabb távon állítható helyre. A romlás mértékéről, tehát arról, hogy a konvertibilis nettó adósság egyetlen év alatt majdnem megduplázódott, nem szólt az előadó. Sok szó esett az okokról, a strukturális, hatékonysági és beruházási problémákról, de az 1975. évi népgazdasági terv irányelveinek megfogalmazásakor már kevésbé érvényesült ez a realizmus. Hiszen a behozatal 5–6%-os emelkedése mellett 16–18%-kal kívánták növelni a dollár elszámolású exportot. Erre a várt többletexportra alapozva mondta ki az ülésen elfogadott határozat, hogy 1975-ben legfeljebb

* * *

[1]MOL 288. f. 650. ő. e.

450 millió dollárral romolhat az ország devizahelyzete.[1] Kádár Jánosnak és vezetőtársainak már ekkor érzékelniük kellett azt az újfajta gazdasági függést, a kiszolgáltatottságot, amelyet az adósság jelent. A szovjet és egyes kelet-európai vezetők rosszallása és egyes magyar pártvezetők ezzel egybehangzó „internacionalista" megjegyzései az eladósodást valódi politikai problémává tették, és eggyel több lehetőséget nyújtottak azoknak, akik át szerették volna alakítani a legfelsőbb politikai vezetés belső erőviszonyait. A hitelekre utaltság újabb esélyt adott a reformot „balról" bírálóknak, és újabb nehézségeket okozott védelmezőinek.

Az 1974. decemberi KB-ülésen Németh Károly általánosságban is felvetette a magyar–nyugati gazdasági kapcsolatok problémáját. Erre maga úgy válaszolt, ahogy addig Kádár is sokszor: a békés egymás mellett élés elképzelhetetlen bővülő gazdasági együttműködés nélkül. Megígérte viszont, hogy hosszabb távon, a szocialista integráció kibontakozásával párhuzamosan, csökkenni fog a kapitalista reláció jelentősége Magyarország külkereskedelmében. Ebben a témában nem alakult ki vita a KB-ülésen. Sőt, a már említett kettősség ötvöződése volt a jellemző. Az egyik KB-tag átszellemülten beszélt arról, hogy a nagy nehézségek ellenére olyan népgazdasági tervet sikerült készíteni, „amely nem leállást, megtorpanást, hanem előrelépést jelent úgy a termelésben, mint az életszínvonalban. Ez nemcsak a politikai, de az egész szocialista társadalmi rendszer győzelmét is mutatja... Nem tartok attól, hogy a nép a programot nem fogja támogatni". A XI. pártkongresszus közeledtével a politikai szempon-

* * *

[1]MOL 288. f. 4/131. ő. e. – Más kérdés, hogy a valóságban a dollár viszonylatú kivitel nem érte el az előző évit, és így csak a behozatal erőteljes visszafogásával sikerült az újabb adósságduplázódást elkerülni. (Lásd a Statisztikai Évkönyv 1980. 304. oldalán található adatokat és Lóránt Károly táblázatait az Adósság című, már említett kötetben az 55–56. oldalon.)

tok fölébe kerekedtek a gazdasági realizmusnak. Bár a politikai stabilitás hangsúlyozásának is kettős jelentése volt: a változatlansággal, az eddig követett irányvonal folytonosságának hangoztatásával járt együtt, ami megnyugtatólag hatott a magyar közvéleményre. Azt jelentette, hogy nem lesz visszavétel az életszínvonalból, a magánélet szabadságából, nem távozik Kádár János a párt és az ország vezetéséből, és nem következik be „balos" fordulat.

Mindezekre figyelemmel mondta el szokásos újévi köszöntőjét Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke. A szocialista rendszer erényeként említette, hogy a világgazdasági fordulat révén felszínre került szerkezeti és hatékonysági problémák a lakosság számára még nem okoztak nehézségeket. Megnyugtatta a közvéleményt, hogy a szocializmus és a nemzetközi együttműködés előnyei és a hazai tartalékok lehetővé teszik a megszokott fejlődési ütem fenntartását.[1]

A Központi Bizottság előzetes kongresszusi jelentése – némileg árnyaltabban – az egyensúlyi helyzet romlását külső tényezőkre: a tőkés világpiacra és a cserearányok kedvezőtlen alakulására hárította.[2] Kádár János a KB-beszámolóban lényegében összegezte az 1974-es vitákat, amikor tartósnak minősítette a nyersanyagok és energiahordozók áremelkedését, de a jövőt illetően egyértelműen fogalmazott: „...a külső nehézségek ellenére elérhető, hogy népgazdaságunk a következő években is az előző évekét megközelítő ütemben fejlődjék, és az életszínvonal is tovább emelkedjék."[3] A problémák megoldásának kulcsát minden felszólaló a gazdasági szerkezet korszerűsítésében látta. Fock Jenő nagy feltűnést keltő, önkritikus

* * *

[1] Népszabadság, 1975. január 2.
[2] Az MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., 1975. 33. és 39. oldalak.
[3] Uo. 91. old.

hozzászólásában magára vállalta a felelősséget az elmaradásokért, hiányosságokért. Beszédéből érzékelhető volt az is, hogy aggódik az új, a bukaresti KGST-árelv alkalmazásából fakadó bonyodalmak miatt. Igyekezett megnyugtatni a hallgatóságot, amikor megemlítette, hogy a Szovjetuniótól kapott tízéves áruhitel enyhíti a kezdeti feszültségeket. Az így nyert idő elegendő lesz a szükséges strukturális változtatások végrehajtásához.[1] A távozni készülő miniszterelnök így közvetve, pozitív szándéktól vezérelve maga is a „gyors" cselekvésre ösztönzött...

Németh Károly szerint a nemzetközi gazdasági háttér kedvezőtlen változása új feladatokat jelent, amelyek azonban nem igénylik a bevált gazdaságpolitika alapelveinek módosítását.[2]

Kádár János záróbeszédében a hazai lehetőségek kiaknázását és a szocialista országok együttműködését tekintette a törésmentes fejlődés forrásának és garanciájának. A kongresszusi határozatban a gazdaságpolitika nem az egyensúlyra, hanem a nemzeti jövedelemnek az adott körülmények között maximálisan lehetséges növelésére összpontosított. Ily módon összeegyeztethetővé vált a magas beruházási ütem, az energetikai ágazat és az infrastruktúra fejlesztése a reáljövedelmek dinamikus emelésével, az életkörülmények társadalmi méretű megjavításának igényével, vagyis a „jóléti (fejlett) szocializmus" programjával. Ez az összeegyeztetés azonban csakis a külföldi források nagymértékű bevonásával valósulhatott meg. Bácskai Tamás, az MNB ügyvezető igazgatója a hitelfelvételekkel kapcsolatos aggodalmak eloszlatására megismételte: a kölcsönöket az exportképes kapacitások kiépítésének és működésének eredményeképpen fogják

* * *

[1] Uo. 185. old.
[2] Uo. 220–221. old.

visszafizetni. További reménykeltő körülményt látott a világpiaci infláció folytatódásában, mivel az csökkentheti a kölcsönök és kamataik reálterhét. Bár elismerte, hogy ehhez a magyar exportáraknak is emelkedniük kell.[1]

Természetes, hogy a politikai motivációjú ragaszkodás a nagy ívű és egyidejűleg több prioritást vállaló fejlesztési politikához és a hónapról hónapra romló fizetési mérleg más megvilágításba helyezte a külföldi hitelek felvételének ügyét. Két hónappal a XI. kongresszus után a Gazdaságpolitikai Bizottság megtárgyalta az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium és a Magyar Nemzeti Bank közös javaslatát az ötödik ötéves terv külső forrásszükségletéről. Ezek az intézmények, illetőleg vezetőik kevesellték az addig már jóváhagyott 2,5 milliárd dolláros közép- és hosszú lejáratú hitelt. „Ez a hitelvolumen a jelen feltételek között csak a törlesztési kötelezettség teljesítésére, valamint az orenburgi gázvezeték építéséhez nyújtandó hitel fedezésére elegendő" – áll az előterjesztésről készült összefoglalóban.[2] Ezért már 3–3,4 milliárd dollár felvételét tartották szükségesnek a tervhivatali és pénzügyi vezetők. A hatalmas összeget kisebb részben kötvények kibocsátásából, nagyobb részben konzorciális és kétoldalú financiális kölcsönökből kívánták előteremteni. A Gazdaságpolitikai Bizottság elfogadta az elgondolást, s a hatékony export elősegítését tekintette a felhasználás előfeltételének. Egyetértett azzal is, hogy a nagyszabású bankműveletnek még az ötéves terv megkezdése előtt meg kell indulnia. A fenyegető kelepcéből tehát a gazdaság- és pénzügypolitikáért felelős vezetők nem a kongresszusi célok visszavonásával, hanem a kedvező hitelpiaci lehetőségek kiaknázásával akartak kijutni.[1] 1975 májusában jelentés készült a Politikai Bizottságnak arról, hogy a világpiaci áremelkedések milyen hatást gyakorolnak a magyar gazdaságra. Ebben már megemlítették, ha kicsit homályos fogalmazásban is, hogy a hitelfelvételeknél szigorúbb mérlegelésre van szükség, amely nemcsak a lehetőségeket, hanem a megtérülési követelményeket is számba veszi.[2]

Ugyanezen a júniusi eleji ülésen az MSZMP Politikai Bizottsága meghallgatta a Gazdaságpolitikai Osztály és az Országos Tervhivatal közös jelentését az 1974. decemberi KB-határozat végrehajtásáról. Ebben – mintegy mentegetőzésként – az előterjesztők felhívták a politikai vezetők figyelmét arra, hogy 1975 végére az egyensúlyt csak a fogyasztás és a felhalmozás radikális csökkentésével lehetett volna helyreállítani. Utólag korrigálták az előző évi gazdasági adatokat: 1974-ben a cserearányromlás elvitte a nemzeti jövedelem növekményének 90%-át, a behozatali többlet 620 millió dollár lett, a nettó adósságállomány 540 millió dollárral nőtt. Nem tettek általánosító erejű megjegyzést arra vonatkozóan, hogy a számítási, összesítési hibák mennyiben okoztak tervezési hibákat. 1975 első négy hónapját úgy értékelték, hogy a termelés, bár kevésbé szelektív módon, de gyorsabban bővült a tervezettnél. Eközben a rubel és nem rubel viszonylatú behozatal 30%-kal múlta felül az előző év hasonló időszakának teljesítését. Az export a rubel relációban 10%-kal nőtt, dollár viszonylatban azonban elmaradt az egy évvel korábbitól. A tervezők, a pénzügyérek abból a tényből sem vontak le drámai következtetést, hogy az adósságállomány az év első harmadában 510 millió dollárral emel-

* * *

[1] A szerző, nem kis ellentmondásban önmagával, a továbbiakban arról szólt, hogy a hitelfelvétel a cserearányromlásból származó veszteségeinket hosszabb időre osztja el. – „Nemzetközi gazdasági kapcsolataink bővítésében milyen szerepe van a hitelkapcsolatoknak?" Ez a címe a Politikai Vitakör-sorozatban megjelent írásnak.
[2] MOL 288. f. 15/292. ő. e.

* * *

[1] Fekete János „Vissza a realitásokhoz!" című könyvében arról beszél, hogy a kormány elfogadta a Nemzeti Bank javaslatát a nagyszabású beruházási célú import hitelből történő finanszírozására. (Bp., 1983. 230. old.)
[2] MOL 288. f. 5/665. ő. e.

kedett, tehát közel oly mértékben, mint az amúgy is rossz 1974-es év egészében. Ráadásul 460 millió dollár hitelt rövid lejárattal kellett felvenni.[1] Orvosságként azt javasolták, hogy ismét módosítsák a szabályozókat, korlátozzák a vállalati és a lakossági jövedelmeket, és az ötödik ötéves terv véglegesítésekor vegyék figyelembe az újonnan szerzett tapasztalatokat.

Az 1974-es év eredményeinek értékelése „átcsúszott" a XI. kongresszus utánra. Szándékosságot ebben a csúsztatásban utólag nehéz lenne bizonyítani, de annyi kétségtelen: ha korábban készítik el a „gyorselemzést" és közlik eredményeit a politikai vezetőkkel, ez alaposan megnehezítette volna a pártkongresszus és az azt követő választások optimizmussal teli levezénylését. Lázár György, az újdonsült miniszterelnök választási beszéde ezt a bizakodó vonalat folytatta, de vissza is vett valamit belőle. Számok nélkül szólt arról, hogy az első hónapokban a behozatal meghaladta, a kivitel pedig alulmúlta a tervezettet. A miniszterelnök hitet tett a gyors növekedés fenntartása mellett, viszont szükségesnek ítélte a belső felhasználás dinamikájának mérséklését.[2] Ez a visszafogás kiélezte az ötödik ötéves terv forrásaiért folyó küzdelmet a népgazdasági ágak, az azokat igazgató ágazati minisztériumok, illetve a funkcionális irányító szervek között.

A vita olyan hevességgel folyt, hogy nem lehetett a tárgyalótermekben tartani: a konfliktus a központi pártlap hasábjain is megjelent. Az egyik nézetet Juhász Ádám nehézipari miniszterhelyettes fogalmazta meg, aki bírálta a megváltozott körülményekhez való lassú alkalmazkodást. Ennek okát a közgazdasági szabályzókban látta, amelyek akadályozzák a kevésbé gazdaságos exportot. Pedig a kivitel elmaradásából keletkező deficit finanszírozása szerinte többe kerül a népgazdaságnak, mint a pillanatnyilag veszteséges export támogatása.[1] Érvelését azzal a figyelmeztetéssel is erősítette, hogy „... a most ki nem használt kapacitás visszamenőleg már nem hasznosítható". Ráérezve az igazság két oldalára, jelezte: minisztériuma a szelektív iparfejlesztés híve. A minisztériumi vezető gondolatmenetéből egyértelműen kiderül, hogy ő a szerkezetátalakítás költségeit nem kis mértékben az exporthoz járó állami támogatásból látta fedezhetőnek, és ezt a megoldást a nemzetgazdaságra nézve is előnyösnek vélte.

Madarasi Attila pénzügyminisztériumi államtitkár egy hónap múlva, az egyensúly javításáról szóló cikkében, elutasította ezt az álláspontot, és csakis a gazdaságos export növekedését tartotta hasznosnak a népgazdaságra nézve. Az exporttámogatásból keletkező (vállalati) jövedelmet központosítani kívánta, szerinte a vállalatok érdekeltségét a hatékonysághoz kell kötni.[2] Részben hasonló nézeteket vallott szakértő beosztottja, Akar László, egy szakmai folyóiratban közölt cikkében. Hitet tett a költségvetési melegház lebontása mellett és olyan szabályozást javasolt, amely rákényszeríti a vállalatokat, hogy azonnal alkalmazkodjanak a világpiaci követelményekhez. Ebből kiindulva bírálta a valutafelértékelési politikát, mert az ártámogatások emeléséhez vezet és a belső árszintet védi, ami konzerváló hatású. Az árszorzó csökkentése viszont nehezíti az exportot, de hosszabb távon csak a keményebb követelmények állítása hozhat sikert, mert „aligha lehet az ipari szerkezet átalakítását sikeresen megoldani úgy, hogy ... a forgalom növelését ... minden szelekció nélkül", az adott áruösszetétel egészére kiterjedően ösztönzik.[3] Ráadásként azt javasolta, hogy a belső

* * *

[1] Uo.
[2] Népszabadság, 1975. június 7.

* * *

[1] Export és fejlesztés. Népszabadság, 1975. június 18.
[2] Népszabadság, 1975. július 22.
[3] Gazdaság, 1975. 3. sz.

árakat alakítsák a világpiaci trendeknek megfelelően, megtartva a fogyasztói árak bizonyos stabilitását.[1] Ezzel vált volna teljessé a vállalatok alkalmazkodását kikényszerítő mechanizmuskonform gazdasági kényszer.

A gazdaságpolitikai viták hivatalos lezárására 1975. november 26–27-én került sor, amikor a Központi Bizottság véglegesítette az új ötéves terv irányelveit. Németh Károly referátumában sajnálkozva állapította meg, hogy az utolsó két évben külső okok következtében létrejött egyensúlyromlás miatt a negyedik ötéves tervet nem lehet a legsikeresebbnek nyilvánítani. A beszámoló annyit elismert, hogy a tőkés világpiacon, a nemzetközi gazdasági és monetáris rendszerben kibontakozott válság szemmel láthatóbbá tette a hazai gazdasági munka hiányosságait. Az állam magára vállalta a többletterheket, kötelezettségeit viszont nem csökkentette. Ebből eredően a következő öt évben a korábban számítottnál szerényebb lesz a gazdaság és vele az életszínvonal növekedése. Jól mutatja a kényszer és szándék közötti kompromisszumot az előadói beszéd plasztikusra sikerült megfogalmazása: „Az egyensúly megteremtése érdekében a fogyasztás és a felhalmozás növekedését a politikailag lehetséges alsó határon, a termelés, az export, a hatékonyság és a szerkezetátalakítás feladatait pedig a reálisnak ítélt felső határon irányozzuk elő." Ebből a tételből az is kitetszik, hogy a növekedési szándék az 1974–75-ös baljós előjelek ellenére zöld utat kapott, s a gazdaságpolitikai vezetés az adott – vagy legalábbis csak kisebb mértékben bővített – termelési kapacitásokat alkalmasnak ítélte a

* * *

[1]Akar ezzel a véleményével szembekerült Csikós-Nagy Béla nézeteivel, aki szerint az árpolitikának a társadalmi stabilitás általános követelményéből kell kiindulnia. „Védenie kell az egyén stabilitását, a szocialista jövedelemelosztás kialakult rendjét." Az Árhivatal elnöke ebből az elvből kiindulva átmeneti szakasz közbeiktatása mellett állt ki, amikor az árszint, az árkalkuláció és a belföldi kalkuláció elkülönül. Persze ő is kiállt a termelési szerkezet megváltoztatásáért. (Gazdaság, 1975. 1. sz.)

nemzeti jövedelem évi 5% körüli gyarapítására. Ezzel lényegében tovább folytatódhatott az eladósodási folyamat.

Németh Károly összefoglaló adatokat is ismertetett a Központi Bizottsággal a nettó adósságállományról, amely az 1973-as 800 millióról 1975 végére 2,2 milliárd dollárra emelkedett; azt sem titkolta el, hogy 1980-ra 4,3 milliárdra nő majd. A KB-titkár beszámolója szerint ahhoz, hogy 1980-ra kiegyenlítődjön a dollárban lebonyolított áruforgalom, 20%-kal gyorsabban kell nőnie az exportnak, mint az importnak, és 8–10%-kal szükséges javulniuk a cserearányoknak.[1] Ez egyúttal állásfoglalás is volt abban a meg-megújuló vitában, amely a Nyugattal folytatott kereskedelem gazdasági-politikai hasznossága körül folyt. Az előadó szerint elkerülhetetlen a tőkés áruforgalom szélesítése; ehhez annyit tett hozzá, hogy a gazdasági kapcsolatok a magyar külpolitika és a szocialista közösség érdekeinek figyelembevételével épülnek. A vitában Nyers Rezső az ötéves tervet kockázatosnak minősítette, mert eredményessége nagymértékben függ a beruházások hatékonyságától és attól, hogy sikerül-e viszonylag kis többletbehozatalból nagy exporttöbbletet produkálni. Felvetette, hogy a szocialista kivitel egy részét a tőkés relációba lenne célszerű átterelni. Nyers határozott álláspontot képviselt a nyugati–magyar kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok ügyében. „...Nagyon helyes az – mondta –, hogy a szocialista világpiac elsődlegessége mellett fejlesztjük világpiaci kapcsolatainkat. Csak ez lehet a mi alapállásunk! A kérdés azonban az, hogy mit értsünk az elsődlegesség alatt most, ma és konkrétan a következő ötéves terv idején? Véleményem szerint nem reális ezt úgy értelmezni, hogy lehetőség lenne a szocialista külke-

* * *

[1]MOL 288. f. 4/141. ő. e. A KB-ülés idézetei.

reskedelmi forgalom növelésére, vagy külkereskedelmünkben a szocialista arányt növelni lehetne, illetve kellene." Úgy ítélte meg, hogy a KGST-országok egymás közötti forgalma az 1960-as szinten van. Leszögezte, hogy éppen a tartósnak tekintett tőkés kapcsolatok vezetnek a függőség mérséklődéséhez. Nyers így szembehelyezkedett Németh Károly 1974 decemberében kifejtett nézeteivel, sőt a mostani előadói referátumra reflektálva azt is hangoztatta: fizetésimérleg-problémák akkor is lennének, ha nem hatna a világgazdasági válság. Ebben is tükröződik a megváltozott helyzet: három évvel korábban Nyers a gazdaság egészségességére, fejlődőképességére tette a hangsúlyt a reform védelmében. Most legalább a „több lábon álló" külkereskedelmet szerette volna megvédeni, s ezért komorabb képet festett a belgazdaságról.

Fock Jenő olyan közgazdász-véleményekre hivatkozott, amelyek két-három évre a növekedés visszafogását és a struktúraváltás előtérbe állítását javasolták. Szerinte a tervezett gazdasági dinamika optimális; viszont a külföldi (dollár) adósságok megduplázódását veszélyesnek ítélte. „Ez az adósságnövekedés hozzávetőleg az a határ, ameddig el lehet menni, és az a határ, ameddig el is kell menni, ha ezt okosan használjuk fel: tehát hogy ha nem elfogyasztjuk, hanem a további fejlődést alapozzuk meg vele."

Ellenkező véleményt Veres József fejtett ki: „... bennem erősen él az aggodalom, hogy ha mi a tőkés piacok felé erősebben orientálódunk, az lekötöttséget jelent ... Ki biztosítja, hogy nem kapunk mi a mostaninál egy nagyobb pofont?" Kérte a Politikai Bizottságot: ha menet közben lehetőség adódik, a szocialista reláció javára változtasson a külkereskedelmi arányokon.

A meghívottként jelenlévő Berend T. Iván reagált az el- és bezárkózást sürgető álláspontra: „...Vannak,

akik úgy fogalmaznak, hogy a tőkés piactól itt olyan komoly pofont kaptunk, hogy nagyon kell vigyáznunk a tőkés kapcsolatokkal... ha a pofon hasonlat hangzott el, akkor hadd folytassam ezt a hasonlatot: ez olyan pofon volt, amikor a másikat a fal adja." Hiszen a világpiaci árak végül – és a csúszó árelv bevezetése óta rövidebb áttétellel – meghatározzák a KGST-árakat is. Egyetlen lehetőségünk a hosszú távú, szilárd alapokon nyugvó együttműködés a fejlett tőkés országokkal, és a megváltozott helyzethez való igazodás, alkalmazkodás. Ebből a szempontból Berend úgy ítélte meg, hogy még az eladósodás sem feltétlenül vezet függőséghez; ha jól adósodunk el, annak sok előnye is van.

Szekér Gyula azt mondta: ha a tőkés export megduplázódik, vagyis 4 milliárd dollár/év fölé emelkedik, teljesíteni lehet a népgazdaság külső egyensúlyával kapcsolatos követelményt, és kivédhetők a cserearányromlás negatív következményei. Timár Mátyás Berend T. Ivánnal értett egyet a tőkés relációjú külkereskedelem, illetve az adósság ügyében. Jelezte, hogy a fizetési mérlegben 1976–77-ben lesz a legnagyobb mértékű a romlás, mivel két év alatt a nettó adósságállomány megduplázódik. Nem a hitelhez jutással lesz gond – mondotta –, hiszen hatalmas pénztömeg vár új gazdára a nemzetközi pénzpiacon, hanem a terv finanszírozásával. „A hitelnél első kérdés az, hogy mire kell a hitel. A hitelezők nem nyújtanak hitelt életszínvonal feladatokra, csak áruforgalomnövekedésre, struktúraátalakításra és így tovább. Tehát ez önmagában is megköveteli a tőkés áruforgalom növelését." Timár gondolatmenetének középpontjában az állt, hogy a magyar gazdaságpolitikában a hitelek elköltése, és nem a felvétele a gyenge pont. Ez a gyengeség szerinte úgy szüntethető meg,

ha nagyságrendileg bővülnek a konvertálható exportárualapok.[1] A kivitel megsokszorozásának lehetőségét az agrárkomplexum és a gépipar kínálja. Arra is felhívta a figyelmet a Nemzeti Bank elnöke, hogy a 45 milliárd forintos exporthitelcsomag csak kis hányada az ötéves, 850 milliárd forintos beruházási alapnak. Végül azt tanácsolta a Központi Bizottságnak, hogy a politikai vezetés ne dramatizálja az eladósodottságot se a tárgyalásokon, se a nyilvánosság előtt, mert emiatt szűkülnek a hitelfelvételi lehetőségek.

Németh Károly vitazárójában megerősítette: a fő orientációs irány a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztésénél továbbra is a KGST és a Szovjetunió. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban, hogy az ide kivitt árukba jelentős tőkés importot is beledolgoznak, és a magyar gazdaság anyagszükségletét egyre kisebb mértékben lehet KGST-relációból kielégíteni: ennélfogva elkerülhetetlen a gazdasági együttműködés bővítése a Nyugattal. De úgy, hogy Magyarország hitelképességén ne essen csorba, és „... ne kerüljünk olyan helyzetbe, hogy a nagybácsinak kelljen bennünket kiváltani". Az ötödik ötéves terv irányelveit a Központi Bizottság egyhangúlag hagyta jóvá. A dokumentum az 1976–1980-as évekre megjelölt 30–32%-os nemzetijövedelem-emelkedést a népgazdasági hatékonyság és egyensúly javításával kapcsolta össze. Az első két évben kisebb beruházási ütemet és életszínvonal-gyarapodást írtak elő, tehát a belső felhasználás viszonylagos visszafogásával akarták megteremteni a kés

* * *

[1]Nem sokkal a KB-ülés előtt a Figyelőben fontos cikk jelent meg, amely lépésváltást sürgetett a külkereskedelemben. Ebben a szerző – Garamvölgyi István – arra hívta fel a figyelmet: lehetetlen az exportvolumen puszta növelésével a külkereskedelmi-mérleg-hiányt ellensúlyozni: „Ez lenne a legdrágább és a legolcsóbb megoldás, amely egyszer és mindenkorra áthárítaná a nemzeti jövedelemre a cserearányromlást." Új exportkapacitások kellenek – a beruházások szerkezetét ebben az irányban szükséges módosítani. (Figyelő, 1975. október 29.)

sőbbi kiegyensúlyozott fejlődés feltételeit. Nem a Központi Bizottság határozatából, hanem Timár Mátyás hozzászólásából derül ki, hogy a külső források bevonását is erre az első két évre időzítették. Így a dollárhitelek segítségével teremtett korszerű termelőkapacitások a tervidőszak második felétől egyszerre szolgálták volna a külső – először a külkereskedelmi, majd a fizetési – egyensúly helyreállítását és a gyorsabb gazdasági, társadalmi fejlődést.

Mindezekből következően az ugyanakkor elfogadott 1976-os népgazdasági terv kicsit szerényebb nemzetijövedelem-dinamikát írt elő, 5–5,5%-ot. A konvertibilis kivitelnek ennél kétszer gyorsabban kellett volna bővülnie, a behozatalnak legfeljebb 7-8%-kal. (Év végén a teljesítés 3,4% a nemzeti jövedelemnél, 6,6% a tőkés exportnál és 0,8% a hasonló relációjú behozatalnál.) Az eltérésből maximum 420–450 millió dolláros külkereskedelmi passzívum következhetett.

Ebben az adósságállomány alakulása szempontjából sorsdöntő pillanatban mind a műszakiak, mind a pénzügyesek optimálisan látták a jövőt: reálisnak ítélték az export gyors bővülését, tekintet nélkül a bővülés importvonzatából, a dollár-rubel konverzióból adódó problémákra. A gépipart húszéves exportnehézségeivel, az agrárágazatot pedig a vele szembeni nyugati protekcionizmussal is a kiviteli offenzíva biztos anyagi alapjának tartották. Úgy ítélték meg, hogy a beruházási folyamat gyorsítása és a szerkezet átalakítása mindehhez kellő hátteret biztosít. S a „csak" politikusok miért ne hittek volna nekik? Hiszen ők megnyugodhattak mindezek hallatán: az életszínvonal- és a szociálpolitikai prioritások az új helyzetben is érvényesek maradnak, és a belső hatalmi viszonyok sem változnak.

Az 1976-os népgazdasági terv újabb válasz volt az 1974 óta létező politikai dilemmára. S ebben a feleletben látszólag a realizmus győzedelmeskedett a kincstári opti-

mizmus fölött. A gazdaságpolitika kísérletet tett a növekedési hajlam megzabolázására, s halasztani igyekezett az életszínvonal-igények kielégítését.[1] Az árfolyammal kapcsolatos vitát lezárta a forint 1976. január 1-jével történő 8%-os felértékelése.[2] Még a kölcsönfelvétel is a távlati szempontok valóságos dominanciáját demonstrálta, mivel egyszerre kecsegtetett megrázkódtatás nélküli szerkezetátalakítással és jövőbeli fellendüléssel. Az MSZMP XI. kongresszusán meghirdetett jóléti programtól való taktikai visszalépés megnyugtatólag hatott a politikai vezetőkre: képesek nehéz döntéseket hozni a kívánt cél elérése és a hatalmi, társadalmi stabilitás tartós egyensúlyi feltételeinek biztosítása érdekében.

Kádár János 1976 februárjában a budapesti pártaktíván szólt ezekről a kérdésekről. Rendkívül eredményesnek tartotta az 1974 decemberétől megvalósított gazdaságpolitikát, amely szerinte egyúttal a „szó valódi értelmében" politika is. Az ország vezető embere 1976-ról mint az előző két évben kidolgozott elgondolások gyakorlati megvalósítására hivatott évről beszélt. „A világpiaci árváltozások fölötti kesergés és filozofálás helyett azt kell vizsgálni, hogy itthon mit tudunk tenni az ország fizetési mérlegének egyensúlyba hozása érdekében." Hozzátette e gondolathoz: előbb-utóbb külső kényszer nélkül is napirendre kellett volna tűzni ezt a feladatot. Kádár reálisnak és ígéretesnek minősítette az új ötéves tervet, amelynek számait jól kell ismerni „azért is, mert amit köznapian úgy fejeztünk ki, hogy megvalósításuk szoli-

* * *

[1] A XI. kongresszuson elfogadott gazdaságpolitika részbeni korrekciójáról lásd Lóránt Károly: Gazdasági fejlődésünk kritikus kérdései 1968–1988. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. Budapest, 1989. 43–47. old.

[2] Az aktív árfolyam-politikáról Fekete János számolt be a Népszabadság 1976. március 24-ei cikkében.

dabb, de megalapozott, törésmentes fejlődést biztosít mind a termelés növelésében, mind az életszínvonal emelésében, ez a mi programunk, amiből semmilyen körülmények között sem engedhetünk".[1]

Az ötödik ötéves terv első éve bizonyos eredményeket hozott: a külső egyensúly előző két évben tapasztalt drámai romlását nem követte még rosszabb kereskedelmi és fizetési mérleg. 1976. november 30-án az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztálya és a Magyar Nemzeti Bank jelentést tett a Politikai Bizottság asztalára a nemzetközi hitelfelvételek alakulásáról. Eszerint 1973 végén a nettó adósságállomány a hasonló viszonylatú éves export 51%-át tette ki. Ez a mutató 1975-re már 94%-ra rosszabbodott. Rubelben viszont Magyarországnak ekkor 150 milliós nettó követelése volt. Az új ötéves tervben 400 millió rubel és 2,1 milliárd dollár külső erőforrás bevonását irányozták elő, ami egyúttal azt is jelentette, hogy a tervidőszakban az adósság exportfedezetében nem lesz lényeges javulás.

Az 1975 utáni időszak – a bukaresti árelvből is következő – kellemetlen újdonsága lett a szocialista cserearányok romlása: összesen mintegy kétmilliárd rubeles nagyságrendben, amelyet a beruházási hozzájárulás és egy kisebb méretű – kb. 240 millió rubeles – hitel- és segélyprogram egészített ki.

Nyugat felé eladósodás, Kelet felé tőkekihelyezés, hitelezés, romló cserearányok. Harapófogóba került a magyar gazdaságpolitika. Ezt a problémát már az ötéves terv előkészítésének befejezésénél a maga teljességében látni lehetett. Így a tervszámok körül lángoló vita átalakult az eladósodás körüli gazdaságpolitikai problémává, amely a beruházási stratégiától a külgazdasági orientációig sok té-

* * *

[1] Kádár János: A szocializmusért – a békéért. Beszéd a budapesti pártaktíva-értekezleten. 1976. február. Bp., 1978. 390. és 394. oldal.

mát magában foglalt. Már 1976-ban megkezdődött a útkeresés: a Politikai Bizottság munkacsoportokat állított fel a szerkezeti, külkereskedelmi, szabályozó-rendszerbeli átalakítások megalapozására; a felhalmozás és a bizottsági munka alkalmat adott az eladósodási folyamattal, a külgazdasági orientációval kapcsolatos vitára. Csikós-Nagy Béla a megoldást az exportpotenciál növekedésében látta, amit rövid távon a belföldi felhasználás dinamikájának korlátozásával tartott kivitelezhetőnek. Ebből a szempontból bírálta az eladósodásból fakadó nehézségeket nem komolyan vevő álláspontot. „Fel szokott merülni, hogy az inflációban előnyösebb az adósi, mint a hitelezői pozíció. Ez arra való utalással szolgálhat, miszerint nemzetközi eladósodásunkat nem kell tragikusan felfognunk." Csikós-Nagy szerint ez csak 1974-ig volt igaz, amíg a gazdaság alapjában egyensúlyban volt. „De nem igaz, ha a népgazdaság a túlfogyasztás állapotában fejlődik. Az infláció csökkenti a meglévő adósságállomány reálértékét, de túlfogyasztás esetén maga az adósságállomány inflálódik." Leszögezte: csak fejlesztési célú hitelfelvétel indokolt. Az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke a KGST-együttműködés számtalan gondjára utalt, s főként arra, hogy Magyarország sokkal inkább a világpiaci kapcsolatok szűkítésében, mint intenzifikálásában talál partnert a szervezetben. Sokkal több reményt fűzött a kétoldalú magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok fejlődéséhez. Berend T. Iván is exportorientált fejlesztési politikát követelt, mert importpótlás esetén az ország, a struktúrapolitika visszaeshetett „egy lazább, történelmileg már meghaladott" korszakba. Nyers Rezső a magyar gazdaság alkalmazkodása érdekében a megváltozott külső feltételekhez a 68-as útra való visszatérést, a növekedési dogma felülvizsgálatát és a világpiaci árarányok érvényesítését javasolta. Abból indult ki, hogy a KGST-autarkia csak elméletileg lehetséges válasz a világgazdasági fordulatra. Elkerülhetetlennek tartotta a nyugati kapcsolatok bővülését, hiszen a fejlett technika megszerzése nélkül semmire sincs esély. A bővülő áruforgalom révén így létrejövő függőséget a Nyugattól Nyers nem ítélte veszélyes nagyságúnak és egyirányúnak.[1]

Más hangsúlyokkal fejtette ki véleményét Kozma Ferenc, aki ellenezte, hogy a fizetőképesség fenntartása érdekében Magyarország az adott teljesítőképességgel épüljön be a tőkés világgazdaságba. Csak olyan gazdasági stratégiát tartott elfogadhatónak, amely nem teszi függővé a magyar gazdaságot a tőkés relációból beszerezhető anyagoktól és technológiától. Szerinte a távlati fejlődést a hazai szellemi tőkére, szakképzettségre és a KGST-re kell alapozni. Új minőségű kelet–nyugati kapcsolatokról a gazdasági erőviszonyok kiegyenlítődése után érdemes majd gondolkodni.[2]

Az előre menekülési stratégia és a KGST-re támaszkodás alternatívája egyaránt távlatos elméleti feltételezésekre épült. Az előbbi irány a technológiai fejlesztés visszatérülésére, az utóbbi a nemzetközi integráció, a felismert közös érdek érvényesíthetőségére számított. Mindkét megközelítés igyekezett a másik felfogásból a magáéba olvasztani a racionális elemeket. Felsejlett hátterükben egy harmadik – vegyes – megoldás, amely az egyedül maradt, kicsi és nyitott, közepesen fejlett nemzetgazdaságot állította a középpontba. Ebben a felfogásban állandóan az eltérő világpiacok előnyeinek, a meglévő réseknek a kihasználására esik a hangsúly. A cselekvő alany nem a beáramló tőke, nem a nemzetközi kooperáció, hanem az egyikkel is, másikkal is élni igyekvő nemzetgazdaság.

1976 elején ezért elsősorban nem a még meglévő belső erőforrásokra, nem a mechanizmusreformra koncentrált

* * *

[1] Az anyagok lelőhelye: MOL 288. f. 24/1976./50. ő. e.
[2] Kozma Ferenc: Gazdasági integráció és gazdasági stratégia. Bp., 1976. 40–44. old.

az ország politikai vezetése. Júliusra Bognár József vezetésével tanulmány készült a világgazdasági változások magyarországi hatásairól és következményeiről. Ebben ismételt megerősítést nyert a fejlesztési célú eladósodás koncepciója. Bár a szerzők nem mulasztották el megjegyezni: „Lehetséges egy eladósodás nélküli alternatíva is. Ez azonban a gazdasági növekedés (az életszínvonal és foglalkoztatás) olyan mértékű romlását eredményezné, ami súlyos politikai problémákat vetne fel hosszú távon."[1]

Nem akadt olyan közgazdász, olyan politikus, aki egy ilyen utat vállalt volna, az ehhez szükséges felkészüléshez hozzákezdett volna. Sőt, mértékadó szakemberek és politikusok között ebben az időben senki nem ítélte meg úgy a helyzetet, hogy csak ez az önerőre támaszkodás, a münchauseni megoldás marad a döntéshozók és a társadalom számára. Ellenkezőleg, mind elkerülhetőnek vélték ezt az önsanyargatást – még azok is, akik valamely kérdésben radikális álláspontot képviseltek, akár a külgazdasági orientáció, akár a gazdasági mechanizmus fejlesztésének ügyében.

Ebben a vitában visszatükröződött Magyarország helyzete az adott nemzetközi gazdasági és hatalmi környezetben. Kiderült azonban az is, hogy a vezető pénzügyi szakemberek, közgazdászok sem mennek el az adott társadalmi viszonyok, az egyensúly megkérdőjelezéséig. A szakemberek nem tettek a belső társadalmi-politikai erőviszonyokat komolyabban érintő javaslatokat sem a gazdaságpolitikában, sem az intézményrendszer, a szerkezet, a szabályozók megkeményítésének ügyében. A szakmai radikalizmus a társadalmi-politikai status quo fenntartására utaló egyetértés miatt megszelídült, amiből az „egy kicsit jobban, másként" politikája kerekedett ki.

* * *

[1]MOL 288. f. 24/1976./7. ő. e.

Igen jellegzetes tény, hogy a júliusban elkészült bizottsági anyagot csak az év legvégén tárgyalta meg a Központi Bizottság mellett működő Közgazdasági Munkaközösség.[1] A javaslatok sorában ekkor is felmerült az IMF-tagság ügye, a KGST-integráció mélyítése stb. Egyetértés volt a szerkezetátalakítás ügyében.

Eközben a politikai vezetés nem a nagy kérdések eldöntésével, hanem az érvényben lévő középtávú terv, a korábban elfogadott gazdaságpolitikai célokhoz szükséges erőforrások megszervezésével, a Szovjetunióba irányuló tőkekivitel mérséklésével foglalkozott.

Németh Károly 1976 májusában a Magyar Nemzeti Bankba látogatott. Előbb Timár Mátyás adott tájékoztatót. Ebben nagy hangsúlyt kapott a 45 milliárd forintos exportcélú beruházási hitelkeret. Nem mulasztotta el megjegyezni, hogy az MNB a költségvetésnek nyújtott hitelek kamatait 5%-ról 2%-ra csökkentette. A Nemzeti Bank elnöke némi csodálkozással jelezte, hogy félő: „szocialista viszonylatban nem sikerül eladósodnunk". Ebből és a KGST-mechanizmus állapotából is azt a következtetést vonta le, hogy nem lenne helyes, ha az IMF- és a Világbank-tagság ügye lekerülne a napirendről. Fekete János arról számolt be, hogy 1976-ban a vártnál kedvezőbb lesz a nemzetközi pénzügyi helyzet, és 4-5 nagyberuházásra is lenne elég hitel, ha lenne, aki kidolgozná és megvalósítaná a terveket, vagyis szerinte nem annyira a hitelekkel, hanem inkább azok felhasználásával van probléma. Megnyugtatta a KB-titkárt, hogy az ellátási színvonal javításához megfelelő valutáris tartalék áll rendelkezésre.[2]

A Magyar Nemzeti Bank nyilvánosságra hozta, hogy egy amerikai vezetésű konzorciumtól 150 millió dolláros hi-

* * *

[1]Ezt maga Németh Károly közölte zárszavában. Uo.
[2]MOL 288. f. 24/1976./1. ő. e.

telt vett fel. Timár Mátyás ezzel is foglalkozó interjújában együtt említette a veszteségek ellensúlyozását és a fejlődési ütem megőrzését mint a külső források bevonásának okát. Arról is szólt, hogy a hitelek felvételének józan határai vannak, és ezek a hitelek a visszafizetést szolgáló befektetéseket szolgálják. Megnyugtatásul megjegyezte: az MNB az egész folyamatot ellenőrzi, és aktív árfolyam–politikát folytat.[1]

Még az év közepén sikerült tízéves haladékot szerezni a Szovjetuniótól az energia- és nyersanyagárak emelkedéséből származó veszteség kiegyenlítésére. Majd 1976 augusztusában a rövid lejáratú tartozások hosszú lejáratúvá tételét kezdeményezte a kormány. 1976 októberében, a szocialista országok KB-titkárainak találkozóján tartott külön megbeszélésen Németh Károly közölte a szovjet vezetéssel: nincs mód a magyar export további növelésére, a még így is fennmaradó egymilliárd rubeles árveszteség ellentételezésére. A gazdaságpolitikai irányítás adminisztratív eszközökkel fogta vissza a szovjet többlet-szállításokkal nem fedezett magyar exportot. Ez viszont kiélezte a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatokban már egy ideje lappangó feszültségeket.[2] E tárgyalások bizonyos eredményt hoztak, de a magyar vezetőknek ismételten szembe kellett nézniük az ország nemzetközi pénzügyi helyzetének várható romlásával. Az erről szóló jelentés készítői „pénzügy-meteorológiai" előrejelzésükben viharfellegek gyülekezését jelezték. Számításaik szerint a 2,1 milliárd dolláros nettó forrásbevonáshoz 4,7 milliárdot kell felvenni a pénzpiacon a meglévő hiteltörlesztési és exporthitelezési kötelezettség miatt. A korábban elfogadott elképzelések szerint 1976–1977-ben 1,2 milliárd dolláros eladósodást terveztek, amit 1978–1980 között

* * *

[1] Népszabadság, 1976. július 14.
[2] MOL 288. f. 11/4212. ő. e.

még újabb 800 milliós nettó hitelfelvétel követ majd. „Ezekben az években azonban régebbi hiteleinkből már olyan összegű hiteltörlesztési kötelezettségeink lesznek, amelyek felemésztik a reálisan számba vehető új középlejáratú hitelfelvételeket. Ezért az 1978–1980-ra tervezett eladósodás előreláthatólag csak a rövid lejáratú hiteltartozás növelésével lesz fedezhető." Pedig már 1976-ban is 10 milliárdos volt a rövid lejáratú hitelforgalom, és az anyag szerint 1980-ra még nagyobb mértékűvé válik, míg az egy éven belül visszafizetendő nettó tartozás addigra eléri az éves konvertibilis export 51%-át, azaz meghaladja az évi kétmilliárd dollárt. A jelentés felhívja a figyelmet arra, hogy az adósság ily módon történő továbbgörgetése azért is egyre kockázatosabb, mert a többi KGST-ország hasonló cipőben jár, és a nyugati bankok kezdenek elbizonytalanodni.

Mindezek alapján az előterjesztők nem láttak „lehetőséget arra, hogy a jövőben olyan gazdaságpolitikai megoldást válasszunk, amely a tervezett belső elosztás céljait a rendelkezésre álló belföldi erőforrásoktól függetlenül, a tervezettnél nagyobb eladósodás útján kívánná biztosítani. Sőt, mivel az induló adósságállomány nagyobb volt a számítottnál, inkább csökkenteni kellene a hitelfelvételt". Ezért leszögezték, hogy az 1978–1980-ra tervezett felfutást nem kölcsönökre, hanem csak a hatékonyságra, a gazdaságtalan termelés visszaszorítására, a beruházások racionalizálására, a takarékosságra szabad alapozni. Az anyag írói javasolták a külföldi működő tőke bevonását, másfelől viszont óvatosabb exporthitelezési politikát követeltek.[1]

A Politikai Bizottság a jelentést jóváhagyólag tudomásul vette.

* * *

[1] MOL 288. f. 5/706. ő. e.

1976-ban a tervezettnél kisebb ütemben bővült a nemzeti jövedelem és a külkereskedelmi forgalom, ezért a nettó eladósodás majdnem az előirányzatnak megfelelően alakult.[1] Eközben, a növekedés fékezése nyomán, nagy nyomás nehezedett a vállalati szféra felől a gazdaságpolitikai vezetésre többletberuházások megvalósítása érdekében, illetve a csökkenő készletek, az importvisszafogás, a szocialista export korlátozása és a túlzottnak ítélt költségvetési elvonások miatt. Komoly verseny folyt a 45 milliárd forint exportfejlesztést szolgáló hitelkeretért. Az év augusztusáig 22 milliárd forint sorsáról már döntés született. Csernok Attila, a MNB alelnöke figyelmeztetett: „A következő ötéves tervidőszakban nem elég minél többet termelni, egyenrangú követelmény ma már, hogy minél gazdaságosabban... A vállalatoknak tudomásul kell venniük, hogy a veszteséges export a nemzeti jövedelem kiajánlását jelenti, s az ilyen fejlesztésekre" az MNB nem ad hitelt.[2] A reáljövedelem stagnálása nem kapcsolódott össze minőségi fordulattal a termelésben. Mégis, mindent egybevéve 1976-ban kevés gyakorlatias dolog történt; ezt az évet a világgazdasági fordulatra adott válasz szempontjából akár elvesztegetett évnek is tekinthetjük. Az 1977-es terv is megkísérelt választ adni a problémára, amennyiben lépésváltást sugallt a szerkezetváltásban, és a teljes foglalkoztatás megőrzése mellett az életszínvonal emelésével akarta a munkaerő-átcsoportosítás, foglalkozásiszerkezet-módosítás negatív társadalmi következményeit enyhíteni, ellensúlyozni. Erre az időre már kezdett világosabbá válni az eladósodás és az elavult termelési szerkezetben történő növekedés közötti szoros összefüg-

* * *

[1] Faluvégi Lajos pénzügyminiszter évközi számadásában nyugtázta: a terveknek megfelelő egyensúly javulása felé mutat a gazdasági fejlődés. (Népszabadság, 1976. augusztus 20.)
[2] Népszabadság, 1976. szeptember 7.

gés; a gazdaságpolitikai vezetés 1976 viszonylag jó eredményei láttán úgy vélte, hogy ezt a dinamizmus és a beruházások fokozásával kezelni lehet. Az év végén ismételten nagy hangsúlyt kapott, hogy a feldolgozóipar versenyképessége nagymértékben a szelektív módon megvalósuló műszaki fejlődéstől függ.[1] Persze a legfelső politikai vezetés is szabadulni igyekezett a szféra nyomása, a napi konfliktusok béklyója alól.

1976-ban a gazdasági szerkezet korszerűsítési irányaival, társadalmi hatásaival foglalkozó vizsgálat kezdődött. Az összegző anyag első változatát 1977. január 25-én vitatta meg az MSZMP Politikai Bizottsága. Kádár János vita-összefoglalójában levonta az előző évek tapasztalataiból a tanulságot, és állást foglalt amellett, hogy a fejlődési ütemet a népgazdasági egyensúlynak rendeljék alá. Óvatosságát azonban elnyomta az igazába vetett hit: a magyar gazdaság működőképes, s ezért nem tekinthető korszerűtlennek; a gazdasági szerkezet radikális átalakítását pedig amúgy sem tartotta kivihetőnek.[2]

Kádár János 1977 áprilisában a szocialista brigádok vezetőinek tanácskozásán tért vissza az 1976-os esztendő értékelésére. Azt állította, hogy a fő célokat sikerült megvalósítani: tervszerűbbé vált a belső felhasználás és javult a fizetési mérleg, ám ez nem volt igaz. Kádár véleménye szerint az előző év bizonyította, hogy a népgazdaság alapjai szilárdak, teherbíróak. A KB első titkára jelezte: tudja, hogy az elszenvedett fejlődésitempó-veszteség a társadalmat is hátrányosan érintette. Nem mulasztotta el az alkalmat, hogy kellő hangsúllyal bejelentse: az 1976. évi 1%-kal szemben 1977-ben 3,5–4%-kal emelkedik a reáljövedelem. Mint mondotta: „Nem állíthatjuk felelősen,

* * *

[1] Lásd Szekér Gyula: „Magyar gazdaság – világgazdaság" című írását. Népszabadság, 1976. december 25.
[2] MOL 288. f. 5/706. ő. e.

hogy a dolgozók életszínvonalának állandóan emelkednie kell, de azt igen, hogy a szocializmus építésének együtt kell járnia a dolgozók életszínvonalának rendszeres emelkedésével. Ezt viszont álljuk, s ez tükröződik az életszínvonal javítását célzó idei terveinkben is."[1]

Az optimizmus jegyében az MSZMP Központi Bizottsága, az 1977-es terv gyorsítást célzó irányelveinek elfogadásával, felemelte a sorompót a termelő szféra egészében feszülő növekedési szándék előtt. A termelési szerkezet átalakítását a kapacitások jobb kihasználásával együtt kívánták megvalósítani. A fogyasztás és a beruházások már sokszor megtapasztalt elszaladását pedig úgy igyekeztek megelőzni, hogy a belső felhasználás bővülését két százalékponttal visszavették a nemzeti jövedelem dinamikájához képest. Ezt a szándékot tükrözte vissza a konvertibilis export 18%-os bővítését előíró követelmény, míg a behozatal csak 8%-kal emelkedhetett.

A gazdasági teljesítmények javulása nélkül elhatározott gyorsítást és reáljövedelem-növekedést valamiből finanszírozni kellett. Ez a valami most sem lehetett más, mint külföldi hitelek felvétele. Az 1977. évi népgazdasági terv előkészítésekor persze az illetékesek jelentős hatékonyságjavulásra számítottak, ami fedezetül szolgált volna a gyorsítás gazdaságpolitikájához. Losonczi Pál újévi köszöntőjében is kifejezésre jutott ez az elvárás. A színvonal és az értékesíthetőség követelményét az Elnöki Tanács elnöke úgy említette, mint a gazdasági fejlődés gyorsításának, az életszínvonal emelésének és harmadik helyen az egyensúly helyreállításának feltételét.[2] Hasonlóan tett egy hónap múlva Timár Mátyás is, bár cikkének címében az egyensúly erősítése szerepelt kiemelt témaként. Nem mulasztotta el megjegyezni: 1976-ban javult

* * *

[1] Kádár János: A szocializmusért – a békéért. Bp., 1978. 518. old.
[2] Népszabadság, 1977. január 4.

a külkereskedelmi mérleg, és a beruházásokat nagyrészt kedvező kamatozású és a korábbiaknál hosszabb lejáratú, tehát kisebb éves törlesztési terhű külföldi hitelekből lehet finanszírozni.[1]

1977 elején a „belkerben" mégis újra megvizsgálták a középtávú terv nemzetközi financiális hátterét, és egyszerre két szempontból is. Az ok, hogy nemcsak a „szokásos" irányból, nyugatról merültek fel komoly problémák, hanem, mint azt az előző évi magyar–szovjet kereskedelmi, pénzügyi tárgyalások prognosztizálhatóvá tették, keletről is hidegebb szelek kezdtek fújni. Előbb az MSZMP Gazdaságpolitikai Bizottsága vitatta meg az ötödik ötéves tervben előirányzott nemzetközi hitelfelvételek ügyét. A GPB megelégedéssel nyugtázta, hogy a dollárhitelek kapcsán nincsenek lebonyolítási nehézségek. A vezető szakemberek azonban már ekkor felhívták a figyelmet arra, hogy az 1978-ban esedékes 900 millió dolláros eladósodás feltehetően csak rövid lejáratú hitelek felvételével valósítható meg, pedig éppen kedvezőbb feltételű és hosszabb lejáratú megállapodásokkal lenne célszerű a szükséges devizához hozzájutni. A tervezők levonták a következtetést: ha az események ilyen forgatókönyv szerint zajlanak, akkor a hatodik ötéves terv kezdetén az adósságszolgálati terhek túlzottan determinálni fogják a gazdaságpolitikát. Az is előre látható volt, hogy a szovjet relációban bekövetkező cserearányromlást, illetve az így keletkező külkereskedelmi- és fizetésimérleg-hiányt nagyrészt többletexporttal kell majd ellentételezni, amiben az ágazati minisztériumok, a nagyvállalatok erősen érdekeltek. Így viszont csökken a konvertibilis adósságszolgálat fedezetét képező árualap.

1977 tavaszáig nem sikerült megállapodásra jutni a

* * *

[1] Népszabadság, 1977. február 16.

Szovjetunióval egy Magyarország számára elfogadhatóbb megoldásról: a tervidőszakban keletkező fizetésimérleghiány szovjet meghitelezéséről. A GPB úgy határozott, hogy mindkét témát a Politikai Bizottság elé kell terjeszteni.[1]

Erre 1977. július elején került sor. Az ekkor vitára bocsátott anyag kiindulási pontja, hogy az árveszteségek a vártnál sokkal, belföldi árakon mintegy hatvanmilliárd forinttal nagyobbak. Ez az összeg fele-fele arányban oszlik meg a rubel és a dollár reláció között. A korábbi szovjet–magyar megállapodások csak 1,6–1,7 milliárd rubel veszteséggel számoltak. Az ezen felül keletkező mintegy 800 millió rubeles cserearányromlás hatalmas terhet rakott a gazdaságra és a társadalomra. A magyarok a teljes veszteségre kérték a fizetéshalasztást, a szovjetek viszont csak az évről évre keletkező veszteségtöbbletet akarták meghitelezni. Ez azt jelenthette, hogy az 1977–1980-as években a már lekötött szállítási kötelezettségen felül 850–900 millió rubel értékben kell növelni a Szovjetunióba irányuló kivitelt. A szovjetek olyannyira ragaszkodtak ehhez a megoldáshoz, hogy még korábbi fenntartásaikat is félretették a magyar export szerkezetével kapcsolatban. Nem méltányolták azokat a magyar részről hangoztatott kifogásokat sem, amelyek a kivitel dollártartalmával, a vásárlóerő-kiáramlással vagy a tőkésexport-árualapok csökkenésével kapcsolatos, nehezen megoldható problémákra utaltak.

Elfogadható kompromisszum után kutatva, a KB Gazdaságpolitikai Osztálya és a Tervhivatal által készített dokumentum elvetette a Szovjetunióba menő export komoly mértékű emelését. „Ilyen nagyságrendű többletárualap biztosítására az ötéves tervünk alapvető társadalompolitikai, beruházási és fogyasztási célkitűzéseinek, valamint a tőkés egyensúllyal kapcsolatos feladatainak fenntartása mellett nincs lehetőség... Vagyis a legutóbb közölt szovjet álláspont nem fogadható el." Ezért javasolták, hogy a magyar vezetés ragaszkodjon a teljes árveszteség meghitelezéséhez azzal, hogy az így keletkező adósság törlesztése magyar részről azonnal megkezdődhet.

* * *

[1] MOL 288. f. 45/334. ő. e.

Felmerült az is: arra hivatkozva, hogy az OPEC monopolárait ki kell szűrni a világpiaci árból, célszerű lenne árengedményt kérni a kőolajnál. A másik oldalon viszont, a mezőgazdasági áraknál, a Közös Piac diszkriminatív áraitól lenne célszerű megszabadulni. Nem kevesebbet fogalmaztak tehát meg, mint hogy a magyar fél kezdeményezze a kölcsönös kereskedelem árarányainak számára kedvező, gyökeres módosítását. Az anyag készítői végül felvetették: az áruforgalom kölcsönös, nem teljesen arányos bővítése előnyökkel is járhat a magyar gazdaság számára, tehát nem érdemes mereven elzárkózni a szovjet javaslatok elől.

Lázár György támogatta ezeket az elképzeléseket, mivel szerinte sem a beruházásokból, sem az életszínvonalból nem szabad engedni, s mihamarabb be kell hozni az 1976-ban keletkezett elmaradást. A magyar–szovjet gazdasági kapcsolatokban az árak egyoldalúan magyar érdekeket kifejező átalakítására tett javaslatot irreálisnak minősítette. A miniszterelnök véleménye szerint a stabilabb árakra vonatkozó ajánlat talán kedvezőbb fogadtatásra találna a partnereknél. Így közvetettebb formában jelenne meg a lényeg: az árengedmény, a cserearányok magyar félre nézve kedvező módosítása.

A tőkés hitelek ügyében Lázár hozzászólásának középpontjában az a kérdés állt, hogy miként lehet a hitelezők körét bővíteni anélkül, hogy az ország fizetőképességébe vetett hit megrendülne. Úgy vélte, az állami nagyberuházásokhoz – ha a kormány garanciát vállal – könnyű hite-

leket felvenni. A „jó adós" pozíció védelmét szolgálja az is, ha előveszik az íróasztalfiókból a Világbankhoz való csatlakozási szándékunk dokumentumait. E lépés előnyei a miniszterelnök szerint ismertek, ezért a nemzetközi pénzügyi nehézségek feltárásával egyidejűleg célszerű lenne a csatlakozásról is konzultálni a szovjet partnerekkel. Úgy ítélte meg, hogy minderről – tehát a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatokról és az IMF-tagságról – csakis a pártvezetők szintjén érdemes tárgyalásokat kezdeményezni, mivel a moszkvai kormányzati magatartás nagyon merev.[1]

Aczél György célszerűbbnek tartotta, ha az MSZMP levelet küld az SZKP Politikai Bizottságának, melyben őszintén feltárja a helyzetet, s erre építve fogalmazza meg a magyar kezdeményezéseket és kéréseket. Meggyőzően kell érvelni amellett, hogy Magyarország hitelképességének megőrzése az egész szocialista világ számára fontos, és ehhez illeszkedik a világbanki belépés ügye is. Németh Károly utalt rá, hogy a Szovjetunió helyzetét is figyelembe kell venni a magyar igények megfogalmazásakor. A legutolsó KGST-ülésszakon is kiderült, hogy a szovjetek még mindig alacsonynak tartják kőolajuk eladási árát. A magyar–szovjet tárgyalásokon képviselhető platformnak ő is az árak stabilitását tartotta, és a Kádár–Brezsnyev találkozót alkalmas fórumnak vélte a magyar álláspont lehetőség szerinti érvényesítésére. Szekér Gyula kisebb méretű exporttöbbletet távlatilag előnyösnek mondott, és inkább egy hivatalos levél elküldésével értett egyet.

Kádár János összefoglalójában utalt a szovjet gazdaság belső problémáira, és azt kérte, hogy a magyar politikai vezetés ne mint sértett és megkárosított fél lépjen fel a

* * *

[1] Lázár nem nagyon bízott abban, hogy a szovjetek elfogadják az IMF-tagságot, de a csatlakozás feszegetésétől a magyar tárgyalási pozíció javulását várta a kétoldalú ügyekben.

kérések előadásánál. A magyar gazdaság problémáiról szóló levél elküldése mellett voksolt, amelyből kihagyásra javasolta az árak ügyét.[1]

Az MSZMP KB első titkára 1977. július végén találkozott Brezsnyevvel, aki közölte vele, hogy az SZKP KB pozitív választ ad az MSZMP KB levelében foglaltakra. Így a Szovjetunió az 1975. évi szaldóra hároméves, az 1976–1980-ban keletkező magyar adósságra tízéves hitelt nyújtott. Egyúttal Brezsnyev ismételten leszögezte: a tőkés világgazdaságban lejátszódó negatív fejlemények kivédésére a KGST-integráció erősítése a megfelelő eszköz; a szocialista tábor tagországai számára nem elfogadható megoldás a tőkés világgazdasághoz, annak nemzetközi pénzügyi rendszeréhez való közeledés, integrálódás.[2]

Újabb kompromisszum született tehát. A szovjet részről tett engedmény elég volt a magyar gazdaság működőképességének fenntartásához és a Nyugatra nyitás hivatalos deklarálásának és intézményesítésének megakadályozásához. A status quo megőrzése azonban valóságos megoldást csak akkor jelenthetett volna, ha a KGST kibújik saját bőréből, ha a régóta húzódó problémák végre a magyar fél számára is kielégítő megoldást nyernek. Ekkor viszont a magyar politikusoknak, gazdaságpolitikusoknak már kevés ilyen illúziójuk volt a szocialista országok gazdasági együttműködésével kapcsolatban. Ezért elálltak az IMF-tagságtól, de nem léptek vissza a nyugati–magyar gazdasági kapcsolatok bővítésétől.

1977 nyarára–őszére a magyar pártvezetés már jobban

* * *

[1] MOL 288. f. 5/722. ő. e.

[2] MOL 288. f. 5/723. ő. e. – A szovjetek a magyar külkereskedelmi statisztika adatai mellett vélhetőleg nyomon követték a külgazdasági orientációról folyó 1975–76-os vitát. Így nem kerülhette el a szakértők figyelmét Bíró József külkereskedelmi miniszter interjúja, amelyben ismételten elvetette az elzárkózás útját és gazdasági, politikai érdeknek nevezte a nyitottság megőrzését. (Népszabadság, 1977. április 3.)

átlátta azt a külső mozgásteret, amelyet a világgazdasági korszakváltás, a KGST-országok alacsony reakcióképessége, elkülönülő nemzeti érdekei, a Szovjetunió nagyhatalmi szempontjai, a nyugati–magyar gazdasági és politikai kapcsolatok javulása alakított, formált ki. Erre az időszakra az is teljesen egyértelművé vált, hogy a hitelfelvétel önmagában nem elég a magyar gazdaság strukturális bajainak kezeléséhez. Nem lehet tovább halasztani a szerkezetváltást, és az importhelyettesítésről át kell állni az exportorientációra. Feloldhatatlannak vagy legalábbis nehezen feloldhatónak látszott az az ellentét, amely az ország méretei, adottságai és az alkalmazkodás nemzetközi feltételrendszere között húzódott. Ezért tett a magyar pártvezetés, a kormány komoly erőfeszítéseket a többoldalú nemzetközi kooperáció fejlesztésére. Az ilyen irányú lépések új arcot adtak Magyarországnak, új minőséget a magyar külpolitikának. Sajátos, hogy éppen gazdasági tekintetben nem sikerült átütő eredményt elérni.

1977-re jobban felmérhetők voltak „a viszonylagos gazdasági magányból" keletkező veszteségek. De éppen ezért egyre letagadhatatlanabbá váltak a belső okok is, többet lehetett tudni arról, hogy mire szabad, s mire nem szabad számítani a KGST-együttműködésből. Világos volt: ha nagyjából minden változatlan marad, akkor Magyarország gazdasága növekvő belső terheket és egyre mélyülő válságot termel, hiszen hiába adósodott és adósodik el, ha ezt nem tudja ellentételezni hatékony külkereskedelemmel. S ha ehhez a KGST nem nyújt megfelelő hátteret és klímát, akkor új gazdaságpolitikai stratégiával kell megkísérelni a kitörést a lefelé mutató spirálból. (Ekkor még nem merült fel a 68-as útra való visszatérés.)

E belső gazdaságpolitikai lépéskényszer konzekvenciáinak tudatosítására, a termelési szerkezet átalakítását célzó új, hosszú távú külgazdasági stratégia irányelveinek elfogadására ült össze 1977 októberében az MSZMP Központi Bizottsága. Ekkorra már kiderült, hogy az elavult gazdasági szerkezet keretei között indított gyorsító gazdaságpolitika kellemetlen mellékhatásokkal jár. Közülük a legelső az ország tőkés eladósodásának minden addigi mértéket felülmúló növekedése. Ezt az sem feledtethette, hogy a lakossági reáljövedelmek a tervezettnek megfelelően és szemben az előző évi stagnálással, társadalmi méretekben érezhetően gyarapodtak. Sőt éppen ez a kettősség tette egyre nyilvánvalóbbá: nem alkalmazkodni annyit jelent, mint idő előtt végelgyengülni. Az MSZMP vezetői és a mellettük dolgozó szakértők úgy ítélték meg, hogy a kívánatos célt még nagyobb áldozatok nélkül el lehet érni. Úgy tűnt, akkor minimalizálhatók a belső konfliktusok, ha átfogó makrogazdasági lépéssort dolgoznak ki, és maximális külső nyitásra szánják el magukat. Így a világpiachoz igazodó szerkezetváltás és a nemzetközi munkamegosztásba való szorosabb beilleszkedés a távlati fejlődés előfeltételeit is megteremti. Ezért volt az önálló kül- és külgazdaság-politika megfogalmazása belpolitikai kényszerűség az MSZMP vezetése számára.

Németh Károly előadói beszédében a nyugati irányú stratégiai nyitást olyan érveléssel igyekezett elfogadtatni a Központi Bizottsággal, hogy az a nyolcvanas évek második feléig érvényes, amikor a szocialista integráció fejlődése új minőséget nyer. Addig viszont a magyar gazdaság növekvő tőkés importra szorul, s a konvertibilis eladósodás is folytatódik. Mindez elkerülhetetlenné teszi a tőkés országokba irányuló kivitel erőteljes fokozását. „...Úgy ítéljük meg, hogy a külkereskedelmünkben kialakult szocialista-nem szocialista részarány mellett ez nem veszélyezteti politikai és gazdasági érdekeinket" – mondotta a KB gazdaságpolitikai titkára azok megnyugtatására, akik a *tőkés* országokkal folytatott kereskedelem bővítése kapcsán az *imperialisták* pozíciónyerésére is figyelmeztettek.

Nyers Rezső átfogó igényű felszólalásban fejtette ki ál-

láspontját. Előbb a gazdasági nyitást elősegítő kapcsolatok kiépítéséről szólt, és felvetette: a Közös Piachoz az EFTA-val kötött megállapodás révén érdemes közelíteni. Majd előállt azzal a javaslattal – jelenlegi ismereteink szerint elsőként a Központi Bizottság fórumán –, hogy Magyarország lépjen be az IMF-be és a Világbankba. „Közben kérjük ehhez a szocialista országok támogatását." Nyers felsorolta a csatlakozás várható előnyeit a hitelállomány átalakítása és a külkereskedelmi offenzíva szemszögéből. „A Szovjetunió nem érdekelt ebben az ügyben – mondotta –, de az utóbbi időben nagyobb megértést tanúsít." (Mint az előbbiekből kiderült, ezt Nyers nem jól látta, vagy tudatosan nem akarta meglátni.) A továbbiakban a hatékonyság és a gazdasági növekedés közötti összefüggést elemezte. Szükségszerűnek ítélte a növekedési ütem csökkenését, és az eladósodás miatt korlátozott lehetőséget látott a szocialista országok tőkeimportjának fokozására. A külső és a belső mozgástér szűkülése Nyers szerint újra napirendre tűzi a gazdasági reformok ügyét Kelet-Európában, mert csak így lehet javítani a népgazdasági hatékonyságot. Tovább kell vinni a reformot. Úgy vélte, hogy a KGST fejlődésének lassulása idején a magyar gazdaságpolitikának három prioritást kell szem előtt tartania. Először: a KGST részaránya ne essen vissza Magyarország nemzetközi kereskedelmében. Másodszor: fordulatot kell elérni a világpiaci versenyképességben. Harmadszor: az életszínvonalat, ha kisebb mértékben is, de továbbra is folyamatosan emelni szükséges. A termelési szerkezet változtatása nélkül semmilyen eredmény nem érhető el. Mint mondta, „... a külkereskedelmi mérleg javítása sem lehet olyan prioritás, mint ez a három, ... mert lehet rövid távon javítani a külkereskedelmi mérleget elosztási intézkedésekkel", de hosszabb távon éppen ezen intézkedések miatt termelődik újra a negatív áruforgalmi mérleg. Nyers szerint új importlehetőségeket kell

feltárni a KGST-ben, és az e relációban keletkező cserearányromlás ellen hosszú lejáratú hitel kérésével, valamint a transzferábilis rubel árfolyamának módosításával érdemes védekezni. Végül visszatért a külgazdasági orientáció kérdésére. Kifejtette: az egyoldalú, szocialista túlsúlyú kereskedelem anélkül teszi próbára Magyarország teherbíró képességét, hogy a Szovjetunió számára politikai vagy gazdasági szempontból előnyökkel járna.

Felfogása szerint tehát a KGST nagyon fontos a magyar gazdaságnak, de nem azért, hogy oda bezárkózhasson.

Csergő János mintegy az ipari nagyvállalati szféra nevében az ipar rekonstrukciójára és szabad kapacitásainak kihasználására tett javaslatokat. Ezek nem a szerkezetátalakítás szellemében fogantak. Vele vitatkozva Bognár József azért is hangsúlyozta a struktúraváltás elkerülhetetlenségét, mert a hitelképesség megítélése az exportképességtől függ. A kapcsolatok bővítését ajánlotta az olajtermelő arab országokkal.

Kádár János az ország kedvező belpolitikai helyzete felől közelített a napirenden lévő témákhoz. Szerinte a nép többsége szocializmust akar, s támogatja az MSZMP, valamint a kormány bel- és külpolitikai tevékenységét. Az MSZMP KB első titkára kijelentette: az előző három-négy kritikus év a szocialista népgazdaság szilárdságát bizonyította. Mindez szerinte optimizmusra ad alapot a termékstruktúra megváltoztatásával kapcsolatban kialakított elképzelések végrehajtását illetően.

Kádár ismételten és igen dialektikusan fogalmazta meg álláspontját a vitatott kérdésekben. Javasolta: annak érdekében, nehogy félreértés legyen a KB-tagok között, mondják ki, hogy a Központi Bizottság tudomásul veszi: távlatilag a KGST részaránya nő, de addig a tőkés országok súlya gyarapszik a magyar külkereskedelemben.(!) „Ugyanígy, az egységes értelmezés szerint – azt hiszem, ez egy kevésbé vitatott dolog, de nagyon fontos lesz – cé-

lunk a szocialista építés továbbfolytatása, a nép elért életszínvonalának fejlesztése, az ország fizető- és hitelképességének megőrzése. Én most nem mondok nagyságrendet külföldi adósságban, talán nem is kell leszögezni mereven, de az ország fizetőképességének és hitelképességének megőrzése központi cél, és ebben is egyet kell érteni." Kádár nagy nyomatékkal fejtegette: a bővülő nyugati kapcsolatrendszer és az eladósodás nem határtalan, és nem is térítheti el az MSZMP-t politikai irányvonalának megvalósításától. Éppen emellett sürgetett harcosabb kiállást. Az irányítási rendszert, az elért termelési szintet és életszínvonalat is azok közé a vívmányok közé sorolta, amelyeket erősíteni és továbbfejleszteni érdemes.

Dienes Béla, az Egyesült Izzó vezérigazgatója az egyensúlyhiány vállalása mellett voksolt – a szerkezetátalakítás javára. Huszár István miniszterelnök-helyettes, a Tervhivatal elnöke szerint pedig a külföldi források bevonásának úgy kell történnie, hogy azok ne rontsák az ország presztízsét, és a hiteleket valódi fejlesztésekre fordítsák.

Németh Károly a zárszóban elhárította Nyers Rezső javaslatát az IMF- és a Világbank-tagság ügyében. A belépés kérdését a Politikai Bizottság hatáskörébe utalta, mondván: annak kell a magyar elképzeléseket egyeztetnie a szocialista országokat irányító pártokkal.[1]

Az MSZMP vezetői – tapasztalataik birtokában – nem siettek élni a kapott felhatalmazással, bár nem is vették le a napirendről a kérdést. Jó hónap múlva a Központi Bizottság elfogadta az 1978. évi terv irányelveit. Az erről szóló határozat nem igazi lelkesedéssel konstatálta: a nemzeti jövedelem a tervezettnél is gyorsabban nőtt, együtt az életszínvonallal és a beruházásokkal, vagyis a belső felhasználással. A nagyméretű eltérés oda vezetett,

* * *

[1] MOL 288. f. 4/151. ő. e.

hogy a behozatali többlet meghaladta a 600 millió dollárt (30 milliárd forintot). A dokumentum újdonsága, hogy a korábbiakhoz képest részletesebben említette a belső okokat, így a vállalatok közötti differenciálódás elmaradását és a költségvetés túlzott szerepvállalását a jövedelmek újraelosztásában.

1978-at egyfajta korrekciós évnek szánta a gazdaságpolitika, szándékosan megfeledkezve arról, hogy az ötéves terv szerint eredetileg ekkor indult volna a nagyobb léptékű gazdasági fejlődés.[1] A nemzeti jövedelemnek 5%-kal, a belső felhasználásnak viszont csak 2%-kal kellett volna bővülnie. Mindehhez az a kikötés járult, amely előírta: a behozatal nem haladhatja meg az 1977. évit, s ezen belül a nem rubel viszonylatú importnak csökkennie kell.[2] Ebből a szerényre sikeredett korrekcióból már önmagában is az eddig megszokottnál komolyabb eladósodás következett, tekintettel a kamatterhekre és az egyre súlyosabb törlesztési kötelezettségekre.

Feketén-fehéren kiderült ez abból a tájékoztató jellegű jelentésből, amelyet a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyminisztérium közösen állított össze az MSZMP Gazdaságpolitikai Bizottsága részére 1978. február elején. Eszerint 1976-ban az átlagos napi nemzetközi fizetési kötelezettség 40 millió dollár, 1977-ben 50, 1978-ra pedig már 60 millió lesz. (Néhány hónap múlva már ezt is meghaladta.) A tájékoztató szerint 1977 végén a konvertibilis bruttó tartozás elérte a 6,7 milliárd dollárt, míg a nettó adósságállomány 3,6 milliárd dollárt tett ki. A hite-

* * *

[1] A gazdasági közvélemény számára Balassa Ákos OT főosztályvezető próbált magyarázattal szolgálni. Ezt úgy igyekezett megoldani, hogy az 1977-es év túlzottan dinamikus fejlődést hozott magával. A kiigazítástól azt is várta, hogy a tiszta jövedelem állami kézben történő centralizációja szűkíti a vállalatok beruházási lehetőségeit és kikényszeríti a nagyobb hatékonyságú termelést. (Figyelő, 1977. november 2.)

[2] Az MSZMP határozatai és dokumentumai. 1975–1980. Bp., 1983. 633. old.

lek többségét egy éven belül vissza kellett fizetni. Az ország pénzügyeiért felelős vezetők mintegy 760 millió dolláros adósságnövekedést jeleztek 1978 végéig. (675 milliót „terveztek".) Közben a pénzügyi szakemberek új jelenségeket észleltek a nemzetközi hitelpiacokon: a kereskedelmi bankok többletinformációkat kérnek; a KGST-országok felé irányuló hitelezésnél döntéseiket úgy mérlegelik, hogy a régiót egy kalap alá veszik; emelkedik a kamatszint; nő a nemzetközi pénzügyi intézmények garanciális és közvetlen hitelezői szerepe is. Csökkent a bankok Magyarországba vetett bizalma, és ezért a Nemzeti Banknak többször hozzá kellett nyúlnia a devizatartalékokhoz. A napi fizetési képesség fenntartásával kapcsolatos teendők oly mértékben megszaporodtak, hogy egyre nagyobb költségterheket kellett vállalnia a banknak, és egyre nőtt az árfolyamkockázat is.

A tájékoztató összeállítói úgy fogalmazták meg javaslataikat, hogy az 1977. őszi külgazdasági és szerkezetváltási irányelveket tekintették érvényes gazdaságpolitikai vonalnak; ezt azonban a folytatódó eladósodás más megvilágításba helyezte. A Pénzügyminisztérium és az MNB vezetői felvetették: először is nagyobb mértékben kell visszafogni a belső felhasználás dinamikáját a nemzeti jövedelemhez képest, mint ahogy addig történt. Ez is hozzájárulhat új exportárualapok létrejöttéhez. Emellett, másodszor, keményebb tárgyalási pozíciót kell elfoglalni a szocialista relációban. Kérték: a kormány akadályozza meg – vagy csak „kemény cikkek"[1] importja ellenében engedélyezze – a terven felüli szállításokat. Harmadsorban, a termékszerkezet átalakítása érdekében azt javasolták, hogy a szabályozók normatívvá tételével

* * *

[1] „Keménynek" az a cikk minősült, amelyet dollárért is viszonylag jól lehetett értékesíteni vagy amelynek megszerzése igen fontos volt valamely ország számára, és az üzlet elmaradása esetén csak konvertibilis valutáért vásárolhatta volna meg.

kényszerítsék ki a gazdaságtalan tevékenységek visszaszorítását. Vezető szerepet szántak a világpiaci árarányokhoz igazodó belső árrendszernek, az ezt segítő árfolyam-politikának. Szükségesnek tartották új exportpiacok feltárását. Végül a KGST-vel kapcsolatos erőfeszítések fokozását összekapcsolták az IMF- és Világbank-tagság előnyeinek megemlítésével.[1]

Sem a pénzügyi, sem a politikai vezetés nem tartotta szükségesnek a gyökeres gazdaságpolitikai fordulatot. Ez az álláspont tükröződött vissza Szekér Gyula: „Magyar gazdaság – világgazdaság" címmel publikált cikkében. Ebben védte a központi fejlesztési programokat, a nagyarányú energetikai kitermelő és alapanyag-ipari beruházásokat, együtt említve az exportorientált, szelektív feldolgozóipari kapacitások átalakításával. A műszaki fejlesztésért felelős miniszterelnök-helyettes a távlatokra helyezte a hangsúlyt. Joggal feltételezte, hogy csakis a gazdasági struktúra sok szempontot kielégítő fejlesztése adhat módot a kiegyensúlyozott világgazdasági jelenlétre. Ebből a meggondolásból nem foglalkozott a fizetési mérleg, az eladósodás napi problémáival.[2] Pedig akkor már napról napra rosszabbodó volt a helyzet. Nőtt az ezzel kapcsolatos aggodalom. A Gazdaságpolitikai Bizottság 1978 áprilisára rendelte meg az MNB-PM tájékoztató előterjesztéssé átdolgozott változatát a Politikai Bizottság számára, s azt májusban akarta a testület elé

* * *

[1] MOL 288. f. 15/350. ő. e.

[2] Népszabadság, 1978. február 26. – Szekér Gyula írását megelőzte Simon Pál nehézipari miniszter cikke, amelyben a szerző egy gazdasági aktívaértekezletre hivatkozva közvetve bírálta azokat, akik lemondanának a nehézipar fejlesztéséről: „Ahhoz, hogy a termelési szerkezet átalakítása a kívánatos ütemben folyjék, kiegyensúlyozott energia- és alapanyagellátás szükséges... a termelés gazdaságosságát sok esetben az dönti el, hogy olcsóbban tudjuk-e a hazai alapanyagokat előállítani, mint amennyiért azokat importáljuk." A logikus érvelés világosan mutatja, hogy tovább zajlott a küzdelem a beruházási lehetőségekért. (Népszabadság, 1978. február 3.)

bocsátani. Ebből a halasztásból úgy tűnik: a „gazdaságpolitikusok" nem tartották célszerűnek megzavarni az úgynevezett „felező" KB-ülés felkészülési menetrendjét. Világos, hogy a külgazdasági helyzet átértékelése, az ország nemzetközi pénzügyeinek feltárása új dimenziót adhatott volna a jobbára háttérben zajló politikai vitáknak. Megnehezítette volna a hagyományos értékelést és az erre épülő, kiegyensúlyozásra, stabilitásra törekvő, „fontolva haladó" politika elfogadtatását.

Kádár János az 1978. áprilisi KB-ülés előadói beszédében, a hagyományokhoz is ragaszkodva, általánosságban és a társadalmi élet minden fő területére vonatkozóan eredményesnek ítélte az MSZMP politikáját. A pozitív értékelés két dolgot is lehetővé tett számára: egyrészt a tétel elfogadtatása egyenértékű volt vezető pozíciójának elfogadtatásával. Másrészt éppen a fő vonal helyességének és így változatlanságának leszögezése, mint máskor is, most is módot adott számára bizonyos változtatásokra, új hangsúlyok kialakítására. A külgazdasági politika tekintetében ezt úgy érte el, hogy visszanyúlt a „kétfrontos harc" logikájához. Vannak – mondotta –, akik előnytelennek ítélik a szocialista országokkal fenntartott gazdasági kapcsolatokat, és akadnak olyanok is, akik a nyugati kereskedelmet kárhoztatják. Kádár elkerülhetetlennek tartotta a kapitalista világgal kialakított kapcsolatok bővítését, és vissza akarta szorítani a nyitási politika bírálatát és bírálóit, ezért hivatkozott az előbbi nézetekre. Majd kijelentette: csak azt vesszük nyugatról, amit keletről nem kapunk meg. „Persze, az újságban ezt így nem kell megírni." Majd a nyomatékosság kedvéért azért hibáztatta a kormányzati szerveket, amiért vállalatokat tiltanak el a szovjet exporttól. Kádár János a világpiaci árakhoz igazodó árképzés elvének elfogadtatására, az ezzel járó reformlépésekre, belpolitikai folyamatosságra és teendőkre koncentrált. S amit akart, elérte.

Újdonság volt az ülésen, hogy Timár Mátyás átfogó tájékoztatást adott az ország nemzetközi fizetési helyzetéről. Hozzászólásának elején arról szólt, hogy addig a cserearány-veszteségeket hitelekből pótolták, ami lehetővé tette a folyamatos gazdasági növekedést.[1] Valójában ez azt jelentette, hogy a belső felhasználás gyorsabban bővült, mint a nemzeti jövedelem. Nincs is ezzel nagyobb gond, amíg az adósság nem ér el egy bizonyos szintet. „Sajnos azonban vannak olyan pontok, amikor ennek a nagyságrendje olyan, hogy az már nem egyenlegező tényezőként, hanem korlátozó tényezőként kell hogy szerepeljen a tervezésben és a gazdaságpolitikában." Timár ilyen korlátozó faktornak minősítette a hitelhez jutási lehetőséget. Mint mondotta, ha a magyar gazdaság kielégítően fejlődik, akkor évi 600–900 millió dollárra is emelkedhet a nettó hitelfelvét. Ilyen mértékű folytonos jelenlét azonban a tőkés pénzpiacon nem lehetséges, mert „egy ország bontásával már nem fér össze, hogy állandóan hitelfelvétellel jelentkezzék a piacon". Az MNB elnöke elfogadhatatlannak nevezte az egymilliárd dollárt meghaladó éves hitelfelvételeket. Megemlítette, hogy az IMF- és Világbank-tagság évi 1-1,2 milliárd dollárhoz juttatná Magyarországot.

Timár az 1973 utáni eladósodás adatait szigorúan titkosnak nevezte. Jelezte: az 1980-as évek elején évi 700 millió dollárt kell majd törlesztésre, 300–400 milliót kamatokra fordítani; ezekhez a kiadásokhoz a fejlődő országokba irányuló magyar áruexport hitelezése csatlakozik. „Ez pedig azt jelenti, hogy nekünk egyensúlyban lévő külkereskedelmi mérleg kell..." Megoldásként a beruházások szigorú rangsorolását, a Szovjetunió által biztosí-

* * *

[1] Az MNB elnöke elfeledkezett arról, hogy az 1973-ban kidolgozott és 1974-ben elfogadott hitelfelvételi politika a szerkezetátalakítás jegyében fogant, és nem defenzív jellegű volt.

tott hitelkeret igénybevételét, az árrendszer átfogó és mielőbbi korszerűsítését javasolta. Nem felejtette el megemlíteni az új hitelforrások keresésének fontosságát sem, mivel a járulékos tőkebevonás simábbá teheti az átmenetet. A bankelnök figyelmeztetően hozzátette: természetesen a gazdasági növekedés alapvető eszköze a hatékonyság, a termelőapparátus jobb kihasználása. Timár Mátyás gazdaságpolitikai lépésváltást sürgetett.

Kádár János a zárszóban irreálisnak tartotta az árrendszer radikális átalakítását egyik napról a másikra. „Itt bizonyos lépést, határozott lépést kell majd tenni, de abszolút értelemben nem lehet megoldani a kérdést... Bizonyos tekintetben ez évtizedek feladata lehet" - mondotta. Belpolitikai megfontolások alapján mérsékelni igyekezett a reform újraindításának lendületét; a nyugati irányú gazdasági nyitást viszont nemzeti érdekként védelmezte.[1] Ekkor már tudja a magyar vezetés: a Szovjetunió nincs abban a helyzetben, hogy meghatározó mértékű segítséget nyújthasson a gazdasági struktúra életben tartásához és ezen keresztül átalakításához. De kisebb mértékben talán még hozzájárulhat az aktuális gazdasági nehézségek leküzdéséhez.

1978 tavaszán tehát megkezdődik a „baj" teljes igényű számbavétele és a politikai irányvonal módosítása. Az áprilisi KB-ülés fő témája a „balos" reformellenzék háttérbe szorítása volt – természetesen és hagyományosan a politikai egység demonstrálása jegyében. A nyilvánosságra hozott dokumentumokból is a reformhoz való visszatérés szándéka tükröződik vissza: emiatt viszont semmiképpen nem szerepelhetett az eladósodási problematika frontkérdésként az ülésen, hiszen ez élezte volna a külgazdasági orientációról folyó vitát, és a keményebb vonalvezetést

* * *

[1] MOL 288. f. 4/156. ő. e.

követelők pozícióját is erősíthette volna. Pedig az ország adósságai már szinte öntörvényűen, a politikától függetlenül, minden addig tapasztaltnál gyorsabban emelkedtek 1978 tavaszán, és e folyamattal párhuzamosan szaporodtak a fizetési nehézségek is. Az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ezen az úton nem szabad tovább haladni, mert szakadékba visz.[1]

A Külkereskedelmi Minisztérium márciusban javaslatokat készített „az V. ötéves terv nem rubel elszámolású előirányzatának megközelítése érdekében". A döntően rövid távú ösztönzést és szervezeti intézkedéseket tartalmazó anyagról a pártközpontban nem alakult ki jó vélemény.[2]

Másképp állt a helyzet a Magyar Nemzeti Bank égisze alatt született tanulmánnyal, amely sokoldalúan elemezte az 1970–1977 közötti gazdasági folyamatokat. S nemcsak azt állapította meg, hogy az eladósodási folyamat szükségszerű velejárójává vált a magyar gazdaság működésének, hanem azt is, hogy ha adósságunk ebben az ütemben nő, az év végén eléri a bruttó 8 milliárd dollárt, és előrevetíti a pénzügyi összeomlás rémét. Következtetése: a gazdaságpolitikát alá kell rendelni az egyensúlyi szempontnak. A fizetésképtelenné válást csak a belső felhasználás többéves visszafogásával, a nullához közeli növekedéssel, a lakossági és közösségi fogyasztás korlátozásával lehet elkerülni. A tanulmány szerzői kemény önkorlátozást, piacelvű és szelektív beruházási politikát követeltek.[3]

* * *

[1] A Farkas Zoltán és Bozzai Rita szerkesztésében megjelent könyvben több interjú olvasható, amelyek megemlékeznek az 1978 elején a Magyar Nemzeti Bankban elindított gazdasági elemző munkáról, ami az 1978. decemberi gazdaságpolitikai fordulat kiindulópontjául szolgált. Lásd a Havasi Ferenccel, Tarafás Imrével készült beszélgetést.

[2] MOL 288. f. 24/1978./5. ő. e.

[3] MOL 288. f. 24/1978./6. ő. e. Elgondolások a hatodik ötéves terv gazdaságpolitikai koncepciójának kialakításáról.

Nem kevés fejtörést okozott ez az anyag a pénzügyi, tervhivatali vezetőknek. Tényeinek, tételeinek és következtetéseinek elfogadása nem kevesebbet jelentett, mint hogy meg kell szakítani a két évtizedes Kádár-kurzust, s újragondolni a magyar jóléti szocializmus modelljét. Hogyan lehet ezt a fordulatot az MSZMP vezetőivel, magával Kádárral elfogadtatni? Ki és mikor vállalja az elefánt szerepét a porcelánboltban? Alaposan végig kellett gondolni, hogy miként, milyen adagolásban lehet lenyeletni e keserű pirulát az ország vezetőivel. Jobbnak látszott az első hónapok tényszámaira várni, és előbb a nemzetközi hitelek ügyével foglalkozni. Ez a megközelítés, a külső erőforrások bevonása érdekében tett erőfeszítések demonstrálása jó volt arra is, hogy jelezze: a nemzetközi pénzügyekért felelős vezetők mindent megtesznek a forrásbővítés, a stabilitás megőrzése érdekében.

Ebből az alapállásból tárgyalt Huszár István OT-elnök Bajbakovval, a Szovjetunió Állami Tervbizottságának elnökével április közepén. Miközben a magyar fél a helyzet drámaiságáról szólt, a szovjet tárgyalópartner az elmúlt két év pozitív fejleményeit emlegette. Fontosnak ítélte a tőkés gépimport visszaszorítását – persze a technikai forradalom átvételének felfüggesztése nélkül. Megtagadta a szabad devizás húsvásárlást, mert hogy a Szovjetunió sok olyat szállít Magyarországnak, amit maga is értékesíthetne konvertibilis valutáért.[1]

A másik irány ügyéről májusban – közvetlenül a Központi Bizottság ülése után – nyilatkozott a központi pártlapnak Fekete János, az MNB elnökhelyettese. Arról beszélt, hogy a beruházási célú hitelfelvételek esetében sokkal nagyobb mértékű eladósodás lehetséges, mint a fogyasztás külső finanszírozásakor. A szocialista országok

* * *

[1] MOL 288. f. 24/1978./8. ő. e.

és Magyarország esetében is erről van szó.[1] Külön érdekessége az ügynek, hogy az interjú megjelenése előtti napon Havasi Ferenc újonnan megválasztott KB-titkárnál felső szintű megbeszélésre került sor a kormány gazdasági vezetői, az MNB-elnök és a KB Gazdaságpolitikai Osztályának képviselői részvételével. Három téma került napirendre: a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok, a tőkés eladósodás ügye, illetve a lehetséges intézkedések kérdésköre. Elhatározták, hogy csomagtervet dolgoznak ki a dollár elszámolású külkereskedelmi mérleg javítására. Jelentést terjesztenek a Politikai Bizottság elé a nemzetközi pénzügyi helyzetről és javasolják a belépést az IMF-be és a Világbankba. A magyar–szovjet relációt összhangba kívánták hozni a termelési szerkezet fejlesztésével. Javasolták, hogy vizsgálják felül és a lehetséges mértékben csökkentsék a kiemelt és egyéb állami beruházásokat. Hasonló felmérést láttak kívánatosnak a gazdaságtalan export csökkentése érdekében is.[2]

Csak ez után a helyzetfelmérés után és ilyen vonalvezetés jegyében került június elején a Politikai Bizottság elé a „Nemzetközi pénzügyi helyzetünk várható alakulása az V. ötéves terv időszakában, kapcsolataink a nemzetközi pénzügyi szervekkel" című anyag. A Gazdaságpolitikai Bizottság részéről Hoós János tartott szóbeli bevezetőt. Ennek lényege: a fizetésimérleg-hiány már olyan mértékű, hogy ha a magyar gazdaság el akarja kerülni a fizetésképtelenséget, akkor hosszú időn keresztül külső erőforrásokra lesz utalva. (Két hónappal korábban a moratórium bejelentésével járó hátrányokat Timár Mátyás feltárta a Központi Bizottság tagjai előtt.) Új hitelt vagy a Szovjetuniótól kérhet a magyar kormány (egymilliárd dollárt hosszú lejáratra), vagy az IMF-be, Világbankba lépés ré-

* * *

[1] Népszabadság, 1978. május 12.
[2] MOL 288. f. 24/1978./8. ő. e.

vén juthat hozzá. Hoós leszögezte: a Gazdaságpolitikai Bizottság egyhangúlag támogatja a belépést és azt, hogy a Szovjetunió vezetését tájékoztatni kell a döntésről, de nincs szükség előzetes konzultációra.

A szokásoktól eltérően most Kádár János szólt először. „A helyzetről adott tájékoztatást tudomásul kell vennünk – mondta. – Ami le van írva, nagyon reális, és többé-kevésbé ismert. Világos, hogy újabb erőfeszítéseket kell tennünk annak érdekében, hogy az eladósodásunk mértéke ne lépje túl az elviselhetőség határát." Megváltozott álláspontjának megfelelően egyetértett a közgazdasági szabályozók rendszerének előtérbe állításával, majd rátért az IMF-Világbank kérdéskörre. Kifogásolta, hogy a javaslat csak a pozitívumokat tartalmazza, úgy készült, mint a személyi előterjesztések. A dolog szerinte bel- és külpolitikai vonatkozásban egyaránt jóval bonyolultabb, mert a „tőkések politikailag is ki fogják használni a lehetőséget... ott jótékonykodás nincsen". Külpolitikai problémát okoz, hogy a Szovjetunió rendkívül kritikusan szemléli a nemzetközi pénzügyi szervezetek működését. Kádár a felső szintű magyar–szovjet konzultációt tartotta hasznosnak, nyitva hagyva a lehetőséget egy esetleges későbbi belépés előtt. Az IMF-hez és a Világbankhoz való csatlakozás ügyében valószínűnek ítélte, hogy a szovjetek ellenkezni fognak, még ha nem is kérdőjelezik meg a magyar vezetés döntési jogát.

Úgy tűnik tehát, Kádár mindenképpen esélyt akart hagyni a szovjet vezetőknek a magyar segítségkéréssel kapcsolatban, azaz a belépési szándékot egyfajta kulturált nyomásgyakorlási eszközként szerette volna alkalmazni. Nem kétséges az sem: jobban örült volna, ha a szovjetektől sikerül megszerezni a magyar gazdaság talpon tartásához, gyógyításához szükséges támogatást.

Nemes Dezső kifejtette azon véleményét, miszerint a csatlakozás önmagában nem nyújt garanciát a konvertibi-

lis adósság növekedése ellen. Kevesellte a kedvezőtlen tendenciával szembeni gazdaságpolitikai lépéseket és javaslatokat. Szerinte a gazdasági szerkezetet a hazai forrásokkal összhangban szükséges formálni, vagyis közvetve ellenezte, hogy erre a célra további hiteleket kérjen a magyar kormány. Apró Antal rámutatott, hogy a Gazdaságpolitikai Bizottság egyszerre két vasat tart a tűzben: a szovjet devizahitel kérését és a világbanki belépést. Nemeshez hasonlóan a konzultációt támogatta.

Lázár György szerint komoly mérlegelést igényelnek a belépés politikai szempontjai. Megnyugtatásként, a félreértések elkerülése végett kijelentette, hogy a javaslattevők sem hagyták figyelmen kívül a politikai vonatkozásokat. A miniszterelnök úgy vélte: a szovjet partnerek feltehetően nyomást gyakorolnak Magyarországra a tőkés országokkal mélyülő gazdasági kapcsolatok további kiszélesítése miatt. Kifejtette azon meggyőződését, miszerint a szocialista gazdaság építése nem folytatható a nemzetközi pénzügyek rendezett bonyolítása nélkül, és mivel ebben a Szovjetunióra Magyarország csak korlátozott mértékben számíthat, az IMF-hez és a Világbankhoz kell fordulnia. Lázár lényegében csak abban az esetben értett egyet azzal, hogy levegyék a napirendről a belépést, ha a politikai megfontoláshoz jelentős szovjet segítségnyújtás is társul.

Losonczi Pál megemlítette, hogy a belső erőfeszítések előbbre valók; az IMF- és Világbank-tagság ügyében pedig a konzultáció híve volt. Gáspár Sándor helyeselte a csatlakozást az IMF-hez és a Világbankhoz, s azt sem tekintette zavaró tényezőnek, hogy a „tábor" országai közül csak Románia és Jugoszlávia tagja a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek. Egyúttal viszont úgy ítélte meg az ország pénzügyi helyzetét, hogy az eladósodás már az elviselhetőség határán mozog. Németh Károly konkrét javaslatokkal akart a szovjet vezetők elé állni: ha ők nem

tudnak segíteni, akkor Magyarország kényszerhelyetbe kerülve, az elveket és a szocialista világot el nem árulva, kezdeményezhetné a belépést.

Huszár István utólag is helyesnek ítélte azt a gazdaságpolitikát, amely a fejlődés érdekében vállalta a külkereskedelmi egyensúly hiányát, mert ennek köszönhetően a belső társadalmi, politikai viszonyok kiegyensúlyozottak maradtak. Emlékeztetett arra, hogy ez a gazdaságpolitika az ország nemzetközi presztízsét is szavatolta. A Világbank-tagság ügyében utalt a szovjetek korlátozott gazdasági lehetőségeire: nem képesek a magyar export dollártartalmát Magyarország számára kielégítő módon ellentételezni. A szovjeteknek nem érdekük a belépés. Huszár szerette volna, ha a konzultáció széles témaköröket ölel fel, nem pusztán ezt az egyet.

Havasi Ferenc arra figyelmeztetett: a visszafizetések zöme 1982–1983-ra koncentrálódik, és olyan nagy összegről van szó, amit pótlólagos forrás nélkül nem lehet majd teljesíteni. Egyedül ő vetette fel, hogy a Világbankhoz való csatlakozáson kívül van még egy lehetőség: „olyan hatodik ötéves tervet összeállítani, amely az ötödik ötéves terv életszínvonal-ütemének felét irányozná elő..."

Havasi illúziónak minősítette azt az elképzelést, hogy a 30 év alatt kiépített gazdaságszerkezetet gyorsan és radikálisan meg lehetne változtatni. A termelés 20%-át nem lehet gazdaságossá tenni, viszont a fennmaradó 80%-ot megfelelő idő alatt igen – mondotta. Kompromisszumot keresett a különböző gazdaságpolitikai felfogások között, s a realizmusra törekedve, egyúttal a politikai szempontokat elsődlegesnek tartva, fogalmazta meg álláspontját.

Végül Kádár János javasolta: olyan levelet küldjenek Brezsnyevnek, amely nem az IMF- és Világbank-ügyet állítja a középpontba, hanem Magyarország nemzetközi pénzügyi helyzetét. Szerepeljen benne az is, hogy az ország fizetőképessége veszélybe került. A magyar vezetés

három irányban keresi a megoldást. Mindenekelőtt a hazai erőforrásokat igyekszik mozgósítani; „...mondjuk el, hogy a következő ötéves tervben a nemzeti jövedelem növekedését nagyjából úgy tudjuk elképzelni, hogy annak mintegy fele elmegy fizetési kötelezettségeinkre, és csak fele marad beruházásra... Ennél alacsonyabb fejlesztési ütemet viszont nem tudunk vállalni, azt sem, hogy az ország lakosságának életszínvonalát csökkentsük..."[1]

A vita nem maradt hatás nélkül, nyomot hagyott Lázár György miniszterelnök nyári országgyűlési beszámolóján is. Hosszan ecsetelte az egyensúlyi gondokat, külön kitérve arra, hogy a közvélemény nem érti azokat, mivel azt tapasztalja, hogy a termelés, a termelékenység nő, a fogyasztás pedig ehhez képest lassabban bővül. Bejelentette: a kormány józan önmérsékletet fog tanúsítani a külföldi hitelek igénybevételénél, és biztosítja a visszafizetés feltételeit. Ebben a tekintetben tartotta magát a kádári instrukcióhoz, és csak a belföldi felhasználás visszafogását tartotta szükségesnek. Németh Károly az árrendszer átalakításának szükségessége kapcsán nyomatékosan utalt arra, hogy az árváltozásokat továbbra is a bér- és jövedelmi viszonyokkal, valamint a szociális célokkal összhangban hajtják végre.[2]

Egy hónap múlva ebben a szellemben fogalmazott levél ment az SZKP főtitkárához. A magyar vezetés a valóságnak megfelelő adatokat közölt az ország eladósodásának mértékéről. Majd a Kádár János által aláírt dokumentum összefoglalta a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok alakulását 1974-től. Eszerint a korábban számított 800 millió helyett 2,5 milliárd rubel árveszteség sújtja az országot. Ebből a dollár-rubel adósság-harapófogóból csak külső támogatással lehet kikerülni. Az MSZMP első tit-

* * *

[1] MOL 288. f. 5/748. ő. e.
[2] Népszabadság, 1978. július 7.

kára kérte az eddig ki nem használt hitelkeret megtoldását és tényleges rendelkezésre bocsátását; javasolta az árveszteséggel kapcsolatban keletkező adósság prolongálását; és indítványozta egy új, hosszú lejáratú beruházási hitelkonstrukció kidolgozását. Ezután – tekintettel arra, hogy a szokásos nyugati forrásokból már nem biztosítható a magyar gazdaság évi egymilliárd dolláros hitelszükséglete – kérte a szovjet vezetést: vizsgálja meg, milyen segítséget tud adni Magyarország devizagondjainak enyhítéséhez. Végezetül konkrét gazdasági együttműködési javaslatokat tett, többletexportot ajánlva a „kemény" importcikkekért.

Brezsnyev az akkor már rendszeres krími találkozón némi fenntartással, de megértéssel nyilatkozott a magyar vezetés gondjairól. Persze nem felejtett el utalni a szovjet források szűkösségére sem. Közölte: a szovjet tervhivatalt utasították a magyar igényekkel kapcsolatos kérdések vizsgálatára. Nem hárította tehát el a további megbeszéléseket, és nem utasította el egyes magyar kérések teljesítését, de nem is bólintott azonnal igenlően. Az SZKP főtitkára részletesen foglalkozott a fejlett tőkés államok fellazítási stratégiájával, s külön kitért az IMF-re és a Világbankra, amelyekben az amerikai politika törekvései érvényesülnek.[1]

Ebből a szóból nem lehetett nem érteni. Ugyanakkor az is világossá vált: még ha a magyar párt- és állami vezetés el is áll a belépési szándéktól, akkor is nehéz lesz a kért gazdasági támogatást Moszkvától megszerezni. Pedig ettől sok minden függött, egyebek között az 1979-es népgazdasági terv is.

A magyar–szovjet gazdasági együttműködés nyitott kérdéseit az 1978. október végén Moszkvában megtartott

* * *

[1] MOL 288. f. 47/762. ő. e.

kormányfői megbeszéléseken kellett tisztázni. Koszigin keményen bírálta a magyar gazdaságpolitikát, és elfogadhatatlannak tartotta, hogy az eladósodást külső okokra (a cserearányromlásra) vezessék vissza. Feltette a kérdést: hova vezet az eladósodás, milyen ára lesz egy esetleges világbanki tagságnak? Kijelentette, hogy a szovjet vezetés nem kíván ebbe a kérdésbe beleszólni, de azt a véleményét sem titkolja: a Nyugatnak külön terve van a szocialista országok eladósítására. Szerinte az eladósodási folyamatot a KGST-együttműködés erősítésével meg lehet állítani.

A szovjet miniszterelnök a 800 millió rubeles keret kitöltését ajánlotta, valamint azt, hogy a két fél tekintse tartaléknak a 200 milliós többlet kérését. Szerette volna, ha a magyar export nem csökken. A többi magyar felvetésre kitérő választ adott. Lázár György kifejtette: ilyen feltételek mellett Magyarország nem kéri a 200 milliót, a kooperációs kapcsolatok bővítésével viszont egyetért. Közölte, hogy szerinte a Világbank-tagság nem akadályozza a szocialista gazdasági együttműködést.

Kádár János a találkozóról adott tájékoztatás után azt mondta, hogy helyes volt kormányelnöki szinten is felvetni a csatlakozás ügyét, és tovább kell foglalkozni a fizetési mérleg meg nem oldott problémáival. Sőt, azt is leszögezte: e kérdések érintik a magyar–szovjet kapcsolatokat, de a döntést a magyar pártvezetésnek kell meghoznia.[1] Ezzel a bejelentésével tovább puhította saját álláspontját a belépés irányába, de a döntés nem született meg.

A Politikai Bizottság ugyanezen az ülésen tárgyalt az 1979. évi népgazdasági terv és állami költségvetés irányelveiről. Az írásos anyag drámai képet festett az ország

* * *

[1] MOL 288. f. 5/758. ő. e.

nemzetközi pénzügyi helyzetéről: az év végére 5,4 milliárd dollárra nő a nettó adósságállomány. A jövő évi terv előzetes számai alapján a Tervhivatalban számításokat végeztek: ezek szerint 1979-ben 750 millió dolláros külkereskedelmi hiány és 1,2 milliárdos nettó adósságnövekedés várható. A magyar gazdaság olyan útra került, amelyről csak a növekedési ütem szelektív visszafogásával sikerül letérni – írták az előterjesztők.

Az ülésen Fock Jenő éles szavakkal illette azt a törekvést, hogy a külső körülményekkel magyarázzák a gazdasági nehézségeket. Már 1975-ben is felmerült a lassítás gondolata, de akkor ő sem támogatta, mert bízott a termékszerkezet átalakításában. Tiltakozott az ellen, hogy hat-nyolc évre befagyasszák a gazdaságot, mert ha komoly változások lesznek, akkor nem lesz szükség ilyen hosszú időre.

Kádár János az összefoglalóban azt válaszolta erre, hogy nincs értelme a visszafogás időtartamán vitatkozni. Most 1979-ről van szó. Bírálta a népgazdasági tervezés rugalmatlanságát. Nem szívesen mondott le az ötödik ötéves tervről, nem szívesen fogadta el a kényszert. Kádár úgy ítélte meg, hogy a rugalmasabb terv azért különösen jó, mert a körülmények megváltozása esetén nem szükséges alapvetően módosítani. Szerinte a külső egyensúlyra való tekintettel az 1978. évi tervben hiába tették első számú prioritássá a tőkés exportot. Hiába, mert amikor kiderült, hogy a túlteljesítés az importban jelentkezik és nem az exportban, nem fogták vissza a behozatalt. Kádár kimondta: ha nincs más mód, az eladósodás ilyen méretűvé duzzadását az import mesterséges visszafogásával kell megakadályozni. Magyarország nem válhat fizetésképtelenné, mert akkor kiszolgáltatja magát a Nyugatnak. Az adósságügyek nyilvánosságra hozataláról csak annyit mondott: „Én mindenkit informálok, akire a dolog csak tartozik. Ez a kötelességem. Az ország közvéleményének is meg kell mondani, hogy rossz az ország fizetési mérlege."

Az MSZMP belső nyilvánossága először talán az 1978. szeptemberi városi, járási, üzemi párttitkárok értekezletén Havasi Ferenctől értesült arról, hogy a gazdasági helyzet rossz, hogy valódi fordulatra lesz szükség.[1] A KB-titkár a párt középvezetőinek tudtára adta: 1979 az egyensúlyteremtés, és nem a növekedés jegyében fog eltelni.

Huszár Istvánnak jutott a feladat, hogy a nagy nyilvánossággal megismertesse a valós gazdasági helyzetet. Eközben – talán először – használta az „eladósodás" kifejezést. Kijelentette, hogy az ötéves terv előírásain nem szükséges módosítani. Valójában azonban újrafogalmazta a gazdaságpolitika prioritásait, első helyre téve az egyensúlyt, amelynek helyreállításáig, a gazdaságos tőkés export jelentős bővüléséig, a növekedés ütemét alacsonyan kell tartani.[2]

1978 végén Kádár János kénytelen-kelletlen beleegyezett, hogy az életszínvonalat bizonytalan időre befagyasszák, ami ellen addig következetesen tiltakozott. Most szabad utat adott a gazdasági mechanizmus eredeti elvek szerinti átigazításához. Ez utóbbi volt számára a könnyebb döntés. Az életkörülményekre is kiható gazdaságpolitikai fordulat jóval nagyobb fejtörést okozott neki, és csakis azzal a kitétellel szavazta meg, hogy az alapelv nem a redukció, a fékezés, hanem a fejlődési ütem mérséklése az egyensúlyi nehézségek enyhítése céljából.[3]

1978 kemény tanulságokat hozott az alkalmazkodási nehézségekkel és az adóssággal küszködő gazdasági és politikai vezetésnek. Kudarcot vallott az előre menekülés stratégiája. Balassa Ákos OT főosztályvezető-helyettes fo-

* * *

[1] MOL 288. f. 11/4376. ő. e.
[2] Népszabadság, 1978. szeptember 24.
[3] Erről bővebben a „Hatalom és mozgalom 1956–1989" című könyvemben. Bp., 1989.

galmazta meg a felismerést: „Az eddigi ismeretek alapján... kétséges, hogy a többletfelhalmozás eredményez-e olyan fejlődést a termelés szerkezetében és hatékonyságában, hogy néhány év alatt 'visszanyerjük' azt, amivel ez külgazdasági egyensúlyunkat most rontja."[1] Megfeneklett tehát a világgazdasági konjunktúra idején és szellemében kialakított, de a radikálisan megváltozott nemzetközi gazdasági környezet ellenében is követett gazdaságpolitika hajója. De ennél több is történt: meghalt, mielőtt valóban életre kelt volna a fejlett szocializmus. Megrendült az MSZMP több mint másfél évtizedes politikája. Kezdetét vette a hosszú betegség, amely „agóniába" torkollik, de akkor ezt még csak sejteni sem lehetett, nem hogy tudni. Már csak azért sem, mert az 1973 és 1978 közötti időszak pénzügyi, egyensúlyi zavarai nem jártak együtt emberek szenvedésével, sőt látványos gazdasági növekedést és életszínvonal-emelkedést hoztak a magyar társadalom döntő többségének. Maga 1978 pozitívumokat hozott az ideológiacentrikus politika háttérbe szorításával, a „reforminga" visszalendülésével és az 1970-es évek elején megkezdett külpolitikai nyitás folytatásával. Mindezt a magyar lakosság többsége egyetértően, támogatóan nyugtázta.

1978 világossá tette az ország politikai vezetése előtt az alternatívát: vagy továbbhalad a korábbi úton, és akkor rövid idő elteltével bekövetkezik az összeomlás (fizetésképtelenség formájában), vagy pedig vállalja az életszínvonal stagnáltatásával és a termelési szerkezet átalakításával járó társadalmi konfliktusokat. Ez a kérdésfelvetés természetesen csak egyféle választ tett lehetővé. Az azonban ekkor még nem volt megmondható, sikerül-e kiküzdeni a távlati érdekek érvényesüléséhez szükséges társadalmi

* * *

[1] Egyensúly és felhalmozás. Népszabadság, 1978. július 26.

erőteret, és hogy e küzdelem tényleges megoldást: modernizálódó gazdaságot és társadalmi viszonyokat eredményez-e? Vagy az események a társadalmi erőfeszítések nyomán egy „harmadik útra" terelődnek, amely azonban nem vezet sehova sem, sem összeomláshoz, sem megújuláshoz.

Felmerült még egy másik lehetőség is: a lakossági fogyasztást hozzáigazítani a gazdaság teljesítőképességéhez, a realitásokhoz. Ezt azonban nem vállalta az MSZMP vezetése. Egy 1978-as propagandafüzetben mintegy bevallották: az utóbbi időben már nemcsak a külkereskedelem finanszírozására, hanem a belső egyensúly megőrzésére is fordítják a külföldi kölcsönöket. Majd megemlítik, hogy elméletileg „azonnali alkalmazkodásra" is lehetett volna törekedni a növekedés lassítása és az életszínvonal csökkentése révén, de a „szocialista fejlődés és a tervszerűség követelménye ezt a választást kizárta."[1] De a közgazdasági szakértők sem vetették fel komoly formában, bármennyire kézenfekvő lett volna is. Kétségtelen, hogy az ilyen „fordulat" sem politikailag, sem „közgazdaságilag" nem volt előkészítve, és váratlanul érintette volna a gazdasági-társadalmi élet szereplőit. A hitelfelhasználás alapjában, formájában amúgy sem közvetlenül finanszírozta az életszínvonalat, hanem a növekedés, a teljes foglalkoztatottság, illetve az adott munkahelystruktúra fenntartásán és a költségvetés szociális túlköltekezésén keresztül. Ezért a valóságos eredmény nem a vállalati és lakossági jövedelmek általános visszafogásából, hanem differenciálásukból születhetett volna meg. Ez pedig feltételezte a gazdasági stratégia módosítását, a jóléti szocializmus programjának korlátozását, részleges felfüggesztését, a belső piac keményítését, a mechanizmus átalakítását, a világpiaci árak következetes érvényre juttatását stb.

* * *

[1] Politikai vitakör. 1978. „Miért veszünk fel külföldi hiteleket és azokat mire fordítjuk?"

A külső tőke bevonásának és az előre menekülésnek az ötéves időszaka azt mutatja: az adósság már akkor szerepet játszott Magyarország sorsának alakulásában, amikor „még nem is volt". Ebben az időben az adósságteher még csak mérsékelt kényszert jelentett a gazdaságpolitika számára, hiszen még az ésszerű felhasználás volt napirenden, és nem a visszafizetés; még a politikai szándék dominált. Ekkor nem a kölcsöntőkében, hanem a beruházási hitelek hazai hasznosítási kapacitásában mutatkozott hiány. Az MNB vezetői nem a külföldi hitelezők szűkmarkúságára, hanem a magyar gazdaságpolitika és vállalati szféra feltételeire, fogadókészségére panaszkodtak. Sorsfordítóvá úgy vált a folyamat, ahogy a *kényszer és szándék előbb összeölelkezett, majd a szándék eggyé lett a kényszerűséggel, és már csak azt lehetett akarni, amit muszáj volt.*

Magyarország néhány év alatt lezajló eladósodásában nem csak a sokat emlegetett körülmények játszottak közre, nem pusztán az országot irányító párt, illetve vezetőinek politikája tükröződött sajátosan vissza benne. Jól kitapintható a nemzetközi pénzügyekért felelős vezetők, a mértékadó szakemberek szerepe is az adósságállomány megsokszorozódásában. A pénzügyi, banki szervezet jól, feladatainak megfelelően működött 1985-ig biztosan, vagyis segített a gazdaság normális működésének finanszírozásában, a kitűzött beruházási és életszínvonal-célok megvalósításában. A pénzügyi vezetők nem mulasztották el figyelmeztetni a kormányt, a pártvezetést a produktív felhasználás szükségességére, a veszteséges termelés, az alacsony hatékonyság problémáira. Megoldási javaslatokat is tettek. Nem maradtak el a növekvő adósságállomány veszélyességét hangsúlyozó beszámolók sem. Mégis, amikor a döntéseket meg kellett hozni, a nemzetközi hitelekkel foglalkozó vezetők a gazdaságpolitika külső támogatására újabb forrásokat hoztak felszínre, és továbbra is kiálltak az előre menekülés irányvonala mellett. 1975 és 1978 között gyakorlatilag ez a jelenetsor játszódott le minden éves terv és költségvetés kidolgozásakor, a kezdetektől a hatályossá tételig. Eközben Magyarország évről évre mélyebben sétált bele az adósságcsapdába.

1978-ban megtörtént a tény felismerése, és ezt sikerült tudatosítani is az ország vezetőivel. Ebben a munkában sok „pénzügyes" vett részt. A pénzügy azonban nem kaphatott döntő szerepet a bajok gyógyításában, mivel a decentralizált félpiaci tervgazdasági rendszerben nem diktálhatott. Ebben persze az is kifejeződött, hogy az ipari szféra gerince mérsékelten vagy egyáltalán nem volt igazán érdekelt sem a mechanizmusreformban, sem a külgazdasági orientációváltásban, sem a saját belső (hatalmi) viszonyait is kikezdő műszaki fejlődésben, piacpolitikában. Eközben ügyesen épített a konvertibilis exportban betöltött kulcsszerepére. A monetáris szféra az érdekegyeztetést végző központi politikai akaratnak és az erős népgazdasági ágaknak alárendelten működött.

Az 1978-ban elfogadott gazdasági stratégiaváltás sikere természetesen csak kis részben múlhatott azon, sikerül-e ezen a helyzeten gyökeresen módosítani. Sokkal inkább függött attól, hogy milyen lesz a reformlépések konzisztenciája, mekkora ütemben kezdődnek a változások, s a restrikció szelektív lesz-e. Nem kevésbé fontos volt, hogy létrejönnek-e új szövetségek az újításban érdekelt társadalmi csoportok között.

Az MSZMP vezetése nem volt érdekelt a társadalmi erőviszonyok átrendeződésében; számára csakis a saját vezető szerepét, a politikai stabilitást nem érintő változások tűntek elfogadhatónak. Ebben pedig mindazok támogatták, akik nem akartak az átalakulás veszteseivé válni, és fenyegetve érezték addig elért pozícióikat, státusukat.

Természetes, hogy az új gazdaságpolitika mozgásterét nemcsak a belső tényezők korlátozták, hanem az adós-

ságteher is. Külön és nehezen megoldható feladatot jelentett, hogy szűk, kis nemzeti keretben kellett globális jellegű és ezért nemzetközi együttműködést igénylő problémákra választ találni. Ennek hiányában csak a belső okok még radikálisabb – és ezért több belső társadalmi-politikai konfliktussal járó – megszüntetése ígérhetett valódi fejlődést Magyarország számára. A konfliktusok minimalizálásával járó kompromisszumok magukban rejtették a lehetőséget, hogy az „alagút" nem a jövő felé visz, hanem a múltat hosszabbítja meg.

Egyensúlyozás

Kádár János 1978 novemberében, a KMP megalakulásának 60. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi KB-ülésen tartott beszédében a következőket mondta a fordulat közeledéséről: „A fejlődésnek most olyan szakaszában vagyunk, amikor az anyagi termelésben és népünk életkörülményeinek, életszínvonalának javításában elért *eddigi vívmányaink megszilárdítása* és a jövőbeni további fejlődés feltételeinek jó megalapozása a döntő feladat. Ezért a munka kulcskérdése e területen, hogy a minőségi és hatékonysági tényezők fokozottabb előtérbe állításával biztosítsuk népgazdaságunk kiegyensúlyozott fejlődését. Minden más feladatot ennek kell alárendelni."[1]

Megszületett a „kettős cél": az elért eredmények megtartásának és a népgazdasági egyensúly helyreállításának politikája. E védekező jellegű stratégiát az MSZMP Központi Bizottságának két héttel későbbi ülése állította a kormányzati és párttevékenység középpontjába. Az új irányvonal elfogadtatása és végrehajtása új emberre, a tavasszal megbízott új gazdaságpolitikai KB-titkárra, Havasi Ferencre hárult. Havasi kijelentette: szakítani kell az addigi növekedés- és elosztáscentrikus gazdaságpolitikával, s mindent alá kell rendelni a külgazdasági egyensúly romlását megakadályozó intézkedéseknek. Mégpedig

* * *

[1] Kádár János: Szövetségi politika – nemzeti egység. Bp., 1981. 93–94. old.

azért, mert a konvertibilis adósság mértéke elérte a tűréshatárt. Havasi lesújtó adatokat közölt a Központi Bizottság tagjaival: a nettó adósság kétszerese a konvertibilis exportnak; a hiteltörlesztés és a kamatfizetés az éves konvertibilis exportbevételek egyharmadát felemészti. 1978-ban 1,8 milliárd dollárral emelkedik Magyarország nettó adóssága. Visszamenőleg elismerte, hogy a „felvett hitelek egy része nem az exportképesség, a gazdasági hatékonyság növelését célzó fejlesztéseket, hanem az árveszteségeket, illetve a belföldi felhasználás növekedését finanszírozta". Nyomatékosan figyelmeztette a hallgatóságot, hogy ha a következő évben nem sikerül jelentős mértékben visszafogni az eladósodást, akkor Magyarország elveszti jó hírét, és kénytelen lesz drasztikusan csökkenteni behozatalát. Ez pedig katasztrofális lenne a termelésre, s végül „a lakosság áruellátásának súlyos romlásához, a fogyasztás mérséklődéséhez, az életszínvonal visszaeséséhez vezetne". „Elemi érdekünk – mondotta –, hogy egy ilyen helyzet kialakulását minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályozzuk." Ezek után nem csoda, hogy a hozzászólók egyhangúan támogatták az új gazdasági stratégiát, a külső egyensúly primátusát. Az ülésen elfogadott határozat legkeményebb pontja a zéró növekedés elrendelése a belső felhasználásban. Igen jellemző azonban, hogy az életszínvonal fő mutatói (reálbér, reáljövedelem és lakossági fogyasztás), ha csak minimálisan is, de pozitív előjelet kaptak. A szigorúbb bánásmód a beruházásokkal szemben érvényesült, ami egyúttal előrevetítette azt az előbb már említett lehetőséget, hogy a két cél – az elért szint megtartása és az egyensúly helyreállítása – felemészti az előrelépéshez szükséges energiákat. Persze az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a felhalmozási szint olyan magas volt 1977–1978-ban, hogy abból szinte büntetlenül lehetett volna visszavenni megfelelő struktúrapolitika és beruházási hatékonyság esetén.

Figyelemre méltó pontja volt a határozatnak, hogy a vártnál rosszabb fejlemények, illetve a vállalati beruházások, bérkifizetések elszaladása esetére előzetes felhatalmazást adott a végrehajtó szerveknek a tervmódosításra, mert a belső felhasználás semmiképpen sem haladhatja meg az előírt mértéket.[1]

A korábbi évek tapasztalata azt mutatta, hogy bizonyos – különösen minőségi, illetve külkereskedelmi – tervcélokat a magyar gazdaság nagyon nehezen teljesít. 1978 végén–1979 elején azonban még annál is rosszabb volt a helyzet, mint amilyet előre jeleztek. Ezért a decemberi felhatalmazással azonnal élniük kellett a végrehajtó szerveknek, és alig két hónappal a terv elfogadása után módosítani kellett az előirányzatokat. Ugyanis az éves statisztikai adatok véglegesítésénél kiderült: 1978-ban 59 milliárd Ft helyett 67 milliárddal nőtt a nettó adósság, tehát a helyzet még a vártnál is rosszabbul alakult. Erről 1979. február elején kapott tájékoztatást az MSZMP Politikai Bizottsága. A kedvezőtlen fordulatról értesülve tovább szigorította az előbb idézett „figyelemre méltó" pontot, amennyiben a központi szervek irányító szerepének erősítéséről döntött, bár óvott attól, hogy a szigorítás mindennapos beavatkozásra adjon módot a minisztériumoknak. Biszku Béla felvetette: minderről tájékoztatni kellene a Központi Bizottságot, de Kádár nem értett egyet a javaslattal.[2]

A devizahelyzet továbbra is rendkívül feszült maradt. A Politikai Bizottság elvetette a fizetésképtelenség deklarálását, de a belső felhasználásnak az életszínvonalat is komolyan sújtó visszafogását is. A kettős célon belül az életszínvonal védelme volt a „domináns", a „belső kényszer" külső erőforrások utáni kutatásra ösztönözte a magyar

* * *

[1] Az MSZMP határozatai és dokumentumai. 1975–1980. Bp., 1983. 914–919. old.
[2] MOL 288. f. 5/765. ő. e.

gazdasági és politikai vezetést. E felismerésekkel a háttérben készítette el a Központi Bizottság Gazdaságpolitikai Osztálya, a Pénzügyminisztérium és a Magyar Nemzeti Bank „A nem rubel elszámolású külső forrásbevonás lehetőségeiről" szóló előterjesztést, amelyet 1979. február 20-án vitatott meg a Politikai Bizottság.[1]

A beszámoló előbb a tőkésdeviza-helyzetet jellemezte: 1978 végén a nettó konvertibilis adósság 213 milliárd forintot tett ki, ebből 192 milliárd 1975 után keletkezett. Minden addiginál egyértelműbben szögezték le a dokumentum készítői: „a külső forrásokat elsődlegesen az általános felhasználástöbblet fedezésére és nem a gazdaság modernizálására használták fel. 1976–1978-ban a beruházási javak importja a teljes tőkés behozatalnak mindössze 16%-a volt."[2] Az ebben az időszakban felvett hitelek kétharmada a folyó fizetésimérleg-hiány[3] fedezetéül szolgált, egyharmada a törlesztést biztosította. Az előterjesztés szerint a gazdaság exportképességének gyarapodása messze alulmúlta az adósságállomány növekedésének ütemét, és az összeállítás készítésének időpontjában az adósságszolgálat felemészti az éves nemzetijövedelem-növekményt. További nehezítő tényező, hogy 9,2 milliárd dolláros bruttó tartozásból 4,3 milliárd rövid lejáratú volt, és hogy az ország arany- és konvertibilisdeviza-tartaléka alig 1,3 milliárd dollára rúgott, ami pusztán háromheti fizetési kötelezettségre nyújtott fedezetet.

Az előterjesztők megállapították, hogy a devizaügyek

* * *

[1] Az természetesen nem véletlen, hogy a pénzügyi szervek a KB-osztályokkal együtt dolgozták ki az anyagot.

[2] A tőkés import belső arányainak alakulása külön elemzést igényelne. A tanulmány tárgyát illetően érdekes lenne, hogy a folyó termelés szintje és szerkezete milyen mértékben függött a konvertibilis behozataltól. A dokumentum szerint 192 milliárd forintból 79 milliárd vezethető vissza a külkereskedelmi mérleg hiányára.

[3] A folyó fizetésimérleg-hiány is megérdemelné az önálló vizsgálatot: milyen mértékben finanszírozta a folyó termelést, mennyiben a beruházásokat?

elszakadtak az áruforgalomtól, és ezért a „fizetési kötelezettségek teljesíthetősége annak függvényévé vált, hogy rövid lejáratú hitelekből fedezhetők-e a kiadások". Mindebből következően fenyegetve van Magyarország „jó adós" pozíciója, amelyet addig nemcsak a pontos teljesítés, hanem a kiegyensúlyozott bel- és külpolitika révén is sikerült megőrizni. „Most" viszont olyan nagy a tőkés hitelekre utaltság, hogy ha a hitelfelvétel valamiért lehetetlenné válik, akkor a magyar gazdaság súlyos helyzetbe kerül.

Javaslataikat a pénzügyi vezetők és a gazdaságpolitikusok arra alapozták, hogy az egyensúlyi helyzet konszolidálása az egész következő ötéves tervet felöleli, és nincs más út, mint a válság „finom" kezelése. Azt is számításba vették, hogy a külkereskedelmi mérleg kiegyensúlyozása sem egyik napról a másikra fog lezajlani, főleg nem radikális importcsökkentéssel. Fontosnak tartották megjegyezni, hogy a fizetési egyensúly elérése – legalábbis a szándékot illetően – nem történhet a gazdaságtalan export minden áron való erőltetésével.

A premisszákból levont következtetés: újabb hitelekhez kell jutni. Indoklásként a termelési szerkezet korszerűsítésének szükségességére is utaltak. (Bár a „szerzők" úgy ítélték meg, hogy az 1979–1985 közötti 9 milliárdos hitelszükséglet mintegy 40%-a jelenthet majd valódi forrástöbbletet.) Jelezték, hogy a hagyományos hitelezőktől és a hagyományos feltételekkel már valószínűleg nem lehet hozzájutni a szükséges összeghez. Módot láttak konzorciális hitelek felvételére, korlátozott mértékű kötvénykibocsátásra, a beruházáshoz kötődő kölcsönök megszerzésére, a hitelezői kör bővítésére. A szakemberek szerint azonban az ily módon begyűjthető konvertibilis valuta mennyisége mintegy 25%-kal alatta marad az igényeknek. Honnan pótolható a hiányzó negyedrész? Elvileg a Szovjetunióból, de mindenki tudta: nincs igazi rea-

litása annak, hogy onnan jelentős összegű konvertibilis devizahitelhez lehessen jutni.
Így került ismételten a Politikai Bizottság asztalára az IMF-hez és a Világbankhoz való csatlakozás ügye. A javaslattevők úgy vélték: a belépés nemcsak közvetlen előnyökkel járna (tehát nemcsak új hitelforrásokhoz juttathatná a gazdaságot), hanem közvetettekkel is. Csökkenne a függőség egyes tőkés országoktól, és szabadabb lenne Magyarország mozgása az egyre inkább integrálódó világgazdaságban. Az előterjesztők vállalhatónak nevezték a tagsággal járó követelményeket, az információszolgáltatást. Szerintük a Nemzetközi Valutaalappal folytatandó éves gazdaságpolitikai konzultációk formálisak, főleg az árfolyamokkal kapcsolatosak. Az IMF kemény „feltételeket azoknak a tagországoknak szab, amelyek pl. súlyos inflációval, krónikus fizetésimérleghiánnyal küzdenek, és az Alapnál fennálló hitellehetőségeik nagyobb hányadát már kihasználták". Utólag úgy tűnik: a csatlakozáspártiak akkor legfeljebb a folyó fizetési mérleg problémáját tartották Magyarországra érvényesnek, s úgy vélték, ha az infláció üteme alacsony (és akkor még az volt), és ha még csak a hagyományos hitelforrások merültek ki, de súlyosabb gazdasági problémák nincsenek, akkor az IMF nem diktálhat a magyar gazdaságpolitikának.

Az IMF- és Világbank-tagságra vonatkozó javaslat azzal zárult, hogy belépésünk előnyökkel járhat a szocialista országok számára is. A PB-tagok kérdései a hatodik ötéves terv végére felgyülemlő adósságösszegre és az IMF-, illetve Világbank-hitelekre vonatkoztak.

Hoós János válaszában 1985-re 12 milliárd dolláros nettó adósságállományt jósolt, amellyel 6 milliárdos export áll majd szemben. Hozzátette: ez nem veszélyes arány, s egyúttal stabil gazdasági fejlődést tesz lehetővé. Szóban is megerősítette, hogy a hitelfelvételek nem érik majd el azt a mértéket, amely szűkítené a magyar gazdaságpolitika szuverenitását.

Losonczi Pál egyetértett a javaslatokkal, bár ismételten megjegyezte, hogy a vezetés későn reagált a világgazdasági fordulatra.

Kádár János is sürgette a belső erőfeszítések fokozását, de nem kívánta az adósságpropagandát a mozgósítás szolgálatába állítani, mivel a lakosság nem tud mit kezdeni ezzel a kérdéssel. Ő is helyeselte a csatlakozást a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez, tekintettel arra, hogy a szocialista országoktól nem sikerült hiteleket szerezni. Azt kérte, hogy a döntést egy ideig tartsák titokban, amíg nem konzultálnak a szocialista partnerekkel, elsősorban a szovjet vezetőkkel.

Lázár György feltette a kérdést: mi okozta a helyzet ilyen alakulását? Kádár János ekkor közbeszólt, és olyan számításokra hivatkozott, amelyek szerint 1973-as árakon ma is aktív lenne a külkereskedelmi mérleg. Ez azt mutatja, maga is kért számításokat, hogy tisztán lásson. Az pedig, hogy mit kért, arra vall: érveket keresett a felelősség csökkentése érdekében. Hiszen tisztában volt vele, ha a nyilvánosság tudomást szerez az eladósodás mértékéről, óhatatlanul felvetődik a felelősség kérdése.

A miniszterelnök, mintegy vitatkozva Losonczival, a nehézségeket előidéző tényezők közül az objektív körülményeket, az ország fejlettségi szintjét és tényleges gazdasági potenciálját sorolta előre, mert ezek meghatározták a gazdaságpolitika manőverezési lehetőségeit. A gazdasági racionalizálási szempontokat politikai és társadalmi korlátok is szűkítették – szerinte helyesen. Elismerte ugyanakkor, hogy az országon belül mindent meg kell tenni a minőségi fordulatért. Majd – visszatérve a belépés ügyéhez, amelyet gazdaságilag, nem pedig politikailag tartott kockázatosnak – a hatodik ötéves terv pénzügyi megalapozása érdekében a csatlakozást javasolta. Lázár kijelentette: a magyar–szovjet együttműködés zavartalansága rendkívül fontos Magyarország számára. Ugyanakkor nem valószínű, hogy a belépés negatív következményekkel járna a kétoldalú kapcsolatokra.

Nemes Dezső is támogatta a csatlakozás gondolatát. Fenntartást csupán arra vonatkozóan fogalmazott meg, hogy az újabb külső hitelforrás feltárulása visszafogja a hazai erőfeszítéseket. Hoós jóslására utalva arra emlékeztetett: sokkal könnyebb az adósságállományt megduplázni, mint a tőkés exportot. Ezért ellenezte, hogy a hitelfelvételek ügye a magyar gazdaságpolitika középpontjába kerüljön.

Biszku Béla amellett foglalt állást, hogy hiteleket a jövőben csak struktúraváltoztatásra vegyenek fel, vagyis nem foglalkozott a gazdaság napi működését szolgáló finanszírozási kérdésekkel. Kifogásolta a kellő nagyságú devizatartalék hiányát és kétségbe vonta, hogy lassú növekedés mellett gyorsan emelhető lenne az export. A nemzetközi pénzügyi szervekhez való viszonyt olyan témának nevezte, amelyben a szocialista országoknak közös álláspontot kellene kialakítaniuk. Biszku azt javasolta, hogy a PB csak a szovjet vezetéssel folytatott konzultáció után terjessze a csatlakozás ügyét a Központi Bizottság elé.

A Politikai Bizottság előírta, hogy több figyelmet kell fordítani a hazai erőforrások mozgósítására, de ami fontosabb: állást foglalt a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba való belépés mellett. Felhatalmazta Kádár Jánost, hogy ezen az elvi alapon megbeszélést folytasson a szovjet vezetőkkel. A Központi Bizottságot is tájékoztatni kívánták a döntésről, de a következő ülésig teljes hallgatást rendeltek el.[1]

Kádár röviddel később Moszkvába utazott, és soron kívül tárgyalásokat folytatott Brezsnyevvel. A megbeszélésen a szovjet vezetők szóvá tették, hogy Magyarországon magas az életszínvonal, amelyet szerintük nem alapoznak

* * *

[1] MOL 288. f. 5/766. ő. e.

meg teljesítmények. Kategorikusan ellenezték a szocialista országok csatlakozását a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez, mert véleményük szerint csak együtt lehet kijutni a nehéz helyzetből.

Kádár megismételte, hogy az elért életszínvonalból a magyar vezetés nem engedhet. A belépés ügyében osztotta a szovjetek elvi álláspontját, de hozzátette: Magyarországnak konkrét gazdasági gondjaira konkrét gyakorlati lépésekkel kell válaszolnia. Igyekezett megfelelő anyagi kompenzációt kapni a politikai engedményért cserébe.

Szűrőn keresztül, de a magyar közvélemény és persze a külső politikai elemzők tábora is értesült arról, hogy miről tárgyalt az ország vezetője Moszkvában. Mégpedig a díszvacsorán elhangzott pohárköszöntők révén.

Brezsnyev a szocialista közösség összeforrottságának erősítéséről szólt, arról, hogy ha nincs is fal a két világ között, de a kapitalizmust jellemző bajoktól a szocialista integráció jelenthet védelmet. „Ebből a szempontból kiindulva vitattuk meg a szovjet–magyar együttműködés fejlesztésének kérdéseit..." Kádár válaszában teljes nézetazonosságáról szólt, de nem ismételte meg az SZKP főtitkárának a tőkés gazdasággal, a KGST-vel kapcsolatos gondolatait.[1]

Németh Károly a tárgyalásról kapott tájékoztató után, a Politikai Bizottság ülésén azt javasolta, hogy halasszák el a belépést. A soron következő szovjet–magyar miniszterelnöki tárgyalásokon minél több kérés teljesítését kell elérni – tette hozzá. Apró Antal egyetértett vele. Fock keményebb kiállást követelt, mondván: ha Magyarország nem jut hosszú lejáratú hitelhez, elkerülhetetlen az életszínvonal-csökkenés. Ez alkalommal nem ítélte túl veszélyesnek az eladósodást. Végül azonban azt mondta, hogy a belépéssel várják meg a Lázár–Koszigin találkozót.

* * *

[1] Népszabadság, 1979. március 7.

A miniszterelnök jónak nevezte a moszkvai megbeszélések eredményeit, amelyeknek értékéből azonban a hosszú lejáratú kötelezettségek teljesítéséhez való szovjet ragaszkodás levon valamennyit. Lázár kimondta: nincs realitása a KGST megerősödésének, innen nem várható kielégítő mértékű támogatás. Ezért napokon belül – ha nem is a Szovjetunióval folytatott tárgyalás előtt, de rövid időn belül – konkrétan is napirendre kellene tűzni a csatlakozás ügyét. Havasi Ferenc a miniszterelnök által javasolt megoldást támogatta.

Nemes Dezső bírálta a szovjet részről megnyilvánuló bizalmatlanságot, de a Németh-féle variációra szavazott, azzal az engedménnyel, hogy a belépés ne kerüljön le a napirendről.

Végül Kádár János állásfoglalása döntötte el a vitát, aki a korábbinál komolyabb segítőkészséget tapasztalt a szovjet tárgyalópartnereknél. Érzékeltette, hogy közöttük is viták zajlanak. Úgy ítélte meg, hogy a Moszkvában kapott gesztusokra, ígéretekre nem lehet a Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozással válaszolni, ezért a KB napirendjéről is le kell venni a kérdést.

Az MSZMP Politikai Bizottsága, tekintettel a moszkvai megbeszélések több kedvező eredményére, úgy foglalt állást, hogy „bár nincs kilátás a nemzetközi fizetési mérlegünk javítására, számottevő külföldi hitel igénybevételére, a Világbankba, illetve a Nemzetközi Valutaalapba történő belépés, mindent mérlegelve, pillanatnyilag nem lenne célszerű". Ezért a PB elhalasztotta a döntést, és a Központi Bizottság következő ülésén sem vetette fel e kérdést.[1]

Az 1978 végén végrehajtott gazdaságpolitikai fordulat politikai vonatkozásaival nagyjából mindenki tisztában

* * *

[1] MOL 288. f. 5/768. ő. e.

volt. A növekedés visszafogása, az életszínvonal őrzése, a külső források bevonásának mérséklése igen szűk keretbe szorította a szerkezetátalakítást és a stabilitást középpontba állító gazdaságpolitikát. Egyidejűleg még élesebb megvilágítást kapott Magyarország nemzetközi kapcsolatrendszere. Az e kérdésben folyó eszmecsere, vita nem maradt a pártvezetés szűk körein belül, és a politikai értelmiséget és a közgazdászokat is élénken foglalkoztatta.

1979-ben Udvarhelyi László kísérletet tett a kelet–nyugati gazdasági-politikai kapcsolatok globális elemzésére. Az utóbbi témáról írott könyvének nyilvánvalóan az volt a célja, hogy rámutasson a Nyugat felé fordulással kapcsolatos illúziókra, arra, hogy a megnehezedő helyzetben hibát követnek el azok, akik a fejlett tőkés országoktól való strukturális függőségbe sodorják Magyarországot.

Hiszen a nyugati (tőkés) országoknak nem érdekük a szocialista országok strukturális átalakulását segíteni. Ezért Udvarhelyi a nyitás kiszélesítését követelőkkel szemben egyértelműen leszögezi: „...a strukturális áttörést sem biztonságpolitikai szempontból, sem a hosszú távon várható nyugati magatartás miatt nem lehet a kelet–nyugati együttműködésre bízni. Ez belső innováció kérdése."[1]

* * *

[1] Udvarhelyi László: Politika és gazdaság a kelet—nyugati kapcsolatokban. Bp., 1979. 249. old. — Ebben a műben egy másik helyen azt állítja, hogy a fejlett tőkés országok politikai nyomásra akarják felhasználni technológiai fölényüket, amire a már kiépült gazdasági együttműködés hirtelen korlátozása ad alkalmat nekik. Mindezzel a szerző nem azt akarja mondani, hogy valamiféle részletesen kidolgozott, összehangolt politikáról lenne szó. (Uo. 91—92. old.) — A történész folytathatná a problémakör tisztázását. Feltehetné a kérdést: volt-e a hitelek mögött eladósítási stratégia? A válasz megadásához azonban nem állnak rendelkezésre elégséges források. Az pedig kevés a megfelelő bizonyossághoz, ha a szovjet vezetők korabeli figyelmeztetéseit elfogadjuk, vagy ha az ezzel kapcsolatos hazai aggodalmakat megalapozottaknak véljük. Az sem lehet elégséges, ha tudjuk, a hiteleket sohasem önzetlenül adják. Főleg nem, mert kizárt dolog, hogy az 1970-es években a fejlett tőkés országok vezetői azt hihették, hogy pénzük kölcsönadásával megrendíthetik a kelet-európai államszocializmusokat. Nem vélhető azonban az sem, hogy akár a hetvenes, akár a nyolcvanas években a hitelezőnek és az eladósodásnak ne lettek volna politikai szempontjai és következményei.

Ebben a gondolatmenetben sok racionális mozzanat volt. Udvarhelyi az egyenlőtlen csere tényeire és törvényszerűségeire, a világrendszerek közötti harcra, a centrum és periféria ellentétére, a létező világhatalmi érdekek meg- és kikerülhetetlen kényszerűségeire alapozta következtetését. Tételében egyszerre van jelen az igény, hogy a létező szocializmus emancipálódhasson a külső (a kapitalista) meghatározottságok alól, és a tudományos meggyőződés: nem működik, nem működhet az előre menekülés stratégiája, mert az egyenlőtlen felek közötti kereskedelem újratermeli az egyenlőtlenséget. Ezt az elméleti igazságot, ha úgy tetszik, még erőteljesebbé tette a „keleti" hitelfelhasználási gyakorlat, amely részben közvetve-közvetlenül a fegyverkezési versenyben maradást, az elavult termelési szerkezet javítását vagy az éppen kialakult belső egyensúlyi hiányokat pótolta. A belső (KGST) innováció mint a probléma elvi megoldása azonban olyan mértékű nemzetgazdasági és közösségi szintű reformokat, olyan léptékű politikai progresszivitást feltételezett az államszocialista régióban, amelynek ugyanúgy nem volt realitása rövid távon, mint az egyenlő cserének.

Hiába – és persze nem „hátsó megfontolás" nélkül – követelte Lázár György, a kifelé kacsingatással gyanúsított Magyarország miniszterelnöke a KGST XXXIII. ülésszakán az együttműködés radikális kiszélesítését. Hozzátette azt is: „... a magunk részéről nélkülözhetetlennek tartjuk, hogy az országaink közötti gazdasági kapcsolatok növekedési üteme a jövőben gyorsabb legyen, mint a nem szocialista országokkal fenntartott gazdasági kapcsolatok fejlődési üteme, s hogy ennek eredményeként szükségleteinknek növekvő hányadát tudjuk a KGST-tagállamoktól kielégíteni."[1] A harcos elkötelezettség nemcsak a politikai bírálatok elhárítását szolgálta, hanem a magyar javaslatok visszhang nélkül maradása esetén az önálló tájékozódás hivatkozási alapjává is vált. A magyar vezetők hivatalból optimisták voltak a KGST jövőjét illetően, akkor is, amikor mint az ország „hivatalos" vezetői már nem bíztak igazán ebben, s nem csak erre a relációra építettek a gazdasági gondok leküzdésére tett erőfeszítések során. Ezért is érdekes a kísérlet, amellyel a két malomkő között őrlődő Magyarország próbálkozott: vagyis, hogy saját érdekei alapján működjön együtt a nyugati és a keleti gazdasági integrációval. Ezzel a kétoldalú nyitottsággal mintegy újra akarta teremteni saját nemzetgazdaságát.[1]

* * *

[1] Népszabadság, 1979. június 28.

Ezért is rendkívül tanulságos az IMF- és Világbank-tagság ügyében megismételt nekirugaszkodás története. Sokféle igazság, jogos figyelmeztetés hangzott el, melyek bizonyos pontokon keresztezték az útkeresési szándékot. Nagyon is érthető, hogy a vezetők aggódtak a magyar–szovjet viszony esetleges megromlása miatt. Igazuk volt azoknak, akik az IMF-tagságot előnyösnek gondolták ugyan Magyarország számára, de nem tartották csodaszernek, illetőleg féltek attól, hogy az új hitelek a könnyebbik, de hosszú távon veszélyesebb úton tartják a magyar gazdaságot és gazdaságpolitikát. Az is kiderül a vitából, hogy az óvatosságra intők igencsak visszafogottak voltak az általuk szorgalmazott fokozott belső erőfeszítések elkerülhetetlen társadalmi-politikai következmé-

* * *

[1] Erre ismerünk sikeres példákat a két világ határának közeléből is: pl. Finnország, Ausztria. Igen fontos adalék ehhez a nemzetgazdasági szemponthoz az a cikk, amelyet Kádár Béla írt és a központi pártlap három nappal Brezsnyev budapesti látogatásának befejeződése után publikált. A szerző alapkövetelménynek tekintette a világpiaci alkalmazkodást. Megemlítette, hogy eddig nem sikerült profitálni a bővülő kelet—nyugati együttműködésből még azoknak a KGST-országoknak sem, amelyeket az 1973. utáni világpiaci árváltozások kedvezően érintettek. Kádár Béla leszögezte: Magyarország létérdeke a piacok nyitottsága, a nemzetközi kelet—nyugati gazdasági kapcsolatok bővítése. (Népszabadság, 1979. június 6.)

nyeinek vállalása tekintetében. Ők sem támogattak olyan megoldást (vagy legalábbis nem dolgoztak ki egyetlen olyan számottevő javaslatot sem), amely – ha csak átmenetileg is – jelentősebb társadalmi csoportok élethelyzetének romlását vonta volna maga után. Még kevésbé álltak az 1966-os úthoz való visszatérésért folytatott küzdelem élvonalában.

Pedig a „menekülés előre" politikájának kudarca után, amely a reform szellemében született és biztosította a folyamatosságot az 1972 előtti és utáni gazdaságpolitika között, újra megerősödött a reform iránti vonzalom. Egyre inkább teret nyert a közgazdasági gondolkodásban az, hogy a szerkezetváltást nem központi beruházási programokkal és közvetlen befolyásolással kell végrehajtani, hanem indirekt módon, a piac valóságossá tételével célszerű ösztönözni.[1] Az új megközelítést persze nem pusztán a korábbi kísérlet tapasztalatai táplálták, hanem az is, hogy egyre kevesebb szabadon elosztható központi forrás maradt. Teljes volt viszont az egyetértés az „irányzatok" között az életszínvonal védelmének ügyében. Majd az idő előrehaladtával és a nem enyhülő gazdasági feszültségek hatására, a reform felélesztésének kérdésében is közeledtek egymáshoz az álláspontok. Azok, akik a külső hitelektől vártak impulzust és éltető erőt, a szerkezetátalakítás és a reform társadalmi elfogadtatását is segíteni igyekeztek.

Az 1979. eleji kitörési kísérlet, az akkor lezajlott bel- és külpolitikai vita azt mutatta, hogy a magyar politika Prokrusztész-ágyban forgolódott. Egyik oldalról a viszonylagos jólét fenntartásának követelménye, másik oldalról a világhatalmi küzdelemből fakadó szovjet érdekek, harmadik oldalról az adósság szorította. Miközben a

* * *

[1] Lásd erről: Nyers Rezső—Tardos Márton: Milyen gazdaságfejlesztési stratégiát válasszunk? Gazdaság, 1979. 1. sz.

magyar gazdaság „lábai" nem voltak elég erősek az ugráshoz, és a doppingszerekhez drágán juthatott hozzá, magának a betegágyban fekvő politikának saját árnyékán kellett volna keresztüllépnie, felfrissülnie. Az ország irányítását leginkább meghatározó vezetők azonban fordítva gondolkoztak: elsődlegesnek tekintették a hatalmi stabilitást. E nézetüket a szigorú külgazdasági környezet, a szűk mozgástér és a nem kívánt konfliktusok rémének közeledése, a belső felhasználásnak a megfelelő külső források és teljesítményjavulás hiányában elkerülhetetlen csökkentése igazolni látszott.

Az ekkor mértékadó és reformpárti közgazdászok is osztoztak a lehetséges társadalmi következményekkel kapcsolatos politikai aggodalmakban. 1979 júniusában vitatta meg a Közgazdasági Munkaközösség Bognár József tanulmányát a növekedési koncepció átértékeléséről. Az összefoglaló szerint több felszólaló bírálta a politikai stabilitáshoz való túlzott ragaszkodást, mondván, hogy késlelteti a változtatások végrehajtását; de még ők is fontosnak tartották leszögezni, hogy azokat „a belpolitikai légkör korlátozása nélkül kell megvalósítani".[1]

1979. június közepén az MSZMP Politikai Bizottsága tájékoztatást kapott az éves népgazdasági terv végrehajtásának alakulásáról. Ebből kiderült, hogy a nettó adósság öt hónap alatt mintegy 580 millió dollárral nőtt, és bár sikerült új hitelekhez jutni, azok nem elegendőek a fizetési kötelezettségek teljesítéséhez. Április végéig a magyar arany- és devizatartalék 50%-kal csökkent, és mindössze 15 nap finanszírozásához volt már csak elegendő. Az év végére a számítottnál 300-400 millió dollárral rosszabb lesz a külkereskedelmi és a fizetési mérleg – prognosztizálta a jelentés. Talán véletlen, talán tényleg

* * *

[1] MOL 288. f. 11/4382. ő. e.

tudatos lépés, hogy az MNB ekkor jelentette be: exportfejlesztési célra 400 millió dolláros kölcsönt vett fel a New York-i illetőségű Manufacturés Hannover Trust szervezésében.[1] Ezáltal az ország devizahelyzete úgy meggyengülne, hogy 1980-ban erőteljes és átfogó gazdasági korlátozásokat kellene életbe léptetni. A válságot megelőzendő, sürgős importcsökkentő és gazdaságos exportnövelő intézkedéseket javasolt az Országos Tervhivatal és a KB Gazdaságpolitikai Osztálya. Külön csomagtervet tettek az asztalra a beruházások szinten tartására, a vállalati pénzforrások lekötésére, a bérkiáramlás mérséklésére úgy, hogy ezt szorosabban a vállalati teljesítményekhez kapcsolják. Végül kilátásba helyezték a lakossági fogyasztás növekedési ütemének további mérséklését, egyes beruházások és bizonyos árucikkek termelésének leállítását.

Fock Jenő aggasztónak ítélte, hogy első ízben jelentkeznek komolyabb zavarok a rövid lejáratú hitelek felvételénél, és a konvertibilis adósságállomány túllépte a tűrési határt. Az intézkedéseket négy-öt éves távlatban gondolkodva akarta kidolgoztatni. Nemes Dezső azt követelte, mondják meg nyíltan, hogy a külső egyensúlyi helyzet tovább romlott. Lázár György vitába szállt Fockkal, mivel az adatok néhány területen javulást mutattak. Havasi ugyancsak a pozitív tendenciákra helyezte a hangsúlyt, és azt kérte, hogy a Politikai Bizottság ebben a szellemben értékelje a helyzetet a Központi Bizottság ülésén.[2]

Erre az ülésre 1979. június 29-én került sor. A tájékoztatót kiegészítette a gazdaságpolitika új feladataira, a termelői és fogyasztói árak emelésének időpontjára tett javaslat.

Havasi Ferenc ekkor már 646 millió dolláros adósságnövekedésről szólt, és emlékeztetett arra, hogy ez a kétharmada az egész évre számított összegnek. Megemlítette, hogy növekszik a fizetésképtelen vállalatok száma. Kifejtette: át kell állni a világpiaci árakhoz igazodó árképzésre és ezzel együtt az egyszintű árrendszerre, amely maga után vonja a fogyasztói árak évtizedek óta szokatlan mértékű emelését. Megnyugtatásul azonban hozzátette, hogy az exportárakhoz történő igazodás fokozatos lesz, hiszen az árkiegészítések, dotációk rendszerének azonnali felszámolása az ipar 40%-át, a mezőgazdaság 50%-át veszteségessé tenné. Havasi egész előadói beszédében a fogyasztói árak emelésének elfogadtatására összpontosított. Javasolta, hogy hozzák előre július 30-ára az árrendezést. Ezt azzal indokolta, hogy alacsony a gazdasági hatékonyság, és arra is utalt, hogy ha korlátozott mértékben is, de még lehet külső pénzforrásokhoz jutni; ám a hiteleket nem szabad meg nem alapozott lakossági fogyasztás finanszírozására felhasználni. A KB-titkár szerint eddig a politikai vezetés megóvta a népet a világpiaci árak emelkedésének negatív hatásától, és hozzátette: „még időben vagyunk, hogy nagyobb megrázkódtatások nélkül elkezdjük a termelés és a fogyasztás összhangba hozását".

A KB-tagok közül Nyers Rezső óvott a fogyasztási szint, a reálbérek csökkentésétől. Féltette az MSZMP által összegyűjtött erkölcsi, politikai tőkét, amelyet a későbbi népszerűtlen intézkedésekre szeretett volna tartalékolni. Szavaiból az derült ki, hogy differenciálatlansága miatt az áremelést „nem szerette" igazán, és inkább a veszteséges termelés háttérbe szorítását, az erőteljesebb munkaerőmozgást pártolta volna. Kádár János szerint a társadalom magasra értékeli az életszínvonalat, és már azt is méltányolja, ha nem romlanak életkörülményei. A hozzászólások sorából kiemelkedett Dienes Béláé, az Egyesült Izzó vezérigazgatójáé. Úgy vélte: a dollároladósodást csak hosszabb idő alatt lehet ledolgozni, amire azonban csak új szerkezetű gazdaság lehet képes.

* * *

[1] Népszabadság, 1979. június 20.
[2] MOL 288. f. 5/774. ő. e.

Dienes félreérthetetlenül megfogalmazta az iparvállalatok egyik részének érdekeit: „Gyakran halljuk, hogy ezt a helyzetet a magyar népgazdaság strukturális átalakításával fogjuk megjavítani. E megfogalmazásból olyan érzése támad az embernek, mintha folyamatban lenne valami új, nagyszabású elképzelés... Holott tudomásul kellene venni és efelé orientálni a közvéleményt és cselekedeteinket is, hogy strukturális átalakítást csak a meglévő bázison lehet végrehajtani, a meglévő kedvező piaci pozíciókat kivívott vállalatok exportképes termelésének bővítésével..."[1]

Az első, valóban kemény lépések gyorsabb mozgásra késztették a vállalatokat, szövetkezeteket. A lejátszódott fordulatot leginkább az jelezte: az MSZMP Központi Bizottsága az ártámogatások mérséklésével zöld utat adott a mérsékelt ütemű inflációnak.

Az 1979 nyarán végrehajtott áremeléseket a vártnál jóval megértőbben fogadta a lakosság. Mégis talán először került be a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályán készített információs jelentésbe, hogy a közvélemény aggódik a romló egyensúlyi helyzet miatt: „Gyakran elhangzik, ha ennyire el vagyunk adósodva, miért veszünk fel újabb nyugati kölcsönöket; nem a kisemberek hibája, hogy így áll az ország..."[2] A húsz év utáni első nagymértékű áremelés azonban csak egy, ha nem is lényegtelen lépés volt, amelyből a társadalom megérezhette: a dolog komoly.[3]

Kádár János Csepelen, a budapesti pártaktíva-értekezleten foglalkozott az áremelés okaival és egyensúlyi összefüggéseivel: „Nem azt akarjuk, hogy most böjt következ-

* * *

[1] MOL 288. f. 4/163. ő. e.

[2] MOL 288. f. 11/4383. ő. e.

[3] Az áremelések utáni közhangulathoz: Angelusz Róbert—Nagy Lajos Géza—Tardos Róbert—Terestyéni Tamás: Adósság és életszínvonal a közgondolkodásban. Bp., 1984. 98—122. old.

zék, hanem azt, hogy legyen tényleges termelés s olyan vásárlóerő, amelyhez meg tudjuk teremteni a megfelelő árualapot." Ígérte: jobb lesz az ország és az emberek élete. Az egyensúly helyreállítása ezen a sorrenden keresztül ad perspektívát a társadalomnak, ezért elviselhető a kiigazítás, ezért lesz értelme az egyéni erőfeszítéseknek.[1]

A lakosság többnyire megértő magatartása a megkezdett kiigazítási intézkedések folytatására ösztönözte a párt- és kormányvezetést. Szeptemberben a Politikai Bizottság újólag megerősítette: „A gazdasági építőmunka fő feladata továbbra is az egyensúlyi helyzet javítása. E cél érdekében minden szükséges intézkedést meg kell tenni." Az 1980. évi terv központi irányelve a takarékosság volt. A dolog bonyolultságát mutatja, hogy még a visszafogott terv konzisztenciáját sem lehetett megteremteni jelentős nemzetközi hitel felvétele nélkül. Ennél a pontnál azonban kiütköztek a korábban már tárgyalt problémák. Szeptember elején a terv készítői úgy nyilatkoztak, hogy 1980-ban 2,3 milliárd dollár bruttó hitel felvételére van szükség, viszont vállalják: csak 1,8 milliárdhoz lehet majd hozzájutni. Emiatt az arany- és devizatartalékok 800 millió dollárra csökkennek, 1980 végére csak 12 napi fizetésre lesznek elegendők, és a konvertibilis nettó adósság 7,3 milliárd dollárt tesz majd ki. A KB Gazdaságpolitikai Osztálya és a Tervhivatal részvételével készített anyag a rubeladósság duzzadásáról is beszámolt, és 1980 végére félmilliárdos nagyságrendet prognosztizált.

A Politikai Bizottság számára készített határozati javaslat arra hívta fel a tervezők figyelmét, hogy az elosztási intézkedések mellett „az egyensúly javítását fokozott mértékben a termelés szférájában kell elérni. Elengedhetetlen a gazdaságtalan tevékenységek, a termelési veszte-

* * *

[1] Népszabadság, 1979. szeptember 26.

ségforrások csökkentése, megszüntetése, mert enélkül ezeket a terheket csak az életszínvonal csökkentésével lehetne ellensúlyozni". Igen érdekes, hogy a Politikai Bizottság ez utóbbi következtetést elhagyta a véglegesített szövegből, ugyanúgy, mint a bruttó eladósodásra, a Szovjetunióba irányuló magyar kivitel visszafogására, a devizatartalékokra vonatkozó utalásokat is. Az életszínvonal védelmében a pénzügyi szervek felhatalmazást kaptak új külső források feltárására.[1]

Mint látható, az első nagyobb mértékű áremelésnek volt egy maradandó politikai hatása. Megfogalmazódott a közvéleményben a kérdés: ki a felelős a gazdasági nehézségekért, az eladósodásért? S e kérdés többé nem is került le a napirendről, nem is kerülhetett ki a politikai vezetők látószögéből. Már 1979 őszén védekezésbe szorult a politikai vezetés. Világosan kirajzolódott az a közhangulat, amellyel szembe kellett nézni a soron következő pártkongresszus előkészítése során. Hiszen a gazdaságpolitikai fordulat nemcsak a folyó belső felhasználás mérséklésében volt kitapintható, hanem új irányba terelte a hatodik ötéves terv munkálatait is. Látványos jelzése a bekövetkezett fordulatnak, hogy nem csak a célok, prioritások változtak. Magában a tervkészítés módszerében is gyökeres átalakítást javasoltak a Pénzügyminisztérium vezetői: olyan új szemléletet, amely „átfogó koncepcióval rendelkezik az egyensúly javítására, nem a részkoncepciók naturális céljaihoz igazítja a pénzkibocsátást..." Ebben a javaslatban nem kevesebb állt, mint hogy a monetáris, a jövedelmi szempontoknak kell meghatározniuk a középtávú gazdasági stratégiát – a nagy struktúraátalakító programok pedig háttérbe szorulnak.[2] Erről készített elemzést egy másik funkcionális szerv, a Központi Statisztikai Hivatal tudományos háttér műhelye, a Gazdaságkutató Intézet „Az energetikai beruházások korlátai és lehetőségei a VI. ötéves tervben" címmel. Ebben nem kevesebbet állítottak, mint hogy a hatékonyságnöveléstől, a gyengén megtérülő exportorientált feldolgozóipari beruházásoktól a központi programok, műszaki fejlesztési koncepciók elvonják a forrásokat. Így lehetetlen lesz a népgazdaság egyensúlyát helyreállítani.[1] Az Országos Tervbizottság kiinduló tézisei alapján a kormány határozott az új ötéves terv koncepciójáról. Eszerint a tervidőszak végére álljon meg az eladósodás, javuljon az exportképesség, a hatékonyság, s nyomukban differenciálódjanak a vállalatok. A kormányhatározat az egész tervidőszakra vonatkozóan előírta, hogy a nemzeti jövedelem dinamikájának meg kell haladnia a belső felhasználás bővülését. Konvertibilis exportból kívánták fedezni a folyó termeléshez szükséges importot és a fizetési kötelezettségek teljesítéséhez elengedhetetlen valutabevételt.[2]

Ezt döntően az ipartól lehetett várni, ahhoz viszont, hogy a szféra teljesíteni tudja az elvárásokat, megfelelő fejlesztési lehetőségekhez kellett jutnia. Ám ha a gépimport lehetőségei szűkülnek – ez következett a kiinduló koncepcióból –, akkor a hazai gépipari beruházások jelentősége megnő. Ezt az ágazat képviselői is felismerték, és igyekeztek is kihasználni. Igen éles vita folyt e tárgyban az Országos Tervhivatal és a Nehézipari Minisztérium között.[3] Ipari-műszaki oldalról kicsit később, de még mindig a „tervharcban", Szekér Gyula válaszolt nyilvánosan a funkcionális szervek felőli támadásokra: „Vannak, akik úgy vélik, hogy jelenlegi gazdasági nehézségeink

* * *

[1] MOL 288. f. 5/780. ő. e.
[2] MOL 288. f. 24/1979./18. ő. e.

* * *

[1] MOL 288. f. 24/1979./18. ő. e.
[2] MOL 288. f. 24/1978./14. ő. e.
[3] MOL 288. f. 24/1979./8. ő. e. Jelentés az Állami Tervbizottság részére „az ipari blokk" VI. ötéves terv koncepciójának helyzetéről.

alapvetően nem annyira a külső feltételek megváltozására, mint inkább belső gazdasági okokra vezethetők vissza." Vagyis, a feldolgozóipar teljesítményhiányára és az energetikai beruházások túlsúlyára. Szekér visszafordította a kérdést: mellőzhető-e a nyers- és alapanyagipar fejlődése? A választ az *egész* ipar optimális arányú – kisebb – energia- és alapanyagigénnyel járó, több exportot lehetővé tevő újjáalakításában találta meg.[1]

1979 október 10-én vezető gazdaságpolitikusok - Huszár István, Havasi Ferenc, Marjai József, Hetényi István és Hoós János – értekezleten vitatták meg az 1980-as éves terv és az új ötéves terv problémáit. Az ülés előzménye volt, hogy Csikós-Nagy Béla, az Országos Árhivatal vezetője az OT, az MNB vezető munkatársaival folytatott konzultáció alapján a hónap elején drasztikus javaslatokat tett le Havasi Ferenc asztalára. Ezek lényege az volt, hogy az 1983-ig terjedő éveket konszolidációs időszaknak kell tekinteni, mert 1982-ben a hitelfelvétel csak az adósságszolgálat teljesítéséhez lesz elegendő. Ezért két év áll rendelkezésre a „belső források és a hazai végső felhasználás közötti egyensúly megteremtésére", vagyis az áruk és szolgáltatások nettó tőkés importjának megszüntetésére. Ennek érdekében intézkedések sokaságát tanácsolta, legelsősorban a költségvetési hiány drámai, tízmilliárdos csökkentését. A KB Gazdaságpolitikai Osztályának vezetői október végi feljegyzésükben az alapgondolatot pozitívnak értékelték, de aláhúzták, hogy Csikós-Nagy javaslatai nem foglalkoznak az életszínvonalat, a foglalkoztatást érintő belpolitikai vonatkozásokkal, vagy a Közös Piachoz való közeledés külpolitikai aspektusaival. Havasi nem engedte ezt a radikális változatot a

* * *

[1] Az írás címe: Iparpolitikánk és a világgazdasági változások. Társadalmi Szemle, 1980. 2. sz.

Politikai Bizottság elé terjeszteni.[1] Egyetértés volt a gazdaságtalan termelés visszaszorításában és az életszínvonal befagyasztásában. A résztvevők az eredetileg számítotthoz képest 1,4 milliárd dollár nettó adósságnövekedéssel számoltak. Ennek megfelelően újra felmerült további pótlólagos külföldi erőforrások bevonása.[2]

Kádár János a november 1-jei KB-ülésen arról beszélt, hogy a hatodik ötéves terv központi feladata a nemzetközi egyensúlyi helyzet javítása, az eladósodás megfékezése. E törekvés azonban csak a belső egyensúly megteremtésével összhangban vezethet sikerre – mondotta. Az ország vezetője elismerte, hogy az előző kongresszuson elfogadott gazdasági-társadalmi fejlesztési program nem teljesül, de azt kérte: „a jelen helyzetben az irányelvekben ne jelezzük, ... hogyan állunk az ötödik ötéves terv végrehajtásával. Ez nem is célszerű, mert fékezné azokat a lehetséges erőfeszítéseket, amikkel jobban végre tudjuk hajtani a folyó ötéves tervet..."

Kádár ezzel az érveléssel – tudniillik azzal, hogy a tények bevallása rombolná az emberek hozzáállását, megrendítené a tervbe vetett hitüket és ezért gyengítené tettrekészségüket, áldozatvállalási hajlandóságukat – ki akarta fogni a szelet a párton belüli bírálók vitorlájából. Különösen „kimunkáltan" fogalmazott, amikor úgy indokolta javaslatát, hogy a XII. kongresszus nem eshet ugyanabba a hibába, mint az előző, ami után az ötéves terv fő számait szinte azonnal módosítani kellett. Ne az előző kongresszuson elfogadott gazdaságpolitikai program legyen tehát az elszámolási-beszámolási alap, hogy el lehessen fogadtatni a kongresszussal: mondjon le a főbb

* * *

[1] Mindkét anyag: MOL 288. f. 24/1979./38. ő. e.
[2] MOL 288. f. 24/1979./19. ő. e.

tervszámok tételes jóváhagyásáról.[1] Kádár az eladósodás ügyében nemzetközi példákra utalt: a szocialista országok hasonló helyzetére, a fejlett országok gyakorlatára, amelyek nem képesek kifizetni adósságaikat, és mégis bíznak a jövőben. Majd nyugati szakértőkre hivatkozott, akik pozitívan ítélik meg Magyarország esélyeit a fizetési mérleg rendbehozására. Nincs ok arra, hogy az adós ne higgyen hitelezőjének; Magyarország nem lépte még át a határt, a normális gazdasági működéshez szükséges feltételek rendelkezésére állnak. Kádár szerint 1990-ig (!) leküzdhetők a fizetési problémák, rövidebb idő nem elégséges a gyökeres változáshoz.[2]

Nagy súllyal szerepelt az adósság problémája az MSZMP Központi Bizottságának szokásos december eleji ülésén, amelyen véglegesítették a következő évi népgazdasági terv és költségvetés irányelveit. Havasi Ferenc pozitívan értékelte az 1979-es évet, mert „megkezdődött a külgazdasági egyensúly helyreállításának folyamata". Igaz, hogy a javulás nagyobbrészt a belső felhasználás mérsékléséből eredt, és hogy még így is 1,2 milliárd dollárral nagyobb lett a nettó konvertibilis adósság, de ez a növekedés 700 millióval alatta volt az 1978. évinek. A kisebb mértékű fizetésimérleg-hiány hátterében a külkereskedelmi passzívum 500 milliós csökkenése állt. A titkári magyarázat szerint azért nem lett ennél kedvezőbb az eredmény, mert a gabonatermés a vártnál gyengébbre sikeredett, és a vállalatok jelentős része csak központi erőforrásokra támaszkodva tartotta végrehajthatónak a szerkezetmódosítást, ezek nélkül nem változtatott termelési szerkezetén.

* * *

[1] Itt emlékeztetünk arra, hogy 1974-ben azzal hagyták jóvá a kongresszusi ciklusok négy évről ötre történő meghosszabbítását, hogy célszerű, ha összhang jön létre az ötéves terv és a politikai ciklus között.

[2] MOL 288. f. 4/165. ő. e.

Havasi 1980-ra 1979 következetesebb folytatását ígérte azzal, hogy a külső, egyebek között pénzügyi feltételek nehezülése ellenére sem szabad engedni az életszínvonalból. Az utóbbi követelményt az 1980-as év politikai eseményeivel és egyensúlyt is segítő gazdasági intézkedéseivel magyarázta. „Ilyen körülmények között – az alacsony devizatartalékokat is figyelembe véve – a népgazdasági terv reálisan csak az ez évinél kisebb nemzetközi hitelfelvételre és külkereskedelmi mérleghiányra épülhet."Nehezíti a feladat végrehajtását, hogy a rubelbehozatal csak kis mértékben bővíthető, a tőkés import további szűkítésére nincs reális mód, ezért a hatékony, versenyképes kivitelnek kiemelkedő szerephez kell jutnia a külkereskedelmi passzívum újabb 400 millió dolláros mérséklésében. Ebből mintegy egymilliárdos nettó adósságnövekedés elfogadása következett 1980-ra vonatkozóan, mert ekkor már meg kellett kezdeni az 1974 után felvett hitelek törlesztését, és a nettó kamatterhek az ötszörösét tették ki az 1977. évinek.

Timár Mátyás más összefüggésben fogalmazta meg ugyanezt a problémát: az adósságterhek a nemzeti jövedelem növekményének döntő részét, sőt egészét felemésztik. Kijelentette: nem tekinthető racionálisnak az a gazdálkodás, ahol ilyen helyzet áll elő. Szükségesnek nevezte a restrikciós gazdaságpolitikát, amelynek valódi visszafejlesztéssel kell párosulnia. Az MNB elnöke áttekintette a nemzetközi pénzpiac új fejleményeit, és elkerülhetetlennek ítélte a szélesebb körű adatszolgáltatást a magyar adósságról. Ezért a politikai vezetésnek fel kell készülnie arra, hogy „viszonylag magas adósságállományunk közismertté válik".

Nyers Rezső szerint nyilvánosságra kell hozni a tényleges költségvetési hiányt, hiszen nem helyes, ha tudja az ENSZ és a bankvilág, de nem tudja a magyar nép. Sikeresnek mondotta a magyar külgazdasági diplomáciát,

amely előbbre tart a külpolitikánál, mert az utóbbi szerinte közösségi célokat szolgál, és igazság szerint nem is tehet annál sokkal többet.

Nyers úgy látta: „A külgazdasági politikában nagyobb önállóságot kell teremtenünk a Közös Piaccal, az EFTA-országokkal való kapcsolatokban, a nemzetközi pénzügyi szerveknél és így tovább." Megismételte tehát korábbi javaslatát.[1]

Az ülésről kiadott közlemény az egyensúly javítását állította a gazdasági munka középpontjába, és lényegében a restrikciós politikát tükrözte.[2]

A közvélemény nyomása megnyilatkozásra késztette Timár Mátyást, a Magyar Nemzeti Bank elnökét. Cikkében az eladósodásért való felelősséggel és az új hitelpolitikai intézkedésekkel foglalkozott. Azt igyekezett bizonyítani, hogy a külső hitelek közvetlenül-közvetve termelési (export), illetve beruházási célokat finanszíroztak (3,4 milliárd dollár gépimport valósult meg 1974–1979 vége között). Megígérte, hogy most már évről évre kisebb lesz a külső hitelfelvétel (vagyis kimondatlanul jelezte: kisebb lesz a felhalmozás és a technikai korszerűsítés üteme).[3]

A nehézségek okairól és a fizetési mérlegről 1979 őszén megkezdett vita továbbgyűrűzött a következő év elején is. De nem csak a politikai vezető testületeken belül. A közelgő pártkongresszust előkészítő KB-ülésen Kádár visszatért e kérdésekre. Megismételte azt a nézetét, hogy vannak eredmények. Példának éppen a fizetési mérleget említette, ahol a hiány a tervezettnél kisebb. Majd kitért az „okok-felelősök" témájára, mivel a kongresszusi pártrendezvényeken valaki felvetette: nevezzék meg, ki a felelős a gazdasági problémákért. Valahogy meg kell nevezni ezt a „ki"-t. „Lehet, hogy mindnyájan felelősek vagyunk, kicsi, nagy és aki csak létezik és mozog, természetesen a nemzetközi tényezőkön túl." Ennél a kérdéskörnél adott hangot annak a véleményének, hogy határozottabban kell fellépni a kompromittálódott, alkalmatlan vezetők ügyében. Ugyanezen ülés egy másik napirendje a hatodik ötéves tervről szóló tájékoztató volt. Ebben Havasi Ferenc megismételte, hogy a korábbihoz képest romlottak Magyarország hitelhez jutási lehetőségei: „Reálisan annyi hitel felvételével lehet számolni, amennyi az esedékes törlesztések és kamatok nagyobb hányadára nyújt csak fedezetet." Ezért az új ötéves terv egyik fő céljának mondotta az adósságállomány „relatív" csökkentését annak érdekében, hogy az ország kikerülhessen a kockázatos adósságzónából. Fontosnak nevezte az adósságterhek mérséklését, amit a belső felhasználás és a nemzeti jövedelem dinamikája és szintje között kialakított arányok fenntartásával tartott megoldhatónak. Szerinte ezen az úton haladva 1981-re egyensúlyba kerülhet a külkereskedelmi mérleg, majd 1982-től kezdődően tartósan aktívvá válhat. Ehhez az szükséges, hogy a konvertibilis export jóval, mintegy 50%-kal gyorsabban bővüljön, mint a behozatal. A KB-titkár utalt arra: a nemzetközi helyzet kritikusabbá válhat, ami tovább fokozza a veszélyeket. E kijelentése az afganisztáni beavatkozás után és a lengyelországi válság kirobbanása között hangzott el.[1]

A külső egyensúly, az eladósodás miatti gondok, a gazdasági nehézségek okai, leküzdésük módja, és a felelősség mint fő témák nem csupán azért szerepeltek a kongresszust előkészítő fórumok napirendjén, mert a közvélemény számára a gazdasági kérdések voltak fontosak. E témák sűrű előfordulását a legfőbb politikai vezetők azon

* * *

[1] MOL 288. f. 4/167. ő. e.
[2] Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1975–1980. 1095–1098. old. Bp., 1983.
[3] Népszabadság, 1979. december 15.

* * *

[1] MOL 288. f. 4/168. ő. e.

szándéka magyarázza, hogy előzetesen hatástalanítsák a bombát, és ne engedjék be az adóssággal kapcsolatos vitákat a kongresszusi terembe. Ebben a szellemben készült a Központi Bizottság előzetes jelentése a küldötteknek, amely mindössze két mondatot tartalmazott a tárgyra vonatkozóan. Az első arról informált, hogy a belső felhasználás folyó áron 130 milliárd forinttal haladta meg az ugyanezen idő alatt előállított nemzeti jövedelem értékét. A második pedig közölte: „az áruforgalmi egyenleg négyévi együttes passzívuma lényegesen nagyobb a tervezettnél". A rövid információt egy teljes bekezdés egészítette ki, amely a Központi Bizottság 1977. október 20-i határozatáról és annak folyamatban lévő végrehajtásáról szólt.[1]

Kádár János beszámolójában a gazdaságpolitikát illetően csupán a lassú alkalmazkodásban talált hibát, amit azonban az 1978. végi fordulattal sikerült kijavítani. 1979-ben már jobb lett a népgazdaság teljesítménye. Ezután az egyensúlyt rögtön összekapcsolta a másik nehéz témával, az életszínvonal növekedésének csaknem teljes leállításával. „A Központi Bizottság javasolja a kongresszusnak: a hatodik ötéves terv időszakában a gazdaságpolitika fő célja az legyen, hogy lassúbb fejlődési ütem mellett, a gazdasági fejlődés minőségi tényezőinek kibontakoztatásával, a termelés nemzetközi versenyképességének fokozásával javítsuk a népgazdaság egyensúlyát és szilárdítsuk meg az elért életszínvonalat."[2]

Egyensúlyozni nem csupán a fizetési mérleggel kellett. Nem lehetett szó nélkül hagyni a fogyasztással, az életkörülmények alakulásával kapcsolatban tapasztalható társadalmi nyomást sem. A SZOT például, ha „konstruktív ellenzékként" egyet is értett a külső egyensúlyi szempon-

* * *

[1] Az MSZMP XII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth 1980. 38., ill. 48. old.
[2] Uo. 103. old.

tok primátusával, olyan gazdasági növekedési ütemet követelt, amely biztosítja az életszínvonal-politikai célok megvalósulását. Egyúttal félelmét fejezte ki amiatt, hogy a gazdaságpolitika egyoldalú piaci módszerekkel, árpolitikával (vagyis áremelésekkel) igyekszik majd a belső egyensúlyt védeni.[1] Kádár erre az aggodalomra is válaszolt, amikor határozottan kijelentette: az ipari növekedés ütemét alá kell rendelni a fizetési mérleggel kapcsolatos céloknak, a szelektív szerkezetváltásnak.[2]

Lázár György hozzászólásában a kormányt hibáztatta a késlekedésért.[3] Gondolatmenete nem volt éppen iparpárti. Hibáztatta az állami költségvetési politikát, mert túlzott védettséget biztosított a vállalatoknak, így azok nem kaptak elég ösztönzést hatékonyságuk megjavítására. Elkerülhetetlennek ítélte a növekedés visszafogását és a szerkezeti átalakulás meggyorsítását. A két követelmény közötti ellentmondást a fejlesztési források ígéretes területekre való összpontosításával igyekezett feloldani.[4]

Az MSZMP kongresszusainak sorában a XII. annyiban hozott újat, amennyiben a fizetési mérleg javítására tett erőfeszítéseket igyekezett szorosabb összefüggésbe hozni a gazdaság belső egyensúlyaival. Megjelölt bizonyos struktúrapolitikai irányokat. Az MSZMP minden korábbinál egyértelműbben követelte a KGST korszerűsítését. Végül a legfelsőbb pártfórum felhatalmazást adott a gazdasági mechanizmus piacgazdasági szellemű továbbfejlesztével kapcsolatos reformok kidolgozására.

Mindent egybevéve a kongresszus az illúziók hivatalos száműzésének fóruma volt, helyes irányú gazdaságpoliti-

* * *

[1] A Magyar Szakszervezetek Országos Tanácsának állásfoglalása az MSZMP Központi Bizottságának kongresszusi irányelveiről. (MOL 288. f. 3/1980.)
[2] Az MSZMP XII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., 1980. 104. old.
[3] Megismétlődött, ha kevésbé feltűnően is, az, ami az 1975-ös kongresszuson történt: a miniszterelnök „vitte el a balhét".
[4] Uo. 209. és 211. old.

kai célokkal és azokat gyengítő kompromisszumokkal. Például a beruházások további mérséklése ellentmondott a távlatoknak, a műszaki fejlesztésnek, a szerkezetátalakításnak. (Bár az ellentmondás kisebb lett volna, ha a beruházási hatékonyság Magyarországon 1945 után nem ismert mértékben javul, vagy ha a foglalkoztatási politika megkeményedik, vagy erőteljesebb differenciálódás megy végbe a vállalatok között stb.) Az így kialakított „egyensúlyozó" gazdaságpolitika sorsa nagymértékben függött a külső forrásoktól, a nemzetközi háttértől és attól, hogy mennyiben képes a „politika", vagyis döntően az MSZMP vállalni a végrehajtás társadalmi konfliktusait, támogatást szerezni a lakosságtól a jelentős csoportok érdekeit is sértő lépések megtételéhez.

Ilyen körülmények (korlátok) között sok nehézséget okozott a Tervhivatalnak és a kormánynak az új ötéves terv előkészítése.[1] Talán éppen a konfliktusvállaló képesség az, aminek az MSZMP vezetése ebben az időszakban a leginkább hiányában volt. Gyengének bizonyult ahhoz, hogy helyes elhatározásait minél rövidebb idő alatt végrehajtassa. Találékonyságot tanúsított viszont pragmatizmusban és abban, hogy a lakosság széles csoportjai előtt teret nyisson a második gazdaság kiszélesítése és legalizálása révén.[2]

A pártvezetés, a kormányszervek sokat tettek a nemzetközi gazdasági együttműködésben rejlő lehetőségeknek, Magyarország egyedi helyzetének kihasználása és a stabilizációhoz szükséges külső finanszírozási források meg-

* * *

[1] A hatodik ötéves terv egyeztetése során a SZOT hangoztatta, hogy csak ideiglenes lépésként tudja elfogadni a restrikciót, és támogatásáért cserébe a kezdeményező, gondolkodó szervezetek megbecsülését követelte, illetve a megfelelő szociális védelmet a nyugdíjasoknak és a gyerekes családoknak. Hetényi István pénzügyminiszter viszont arra figyelmeztetett levelében, hogy a hatodik ötéves terv irányelveiből kimaradt a visszafejlesztések kérdése. (MOL 288. f. 24/1980./7. ő. e.)

[2] Lásd erről a „Hatalom és mozgalom" című kötet 127–140. oldalait.

szerzése érdekében. A legsúlyosabb gond talán a magyar–szovjet kereskedelem biztos alapokon tartása, illetve a szovjetekkel szembeni adósság rendezése volt. A két ország állami szervei nem jutottak egyetértésre. Ezért előbb az 1980. júliusi Kádár–Brezsnyev találkozón, majd november elején Havasi Ferenc moszkvai látogatásakor próbálták kimozdítani a holtpontról a tárgyalásokat. A magyar vezetés fő céljának tekintette, hogy az 1981–1985 között várható 1,7 milliárd rubel árveszteségből egymilliárdot, tehát azt a részt, amelyet Magyarország nem képes többletszállításokkal ellentételezni, a Szovjetunió 3%-os kamatra hitelezze meg, 1986-tól kezdődő visszafizetéssel. Indoklásként Havasi és korábban Kádár is azt hozta fel, hogy a magyar kivitel tovább már csak az életszínvonal vagy a tőkés export rovására növelhető. Arra is utaltak, hogy a magyar fél eddig fokozta a kivitelt a Szovjetunióba, s ezért tett ki mindössze 600 millió rubelt a magyar tartozás. Nagyon kemény tárgyalásokon végül is kompromisszumos eredmény született. A magyar vezetés elérte a speciális (katonai) szállításokból eredő adósság prolongálását 1985 utánra. Az 1975–1980 között létrejött tartozás törlesztését is csak 1986-tól kellett megkezdeni. Keményebb ellenállást tanúsítottak viszont a szovjet vezetők a magyarok ama kérésével szemben, miszerint az 1981–1985-ös években születő adósságot hitelezze meg a Szovjetunió. Így az előrejelzett egymilliárdos hiány eltüntetése csak a magyar export némi növelésével, a szovjet kivitel némi visszafogásával, a korábban magyar részről igénybe nem vett 200 millió rubel felhasználásának lehetővé tételével valósulhatott meg. Ennek ellenére is maradt egy tekintélyes hányad, amelyről még további megbeszéléseket kellett folytatni.[1]

* * *

[1] MOL 288. f. 5/813. ő. e.

Lezárult a tervegyeztetés. A Központi Bizottság elé terjeszthették a magyar népgazdaság hatodik ötéves tervének irányelveit, amelyek azt mutatták, hogy a gazdaságpolitikai vezetés arccal az adósságprobléma felé fordul.

Havasi Ferenc ezt a kényszerűséget a „közel" 8 milliárd dollárra rúgó tartozással hozta összefüggésbe, mivel meg kell kezdeni e jelentékeny összeg törlesztését, fizetni a nyomasztó kamatokat.[1] Mindezt olyan körülmények közepette, amikor a nemzetközi prognózis szerint a cserearányromlás folytatódik, és nem enyhülnek az értékesítési gondok. (Ez a második olajárrobbanás időszaka.) Havasi újabb 9-10 milliárd dollár hitel felvételét tartotta szükségesnek a gazdaság napi normális működéséhez nélkülözhetetlen nyersanyagok, félkész termékek megszerzéséhez, a fejlett technika behozatalához, valamint magának az adósságnak a finanszírozásához. Az MSZMP gazdaságpolitikájáért felelős vezető úgy ítélte meg, hogy öt év alatt az eladósodás a korábbiaknál jóval kisebb mértékben, mintegy 2,5 milliárd dollárral nő (1979-ben még csak 1,4 milliárd lett volna ez a szám), s 1985-ben az éves törlesztési és kamatterhek az akkori nem rubel elszámolású export 36%-ával szemben várhatóan 32%-ot tesznek ki. A terv a javuló hatékonyságból származó kiviteli többlettel számolt, valamint azzal, hogy a nemzeti jövedelem növekményének kétharmada megy el az adósságszolgálatra, és a maradék egyharmad résszel emelkedhet csak a belső felhasználás. Mutatta az elszánás komolyságát, hogy a terv a reálbéreket öt évre be akarta fagyasztani (differenciáltan), és a reáljövedelmek növekedését is csak évi 1–1,2%-os dinamikával prognosztizálta.

* * *

[1] A bruttó adósság 1980 végére elérte a 9 milliárd dollárt. (Figyelő, 1989. április 20.)

Berend T. Ivánnak a hatodik ötéves tervről leírt „gondolataiban" is előkerül az egyensúly helyreállítása és a távlatilag szükséges szerkezetátalakítás, infrastruktúra preferálása közötti dilemma. Úgy fogalmazott: „... Nincs lehetőségünk abban, hogy az egyensúlyt helyre kell állítani. Döntési lehetőségünk van azonban abban, hogy az egyensúly helyreállítását rövidebb vagy hosszabb időszakra tervezzük-e...". Szerinte az előbbi felfogás győzött, ami fenyegeti a hosszabb távon eredményt hozó megoldásokat. De ő sem tartotta elfogadhatónak a munkanélküliséget, a reálbércsökkenést.[1]

Elégséges volt-e a valóságos fordulat végrehajtásához, egy új pályájú fejlődés megalapozásához, az adósságcsapda bezáródásának megakadályozásához a hatodik ötéves tervben testet öltött gazdaságpolitika? Vagy legalább elegendő elemet tartalmazott-e a romlás megállításához?[2] A terv elsődleges célja mindenképpen az eladósodás megfékezése volt, a sokkterápia mellőzésével. Ezt tükrözte az újabb, 2,5 milliárdos nettó „adósságtétel" engedélyezése, tervesítése. A szerkezetátalakítás, mint a jövőbeli „új típusú" fejlődés feltétele, a visszafogott növekedési ütem mellett csak komoly differenciálással, a vállalati mezőny széthúzásával és az ezzel járó társadalmi-politikai feszültségek vállalásával lett volna végrehajtható. A főbb tervmutatók ellentmondani látszottak a távlati kibontakozásnak: így a reálbér alárendelése a reáljövedelemnek; az energetikai alapanyagot kitermelő ágazatok még mindig magas súlya a beruházásokban; a gazdasági mechanizmus részleges és lassú fejlesztése. Tény, hogy a nemzetközi partnerek hiánya továbbra is korlátozta a megújulási törekvéseket. Úgy tűnik, a tervezők nem számoltak azzal: a

* * *

[1] Társadalmi Szemle, 1981/1. sz.

[2] A stabilizációs, konszolidációs és kibontakozási szakasz rövid jellemzését lásd a „Hatalom és mozgalom" című könyvem 29. oldalán.

magyar gazdaság a külkereskedelmi egyensúlyhoz szükséges exporttöbbletet jelentős részben gazdaságtalanul termeli, ami azon túl, hogy költségvetési hiányt (dotációt), inflációt indukál, szerkezetkonzerváló hatású.

Kétségtelen: az 1970-es évek legvégére a korábbi ágazatfejlesztő, struktúraátalakító gazdaságpolitika háttérbe szorult, de tény az is, hogy nem lépett helyébe egy másik alternatívát ajánló, piackényszerre épülő mechanizmus sem, amely alulról, a belső és világpiaci kereslethez igazodva ösztönzi a szerkezetváltást. Az ötéves terv hatékonysági, egyensúlyi céljai igen optimisták voltak; hogy mennyire, arra azonban csak a végrehajtás során derülhetett fény.

1980-ra 1978-hoz képest a nem rubel elszámolású külkereskedelmi mérleg egymilliárd dollárral javult; igaz, ennek hátterében a behozatal, a beruházások csökkentése és a gazdaság zéró növekedése állt. Havasi Ferenc az 1981. évi népgazdasági terv kapcsán utalt arra, hogy a kivitelt gyorsabb ütemben kell bővíteni, mert különben nem teljesíthető a nemzeti jövedelem tervezett 2-2,5%-os növelése.

Az 1980. december 2-i KB-ülésen Timár Mátyás tájékoztatást adott az ország nemzetközi fizetési helyzetéről. Megemlítette: az 1981-ben szükséges 1,8-1,9 milliárd dollárt teljes egészében a törlesztésre és a kamatfizetésre kell felhasználni. Emlékeztetett arra is, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezetek egyre nagyobb szerepet kapnak a hagyományos pénzpiaci ügyletekben, így a hitelezésben is. Az MNB rajtuk keresztül kívánja a magyar hitelszükségletet kielégíteni. Egyúttal olyan lépéseket ajánlott megfontolásra, amelyek javíthatnák Magyarország fizetőképességét: ezek között felvetette a forint korlátozott konvertibilitásának megteremtését. A bankelnök határozottabb gazdaságpolitikát javasolt a visszafejlesztések, az energiaárak és a beruházások hitelből történő finanszírozása ügyében.[1] Szűkíteni akarta tehát a költségvetési támogatásból megvalósuló központi fejlesztések körét, szigorítani a gazdaságossági követelményeket, és utat akart törni a szelektivitásnak.

Az új, kettős célú ötéves terv indulásakor a vezetők jelentős erőfeszítéseket tettek a társadalom mozgósítására. Marjai József miniszterelnök-helyettes a közgazdász, menedzser-értelmiség fenntartásait, szkepticizmusát próbálta eloszlatni. „Nemzeti összefogással – szenvedélyes tenni akarással" című cikkében először arra utalt, hogy a nagyüzemi mezőgazdaság és az elért életszínvonal segíti a magyar társadalmat a „gazdasági Mohács" elviselésében. Az eddigi késlekedést azzal magyarázta, hogy a vezetők bíztak abban: nagyobb konfliktusok nélkül is sikerül változtatni. Nem így lett. A szakmai körökhöz szólva jelezte: példa nélküli a gazdaságtörténetben az alacsony növekedés melletti radikális szerkezetmódosítás. (Ebben az értelemben tehát szép a feladat.)

Megígérte, hogy a feltétlenül szükséges jövedelemcentralizálás után csökkenni fog a költségvetés jövedelemelosztó szerepe. Lehetővé válik a tőkemozgás és a vállalatok teljesítmények szerinti differenciálódása.

Marjai a KGST-t továbbra is fontos háttérnek nevezte, és a szükségből erényt kovácsolva, a nemzeti mechanizmusok különbözőségét a jobb alkalmazkodás eszközének tekintette. Majd, az emberi tényezőre utalva, a hatodik ötéves tervet nem védekező, hanem támadó jellegű programnak minősítette.[2]

Szűk ösvényen „közlekedett" tehát a magyar gazdaság 1981-ben is. Az MSZMP KB júniusban tartott ülése lényegében pozitívan értékelte az első hónapok történése-

* * *

[1] MOL 288. f. 4/177. ő. e.
[2] Figyelő, 1981. január 7.

it, de kevesellte a hatékonyság, szerkezetváltás érdekében tett intézkedéseket. Főként a romló külső értékesítési és nemzetközi pénzpiaci lehetőségek fényében tűntek elégtelennek az apró belgazdasági elmozdulások. A belső felhasználás meghaladta a számítottat, ezen belül a reálbérek és a reáljövedelmek kiáramlása megbillentette a belső egyensúlyi arányokat. Ezért új intézkedésekkel próbálták a magyar gazdaság, illetve a vállalatok valóságos teljesítményeihez igazítani a lakossági és vállalati jövedelmeket, és lefaragni a közösségi (költségvetési) kiadásokat.[1]

Közben a szakmában éles vita folyt a bevezetés alatt álló kompetitív, a világpiaci árakat a versenyszférában érvényesítő és a hatékonyabban termelő vállalatokat jutalmazó árreform, illetve az árfolyam-politika körül. Többen érezték az ellentmondást a tartalékok feltárásának és a külkereskedelmi aktívum elérésének szempontja között. Az előbbi felértékelő, az utóbbi leértékelő valutapolitikát feltételezett. Arra is utaltak, hogy ha a hazai piac nem keményedik, ha nem folyik szerkezetváltás, akkor az új árrendszer és az új árfolyam-politika nagyban veszít értékéből, hatásából: a veszteségeket továbbra is át lehet hárítani a fogyasztókra, a lakosságra, a többi vállalatra, a költségvetésre.[2]

Érdekes és szerencsés fejlemény, hogy a valutaárfolyam-változások jelentős nyereséget hoztak – bár ez csak az év végére vált érezhetővé. Anélkül állt meg az adósság növekedése, hogy az ország gazdasági teljesítőképességében érdemi módosulás történt volna.

Erről azonban kevés szó esett politikai fórumokon, ami derűlátóbbá tette a laikus központi bizottsági tagokat. A politikai vezetők rámutattak az új gazdasági vonal helyes-

* * *

[1] MOL 288 f. 4/181. ő. e.

[2] Például: Gordos Árpád: Az árfolyam-politika és az érdekek ütközése. Figyelő, 1981. január 28.

ségére. Visszafogta a gazdaságpolitikai radikalizmust a belpolitikai helyzet 1979 közepétől érezhető, lassú átrendeződése is. A fogyasztóiár-emelések jelentették a kezdetet. Majd a lengyelországi válság vált belső hangulatformáló tényezővé. Igaz, az általa kiváltott hatás kettős volt. Egyik oldalról az összehasonlítás révén a hatalom legitimitását erősítette; másik oldalról az MSZMP a lengyel példa nyomán is jóval óvatosabb magatartást tanúsított a nagy tömegek életfeltételeit érintő döntéseknél. A pártvezetés és a kormány egyre több figyelmet szentelt a közérzetjavító intézkedéseknek. A társadalom középmezőnyét kedvezményező politika viszont kielégítetlenül hagyott a gazdasági-társadalmi fejlődés szempontjából jelentős társadalmi csoportokat, főleg egyes értelmiségi rétegeket, egyúttal rontotta az érdekérvényesítésre amúgy is kevéssé képes rétegek pozícióit. Cseppet sem véletlen, hogy az MSZMP Központi Bizottsága hosszú idő után éppen 1981 márciusában tárgyalt önálló napirendet az általános belpolitikai helyzetről.[1]

A nemzetközi helyzet folyamatos romlása 1979-től akadályokat gördített a kiutat kereső magyar politika elé.[2] Az MSZMP vezetése lépéseket tett az enyhülés védelmében és a kelet–nyugati párbeszéd fenntartásáért. Azért is ellenezte a konfrontációt, mert gazdaságilag növekvő mér-

* * *

[1] Erre a közvetlen apropót a demokratikus ellenzék szerveződése, a Bibó-emlékkönyv összeállítása adta. A politikai vezetők azonban úgy ítélték meg, hogy a politikai ellenzék és a társadalmi elégedetlenség nem találkozik egymással. Lásd erre Kádár Jánosnak a KB-ülésen elmondott beszédét. Kádár János: Szövetségi politika — nemzeti egység. Bp., 1981. 348—351. old.

[2] Havasi Ferenc a hatodik ötéves tervről tartott politikai akadémiai előadásában úgy jellemezte a világhelyzet alakulását, hogy a hetvenes évek második felében „a szélsőséges imperialista erők általános támadást indítottak a szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió ellen". Az offenzíva kihat a külkapcsolatokra, a gazdasági együttműködésre, és új fegyverkezési hullámmal fenyeget. (Havasi Ferenc: Új fejlődési pályán. Bp., 1982. 149. old.).

tékben függött a tőkés világtól. A magyar gazdaság rá volt utalva a konvertibilis hitelekre, amelyeket a nemzetközi viszonyok rosszabbodása miatt nehezebben lehetett megszerezni. Hónapról hónapra nőtt annak a kockázata, hogy egy nemzetközi válság, vagy valamilyen nem várt, de bekövetkező világgazdasági esemény (mint például egy újabb árrobbanás) alapjaiban rázza meg az amúgy is gyenge magyar gazdaságot, mert nem jut hozzá a „napi"működéséhez szükséges tételekhez, pénzhez, elveszíti a piacot.

A kádári vezetés ezért is igyekezett enyhülést hozó külpolitikát folytatni, ezért tett újabb nagy jelentőségű gazdaság-diplomáciai kezdeményezéseket, és vállalt kemény összeütközéseket az SZKP-val, a szovjet kormánnyal.

A szokottnál jóval több véleménykülönbség, gazdasági érdekellentét jellemezte az 1981. júliusi krími találkozót. A magyar fél több olajat, a szovjet fél több búzát kért, és egyikük sem látta teljesíthetőnek a másik igényét. Kádár János jelezte, hogy Magyarország az őt ért árveszteségeket nem képes újabb áruszállításokkal ellentételezni. Utalt a magyar eladósodást illető szovjet kritikára, amely azonban figyelmen kívül hagyja a Szovjetunióba irányuló magyar export dollárimport-tartalmát. Az MSZMP vezetője egyetértett Brezsnyevvel a KGST tökéletesítésének szükségességében, de ezzel nem elégedett meg, és eléggé eltántoríthatatlanul azt javasolta, hogy ne elveket, hanem konkrét tennivalókat fogalmazzanak meg – például a pénzügyi és árproblémák megoldására.

Majd Kádár János kifejtette: a konvertibilis export növelése érdekében bővíteni kell Magyarország nemzetközi pénzügyi kapcsolatait, beleértve a Világbankhoz való csatlakozást is. A szovjet vezetés – a korábbinál is nagyobb külső elkötelezettségekkel a nyakában, és a romló belső gazdasági helyzet következtében – nem tudott olyan javaslatot tenni vagy elfogadható kompromisszumot ajánlani, amely reális alternatívát jelenthetett volna Magyarország számára. Sőt, még mielőtt Kádár kifejtette volna a magyar álláspontot, Brezsnyev már jelezte, hogy problémák lesznek a szovjet kőolajszállítási kötelezettség teljesítésével. Ezt a nyár végén hivatalos levél formájában is megismételte.[1]

A Szovjetuniónak már nem volt elegendő érve és eszköze a magyar külgazdasági politika befolyásolására. Kádár János is megnyugtathatta magát. Megadta a lehetőséget, s mindent megtett, hogy figyelembe vegye a szovjet érdekeket, véleményeket: „esélyt adott" a szovjet partnernek a nagyvonalú reagálásra. Nem örült annak, amit tennie kellett, de meg kellett tennie, amit a helyzet, a magyarság érdeke követelt.

Ezután vége szakadt a másfél évtizedes halogatásnak a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz való csatlakozás ügyében. Havasi Ferenc az MSZMP KB 1981. október 22-i ülésén – a „különfélék" között, és „A VI. ötéves terv pénzügyi egyensúlyával kapcsolatos időszerű kérdések" című napirend keretében – javaslatot tett Magyarország belépésére az IMF-be és a Világbankba. Indoklásul közölte, hogy a hagyományos erőforrások kimerültek, az adósságszolgálat eléri az évi kétmilliárd dollárt. Figyelmébe ajánlotta a jelenlévőknek, hogy a rubeladósság is folyamatosan nő, amit csak a tőkés export átterelésével vagy az onnan származó import korlátozásával lehetne elkerülni. A másik alternatíva a belső felhasználás eddigieknél keményebb korlátozása, de ezzel ugyanúgy és ugyanazért mint korábban, nem foglalkozott részletesebben. Havasi utalt arra, hogy a magánbankok körében bizalmatlanság uralkodik a szocialista országok fizetőképességét illetően, s ez Magyarország megítélésére is ki-

* * *

[1] MOL 288. f. 47/765. ő. e.

hat. Ezért jó hírünk védelmében kevesebb hitelért szabad csak folyamodni. Csak a csatlakozás segíthet a helyzeten. A Politikai Bizottság teljesíthetőnek tartotta a tagsággal járó információszolgáltatási, anyagi és konzultációs kötelezettségeket.

Havasi közölte a KB tagjaival: a szovjet vezetés nem ért egyet a magyar döntéssel, de nem szól bele abba. Majd hozzátette: „Mi eddig nem, vagy csak elvétve tettünk olyan lépést, amelyet a Szovjetunió nem helyeselt" – éppen ezért viszi a Politikai Bizottság a Központi Bizottság elé az ügyet.

Az első hozzászóló, Dabrónaki Gyula kijelentette: nemmel szavaz a belépésre, mert az az imperializmus presztízsét fokozná. A belépést támogató hozzászólások sorát a szovjet–magyar kapcsolatok elkötelezett hívének számító Nemes Dezső nyitotta meg. Szerinte az IMF és a Világbank a nemzetközi gazdasági együttműködés fóruma, s ahogy érthető a szovjet tartózkodás ezen irányban, ugyanúgy indokolt a magyar csatlakozási kérelem. Egyértelművé kell tenni, hogy ez a lépés nem módosítja Magyarország viszonyát szövetségeseihez.

Kádár János hamar szót kért, s megismételte sokszor hangsúlyozott tételét: Magyarország a Szovjetunió szövetségese, és tagja marad a Varsói Szerződésnek, a KGST-nek, egyúttal megőrzi szocialista berendezkedését.

Az MSZMP KB első titkára vegyes fogadtatásra számított a szocialista országok részéről. Sikeresnek nevezte az előző két év hazai gazdasági munkáját, amelynek folytatásához szükséges a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok javítása. A belépésre adta voksát. „Én is mondom, hogy jó, nem – és akkor mi lesz az ötéves tervünkkel, mi lesz a politikánkkal, mi lesz a párt tömegtámogatásával, a rendszer támogatásával?... Fock elvtárs mondta, hogy el tudjuk mi fogadtatni a népünkkel ezt a variáns is, és azt a variánst is. Hát ilyen könnyen ... az se megy, de igaz: bízik a nép!

Ezt a bizalmat meg kell őrizni. Fogják fel úgy, hogy egy gazdaságilag szükségszerű, politikailag momentán nem kedvező lépésről van szó." Kádár hozzátette: előbb-utóbb a nemzetközi helyzet is változik, utat tör az enyhülés.

Az újabb felszólalók újabb részérvekkel támogatták a csatlakozást. Timár Mátyás „földhöz ragadva" közelítette meg a problémát. 1982-ben minimálisan 1,5 milliárd dollárhoz kell jutnia az országnak. A bizonytalansági tényező kiküszöbölése miatt Magyarország lépjen be a Valutaalapba és a Világbankba. A csatlakozás elősegíti a valutatartalékok gyarapodását, az exportot. Elvetette a már amúgy is alacsony beruházási szint további csökkentését, és kizárta a vállalható döntések köréből az életszínvonal megnyirbálását is. Nem szabad megijeszteni a takarékbetét-tulajdonosokat, mert az komoly gazdasági következményekkel járhat. Egyedül Kállai Gyula lépett fel a döntés elhalasztásáért (vagyis gyakorlatilag csatlakozott Dabrónakihoz), mert szerinte a rendszerek között élesedő küzdelem miatt alkalmatlan az időpont egy ilyen horderejű döntés meghozatalára. Vitatta, hogy a belépés, a tagság egyszerű pénzügyi tranzakcióhoz lenne hasonlatos. Utalt a fellazítási stratégiára és a szövetségesek érdekeire, amelyek alapos politikai mérlegelést igényelnek.

Rév Lajos igyekezett reálisan értékelni azokat a veszélyeket, amelyek a tagsággal járnak. Megemlítette: az IMF követeléseket támaszthat a belső felhasználás korlátozására, a nemzeti valuta leértékelésére. Magyarország viszont szerinte nem a fizetési mérleg átmeneti hiányának kiegyenlítéséhez kér segítséget, tehát vele szemben ilyen igényekkel nem lehet föllépni. Az OKISZ elnöke csodának nevezte az adósságállomány csökkentését az életszínvonal egyidejű megőrzése mellett. Egyértelműen támogatta a Politikai Bizottság kezdeményezését.

Grósz Károly „látnoki erővel" vitázott Kállai Gyulával: „Én a holnapot, a 83-at, 85-öt vagy az évtized második felét semmivel sem látom kedvezőbbnek, mint a mai pillanatot ... Márpedig tartok tőle, nem nagyon van időnk, és nem lesz időnk évtizedekig várni arra, hogy minden eszközt és lehetőséget, ami korrekt, tisztességes és elveinkkel nem ellentétes, felhasználjunk arra, hogy túljussunk a gondokon." A szövetségesek – a szovjetek – fenntartásainál fontosabbnak nevezte az értelmiség véleményét, és a csatlakozás megszavazását javasolta.

Az ülés záró szakaszában – a KB-ülések forgatókönyvétől eltérően – ringbe szállt a Politikai Bizottság több tagja, és az enyhülésre, a szocializmus valódi érdekeire hivatkozva demonstrálta a legfelsőbb politikai vezetés egységét a belépés ügyében.

Végül is a Központi Bizottság egy ellenszavazattal elfogadta Magyarország csatlakozását a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz, és hozzájárult ahhoz, hogy a kormány hivatalosan kezdeményezze a felvételt. Úgy döntött, hogy erről tájékoztatni kell az illetékes szovjet vezetőket.[1]

A belépés gondolatának megszületése és a cselekvés között, 1967 és 1981 között másfél évtized telt el. Sok minden történt közben a világban, Kelet-Európában és Magyarországon is. Sajátos kapcsolat észlelhető – bár e tanulmányban nem vizsgálható – a kelet-európai szocializmus válsága és a fejlettebb tőkés országokhoz való viszony alakulása között. Mindenesetre a magyar politikai vezetés akkor határozta el magát az IMF-hez való csatlakozásra, amikor a szovjet típusú szocializmus átfogó válságba került, amikor a bajba jutott országok, pártok nem tudtak kielégítő segítséget nyújtani egymásnak, és a belső megújulásra sem voltak képesek.

* * *

[1] MOL 288. f. 4/181. ő. e.

A külgazdasági orientációról hosszabb ideje zajló vita a belépés kezdeményezésével eldőlt. S hogy mennyire nem csupán a távlatokról szólt, az nagyon hamar kiderült, mert ez az utolsó pillanatban, a huszonnegyedik órában tett lépés súlyos megrázkódtatástól védte meg a magyar gazdaságot és társadalmat.

Alig egy hónappal azután, hogy a magyar kormány hivatalos megbízottai átadták Washingtonban az IMF-be és a Világbankba való felvételre vonatkozó kérelmet, Lengyelországban kihirdették a szükségállapotot. Ezután a helyzet rosszabbodására számító külföldi bankok és a tartalékokat gyűjteni igyekvő szocialista országok gyors ütemben megkezdték kivonni betéteiket a Magyar Nemzeti Bankból. Új hitelekhez jutni pedig a nemzetközi pénzpiacon nem lehetett. Az ország devizatartalékai rohamosan fogytak. Magyarországot fizetésképtelenség fenyegette, annak összes következményével. Ekkor sokszorosan igazolódott az 1981 végén hozott döntés helyessége. Természetesen nem azért, mintha az ország vezetése megérezte volna az előre nem látható fejleményeket, hanem mert látta a kockázati tényezők gyarapodását, és megelőző lépéseket tett, illetve igyekezett új irányokat találni, pénzügyi „infrastruktúrát" szervezni a kibontakozást kereső politikájához.

Az 1982 elején bekövetkezett pénzügyi válságot nem jósolhatta meg előre a gazdaságpolitika. Az éves népgazdasági terv annak ellenére, hogy 1981-ben a kivitel elmaradt a tervezettől, a lakossági jövedelmek emelkedése viszont meghaladta azt, a külső egyensúly lassúbb ütemű javítását irányozta elő, vagyis újabb időt engedélyezett az eladósodásnak, a belső átrendezés megteremtésének. Ezt jelezte a külkereskedelmi passzívum „betervezése".[1] Ha-

* * *

[1] Az MSZMP Központi Bizottságának határozata az 1982. évi népgazdasági terv és állami költségvetés irányelveiről. Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1980—1985. Bp., 1988. 260—266. old.

vasi az 1981. december 3-i KB-ülés zárszavában azt mondta, hogy 1982-ben inkább a külső egyensúlyi célokból kell engedni az életszínvonal javára. Egyértelművé tette a politikai szempont elsődlegességét, amikor kijelentette: a belső felhasználásban a lakossági fogyasztás áll az első helyen, még a nem termelő infrastruktúra fejlesztésének rovására is.[1] Kétségtelenül szerepet játszott a belső szigor oldásában, a liberálisabb gazdaságpolitikai magatartásban a nemzetközi pénzpiactól ajándékba kapott árfolyamnyereség, az adósság leértékelődése is.

A KB-titkár, egy évvel később visszatekintve, úgy értékelte az 1982-es évet, hogy a gazdasági teljesítmények nem alapozták meg a főbb életszínvonal-mutatók kis mértékű javulását, és a korrekciós törekvések erőtlennek bizonyultak. Majd felidézte 1982 tavaszát, azokat a napokat, amikor a fizetési nehézségek csúcsosodtak. 1982. március 8-án például 85 millió dolláros fizetési kötelezettséggel szemben csak 15 milliós exportbevétel állt, és a kifizetetlen import értéke elérte a 225 millió dollárt. Még kritikusabb volt május 17. Aznap 100 millió dolláros kötelezettséget kellett teljesítenie a Magyar Nemzeti Banknak. A valutatartalék 200 millió dollár alá zuhant, és 320 millió dollárt tett ki a kifizetetlen importszámla.[2]

Az „értő", a sorok között olvasni tudó közvélemény március elején értesült arról, hogy a rövid távú gazdasági kilátások nem rózsásak. Hiszen a kiegyensúlyozott külkereskedelmi mérleg már nem okozza adósságaink növekedését, vagyis az eladósodás nő, és önmaga oka. A szerző szerint a kilátások jobbak a pillanatnyi helyzetnél.[3]

Az ország devizahelyzetében bekövetkezett drámai fordulatról 1982. április 14-én tárgyalt az MSZMP KB Politikai Bizottsága. A jelentést a Gazdaságpolitikai Osztály készítette. Rendkívül tömörek az első mondatok: „Nemzetközi pénzügyi helyzetünk az utóbbi hónapokban kritikussá vált: a hitelfelvétel lehetőségei szűkek, az arany- és devizatartalékok gyakorlatilag kimerültek." A szokatlanul nyers ténymegállapítást az okok rövid felsorolása követte: a nettó konvertibilis adósság az 1974. évi 1,3 milliárdról 1978-ra 6 milliárdra, 1981-re 7,4 milliárdra emelkedett. Az adósságszolgálat 1982-ben eléri a 2 milliárd dollárt. 1981–1985-ben mintegy 10 milliárd dollárt kell törlesztésre és kamatfizetésre fordítani. Súlyosbító körülményként említette, hogy 1981 májusa óta a Magyar Nemzeti Bank nem tudott nagyobb összegű közép- és hosszú lejáratú hitelt felvenni. 1982 első negyedévében csak 250 millió dollár kölcsönt sikerült szerezni. 1981-től kezdődően 1,4 milliárd dollár rövid lejáratú betétet vontak ki az arab, japán, nyugateurópai és szocialista bankok. A fennálló kötelezettségnek eleget tenni „csak az arany- és devizatartalékok gyakorlatilag teljes felhasználása révén lehetett... Az összes arany- és devizatartalék az 1981. január elsejei 2,2 milliárd dollárról 1982 első negyedévének végére 570 millió dollárra csökkent. Ebből azonban mindössze 100 millió dollár a bármikor felhasználható deviza, ami – egyensúlyban lévő áruforgalom mellett is – csak két-három napi fizetésre nyújt fedezetet". Kiegyenlített áruforgalomra azonban kevés esély volt a nyugati piacokon uralkodó dekonjunktúra, a szocialista import bizonytalanságai, valamint a fejlődő országok fizetőképességének és fizetési hajlandóságának mérséklődése miatt.

A jelentés szerint 400 millió dollár hiányzik a fizetőképesség megőrzéséhez, ezért a tervbe vett 100 millió dolláros külkereskedelmi passzívum helyett 300–400 milliós aktívumot kell elérni. A pénzügyi vezetés és a Magyar Nemzeti Bank rendkívüli erőfeszítéseket tett a helyzet

* * *

[1] MOL 288. f. 4/183. ő. e.
[2] MOL 288. f. 4/189. ő. e.
[3] Földes István: Akadályokon túl és innen. Népszabadság, 1982. március 6.

stabilizálására, hogy legalább addig időt nyerjen, amíg az IMF-tagság működni kezd.[1] Importtakarékossági és exportnövelő intézkedések egész sorát dolgozták ki, és megindult egy, az 1983–1985-re érvényes konszolidációs gazdaságpolitika alapjainak kidolgozása. E munka alapelvei: mindent az egyensúlyi követelmények teljesítésének kell alárendelni azzal a megszorítással, hogy az életszínvonalat, az áruellátást lényegében fenntartják, a honvédelmi érdekek nem sérthetők, és a gazdaságpolitikai célok elérésének alapvető módszere a közvetett és normatív szabályozás. A rubelexportot az importtól tették függővé, vagyis meg akarták akadályozni a forráskiáramlást a KGST-országokba. Megfogalmazták, immár sokadszor, a gazdaságtalan termelés felszámolásának szükségességét „alapos felkészülés" után.

A Politikai Bizottság egyetértett a fizetőképesség megőrzésére tett kormányzati lépésekkel és az MNB által tervezett intézkedésekkel.[2]

Az események felgyorsulását jelzi, hogy Fekete János szervezésében dr. Johannes Witteveen neves holland pénzügyi szakember vezetésével 30 tagú nemzetközi csoport érkezett Budapestre. Kádár János is fogadta őket.[3] A velük folytatott tárgyalásokról készült feljegyzés szerint a nyugati pénzügyi körök elzárkóznak új hitelek nyújtásától a szocialista országoknak. Azonban a Kádárral lezajlott találkozó hatására is késznek mutatkoznak differenciálni, bár garanciát kérnek arra, hogy embargós áruk nem kerülnek Magyarországon keresztül a Szovjetunióba,

* * *

[1] A Magyar Nemzeti Bank illetékes vezetői közül dr. Mészáros Károly ügyvezető igazgató, Boros Imre, az Arbitrage Osztály vezetője, dr. Szalkai István, a Nemzetközi Monetáris Osztály vezetője, Bakó Ede ügyvezető igazgató és Horváth Ferenc, az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának helyettes vezetője 1982-es teljesítményükért 1982-ben Állami Díjat kaptak.

[2] MOL 288. f. 5/851. ő. e.

[3] Népszabadság, 1982. április 17.

Lengyelországba. A dolog odáig fejlődött, hogy az amerikai résztvevő felvetette: Kádár látogasson az Egyesült Államokba.[1] Ehelyett Kádár János 1982. április végén váratlanul az NSZK-ba látogatott, ahol gazdasági vezetőkkel is találkozott. Külön megbeszéléseket folytatott a német szövetségi bank elnökével áthidaló kölcsönökről. Magyarország rendkívül nehéz helyzetben kétszer 100 millió dollár hitelhez jutott a nyugatnémet pénzintézetektől. Ez klasszikus politikai kölcsön volt, amiért cserébe Schmidt egyrészt otthon igyekezett hasznot húzni, másrészt keleti enyhülési politikáját védte az erősen megromlott nemzetközi helyzetben. A német vezetők biztosították Kádárt: támogatják az IMF-csatlakozást.[2]

A magyar pártvezető rendkívül sikeres látogatása nem talált egyértelműen kedvező fogadtatásra szövetségesei körében. Ez derült ki Günter Mittag nyilatkozatából is, amely figyelmeztetett: a Nyugat éket próbál verni a szocialista országok közé. Erre a saját lehetőségek, a belső erőforrások mozgósítása és a szocialista tábor egységének megerősítése legyen a válasz.[3] Ekkor derült ki, hogy az angol kormány nem ad saját bankja felé garanciát Magyarország számára nyújtandó hitelhez. Ez megnehezítette a több nemzetközi bank részvételével előkészített hitelek folyósítását.[4] Egyidejűleg a magyar vezetés a Szovjetuniótól is kért és kapott segítséget.

Az ország vezető politikusa nagy erőfeszítéseket tett életművének védelmében, és zenitjén lévő nemzetközi tekintélyét is latba vetette a romlás megállítása, a nyílt válság kitörésének megelőzése érdekében. Itthon az MSZMP szövetségi politikájának életben tartására, a tár-

* * *

[1] MOL 288. f. 11/4405. ő. e.

[2] MOL 288. f. 5/852. ő. e.

[3] Népszabadság, 1982. május 29.

[4] MOL 288. f. 47/767. ő. e.

sadalmi erőegyensúly megőrzésére összpontosított. Kádár János meg akarta akadályozni, hogy a gazdasági nehézségek maguk alá gyűrjék azt a politikai irányvonalat, amelyet az MSZMP az előző évtizedekben kidolgozott és érvényre juttatott. A mögötte és körülötte dolgozó párt- és állami vezetők döntő többsége úgy gondolta, hogy Kádár személyével tartani lehet a politikai pozíciókat, s el lehet fogadtatni a kényszerintézkedéseket és megszorításokat is. Az MSZMP KB első titkárának jelenléte a pénzügyi frontvonalon viszont korlátozta a gazdaságpolitika mozgásterét, meghatározta a korrekciós lépések jellegét. Önmaga arcára formálta a gazdasági kényszert.

Jellemző foglalata mindennek Kádár híres születésnapi beszéde, 1982. májusi üzenete, amelyet a szakadék szélétől (az ország fizetésképtelenné válásától) alig néhány lépésnyire mondott el: „Az anyagi gyarapodáson túl a legnagyobb érték az az egység, összefogás, amely népünk szolgálatában a különböző pártállású, különböző világnézetű embereket, a társadalom tisztességes erőit egyesítette. Ez a nemzeti közmegegyezés, szocialista egyetértés, amely szocialista társadalmunk alapintézményének féltésével, erősítésével, további gyarapításával és szilárdításával függ össze, a legnagyobb vívmányunk ... Amit elértünk, ennek a politikának, ennek a közmegegyezésnek köszönhetjük. Erre vigyázzunk a legjobban."[1]

Az adott történelmi pillanatban a legjobban úgy lehetett „vigyázni", ha minden erőt az összeomlás elkerülésére összpontosítanak. Minden erő azonban még akkor sem koncentrálódhatott volna az egyensúlyi pontokra, ha bevonják a nyilvánosságot és mozgósítják a társadalmat, mert a valóságos változás nem hozhatott azonnal jót

* * *

[1] Kádár János: A békéért, népünk boldogulásáért. Bp., 1985. 51. old.

mindenkinek. Összefogni előbb csak a reformban érdekelt társadalmi erőket lehetett volna, ami azonban több oldalról is aláásható az alá nem írt társadalmi szerződést. Ráadásul a probléma természete kizárta a hagyományos mozgósítást, mert a versenyképes minőségű és hatékonyságú exportárualapok nem termelődhettek meg az extenzív erőforrások kiaknázásával. Ezért a lakosság többletmunka-vállalását csak az életszínvonal védelmében és „magán" formában, vagyis a második gazdaság kiszélesítésével, legalizálásával sikerülhetett igénybe venni. A külgazdasági ügyek és különösen a pénzügyek a színfalak mögött bonyolódtak, és a társadalom számára egyelőre csakis a megszorításokon, áremeléseken keresztül váltak érzékelhetővé. Nem így lett volna, ha a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztése és a szerkezetátalakítás keményebben, következetesebben és gyorsabban halad előre. Ebben az esetben viszont megint a közmegegyezés és a stabilitás kereteit feszegette volna a gazdaságpolitika.

Lépni mégis kellett. Logikus volt, hogy a megváltozott helyzetben felülvizsgálják a külgazdasági stratégiát. Fel kellett tenni a kérdést: az 1977 óta eltelt öt év alatt miért nem vált valóra a sok helyes cél, miért lassú az alkalmazkodás a világgazdasághoz?

Az MSZMP Központi Bizottsága 1982 júniusában tárgyalt a külgazdasági kapcsolatokról. Havasi Ferenc az 1977. október 20-án hivatalossá tett stratégia kudarcát a túlzott optimizmussal és az előre nem látott világgazdasági, világpolitikai fejleményekkel magyarázta. Igen jellemző, hogy a KB-titkárt a „nehéz tavasz", a fizetésképtelenség réme késztette a fizetésimérleg-hiány 1981-es csökkenésének alaposabb elemzésére. Ebből kiderült, hogy a fejlett tőkés országok irányában továbbra is hatalmas, egymilliárdos a külkereskedelmi passzívum, amelyet a szocialista országok, főleg a Szovjetunió dollárban eszközölt élelmiszer-vásárlásai és a fejlődő világgal szemben keletkezett exporttöbblet ellensúlyoztak.

Havasi Ferenc a nemzetközi pénzügyek biztonságos lebonyolítását erős központra kívánta bízni, ha kell, közvetlen beavatkozás útján. Távlatilag azonban az export fokozását és a gazdasági mechanizmus tökéletesítését tartotta valóban célravezetőnek a szilárd egyensúlyi viszonyok eléréséért folytatott küzdelemben. Ezért csak ideiglenesnek tekintette a közvetlen beavatkozások, korlátozások domináns szerepét, és rövid idő alatt el akarta érni, hogy az elosztás szférájából a termelés szférájába tevődjön át a gazdaságpolitikai cselekvések súlypontja.[1]

Referátumában a hagyományos módon és kifejezésekkel rangsorolta a nemzetközi gazdasági együttműködés szférák szerinti megosztását. Nem feledkezett meg a KGST gyorsabb fejlesztésének hangsúlyozásáról sem. Ez azért is indokoltnak tűnt, mert az alig néhány héttel korábbi budapesti ülésszakon a tagországok között egyetértés mutatkozott abban, hogy csökkentik az import- és pénzügyi függést a tőkés világtól. Ennek ellenére világos volt: ha az egyensúly helyreállításának valóságos útja nem a tőkés import korlátozása, hanem a magyar export dinamikus bővítése, akkor elkerülhetetlen a nyugati reláció folyamatos térnyerése Magyarország külgazdasági kapcsolataiban. Csikós-Nagy Béla óvott attól, hogy a pillanatnyi likviditási problémák miatt ésszerűtlen importkorlátozás érvényesüljön, ami elvonja a fejlődési teret, és elzárja a nemzetközi vérkeringéstől a gazdaságot. Bognár József reformokat sürgetett. Szerinte ezek végrehajtása sokban függ a lakosság bizalmától, amely megrendülhet, ha az adott időpontban nem kerül sor a szükséges reformokra. A Világgazdasági Kutató Intézet igazgatója úgy vélte: a reformok elmaradása esetén elkerülhetetlen a fizetésképtelenség deklarálása vagy a behozatal irracionális mértékű

* * *

[1] Havasi Ferenc: Új fejlődési pályán. Bp., 1982. 266. old. — A dolláradóssággal kapcsolatos adatok kimaradtak a publikált változatból.

csökkentése. Javasolta, hogy a szükséges operatív intézkedéseket és a reformokat párhuzamosan dolgozzák ki.

Jakab Sándor szerint is fel kell készülni a rosszabbik esetre. Feltette a kérdést: tartható-e az ötéves terv? Ezzel nyilvánvalóan a belpolitika felé terelte a vitát. Hiszen, ha nem tartható, akkor azt valakinek be kell vallania, valakinek újat kell kezdeményeznie. Veress Péter indítványozta: ne azt vizsgálják, hogy mi áll a hitelfelvételi gondok hátterében, hanem hogy mit tehet az ország a javulás érdekében.

Havasi válaszában kimondta: ha a hatékonyság nem javul, akkor előbb-utóbb fel kell adni a kettős cél politikáját. „Miben van választási lehetősége a vezetésnek? A külső egyensúlyi helyzet megteremtése nem csak ránk van bízva, tehát nem választhatunk úgy, hogy ezt halogatjuk. Ez olyan borzalmas terhekkel jár, ... hogy ... nem tudunk magunknak egy vagy két esztendőt adni. Tehát minden elmaradás a teljesítményekben majdnem egyenesen és közvetlenül azt a veszélyt idézi elő, hogy a másik fő célkitűzésünk előbb-utóbb veszélybe kerül..."[1]

A határozat azonban, miután felsorolta a teljesítményjavulás elősegítésére 1979-től tett lépéseket, és megállapította, hogy ezek a kezdeményezések még nem bontakoztak ki teljesen, külön pontban foglalkozott a külgazdasági feladatokkal összefüggő politikai teendőkkel, a szerkezetváltás, differenciálódás kapcsán felmerülő társadalmi konfliktusok kezelésének kérdéseivel. Mértékadó irányelv maradt, hogy a gazdaságpolitika végrehajtásában, a mechanizmus tökéletesítésében és a szerkezet módosításában „tekintettel kell lenni az ország belpolitikai stabilitásának megőrzésére, a társadalom teherbíró képességére".[2]

A vezető gazdaságpolitikusok nyilvános beszédeiben

* * *

[1] MOL 288. f. 4/186. ő. e.

[2] Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1980–1985. Bp., 1988. 372. old.

még tovább halványult a konfliktusvállalási hajlam a külső egyensúly helyreállításával kapcsolatban.[1] Szerencsétlen „kétfrontos harc" alakult ki. Az egyik oldalról a pártvezetők igyekeztek elhárítani az állam, a párt gazdasági életben játszott szerepének megszüntetését vagy legalábbis csökkentését célzó követeléseket. Vitatkoztak az olyan nézetekkel, melyek szerint szabad működést kell engedni a piac törvényeinek, s a belső változásokat importversennyel kell kikényszeríteni. Védelmükbe vették a nagyvállalati szférát. Másik oldalról túl óvatosan araszoltak előre a mechanizmus átalakításában, a válságterhek perspektívát szem előtt tartó elosztásában, és nem tudtak világos feladatokat adni az MSZMP-nek a felvilágosításon és az új, vállalkozásra alkalmas vezetők kiválasztásán túl.[2]

Anélkül verték tehát vissza a politika gazdasági szerepvállalása elleni támadásokat, hogy pártjukat felélesztették volna Csipkerózsika-álmából.

Kétségtelen viszont, hogy az egyensúlyi helyzetről egyre több információt kapott az ország közvéleménye. A nyári országgyűlési ülésszakon Hetényi István pénzügyminiszter lényegében elmesélte a tavaszi fizetési drámát. Veress Péter külkereskedelmi miniszter pedig a romló külső feltételek döntő szerepét a válságban azzal húzta alá, hogy három eredményes esztendő terméke került veszélybe.[3] Majd később a Népszabadság főszerkesztő-helyettese arra figyelmeztetett: nincs értelme keseregni.

* * *

[1] Ez az elgyengülés biztosan abból a sikerből is táplálkozott, hogy az év nyarán Magyarország az IMF és a Világbank teljes jogú tagjává vált. A belépéssel összefüggésben több mint egymillió dollár új hitelt tudott a Magyar Nemzeti Bank felvenni. Ekkora összeg visszahúzta Magyarországot a szakadék széléről. (Pénzügyi Szemle, 1983. 6. sz. Beszélgetés dr. Mészáros Kálmánnal.)

[2] Havasi Ferenc: Gazdaságpolitika és gazdaságirányítás. Bp, 1985. 163., illetve 181–184. old. Előadás az MSZMP KB Politikai Akadémiáján a külgazdasági stratégiáról. 1982. ősz.

[3] Népszabadság, 1982. június 18.

„Kár meditálni azon, hogy mi mindent tettünk, s lám, ez is alig csökkentette problémáinkat." Elejét kell venni a nagyobb bajnak, mégpedig határozott lépésekkel.[1] A halogatásnak a szűkebb közgazdász szakma sem látta értelmét, de általában a kézi vezérléses megszorító politikát bírálták, nem ilyen cselekvést vártak: „Visszafogással nem lehet a versenyképességhez szükséges lendületet előidézni. Sőt, csupán a váltók átalakításával ... hiszen az átállítás inkább fékezőleg hat. Elkerülhetetlen ilyenkor, hogy a mozdonyvezető gőzt adjon."[2]

Havasi Ferenc nem véletlenül vállalta a tanévnyitó beszédet a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetemen. Előadását azzal kezdte, hogy az országban nő az aggodalom: sikerül-e a visszaesést elkerülni, az emberek féltik a meglevőt. Eredményként könyvelte el, hogy Magyarország a fizetési kötelezettségeknek mindig képes volt eleget tenni. Pedig a kamatterhek elérik a tíz évvel korábbi dollárexport értékét. A szakmának is szánta: a fizetésképtelenség elkerüléséért sok minden megengedhető; „a pártvezetés, a kormány nem nézhetné tétlenül, ha ilyen beláthatatlan következményekkel járó irányba haladna az ország; az a kötelessége, hogy a kisebbik rosszat válassza."[3] Ez a kisebbik rossz a mindennapos operatív beavatkozás a vállalatok életébe és a belső felhasználás erőszakos visszafogása.[4]

1982. szeptember végén az MSZMP Politikai Bizottsága elé terjesztették a kongresszus óta eltelt időszakot át-

* * *

[1] Népszabadság, 1982. augusztus 7.

[2] Például a műszaki fejlesztés gyorsítása érdekében. Csizmadia Ernő: A halogatás veszélye. Figyelő, 1982. augusztus 26.

[3] Népszabadság, 1982. szeptember 14.

[4] Erdős Tibor sokak véleményével összhangban úgy ítélte meg: túl sok minden függ a politikai vezetéstől és túl kevés a piaci mechanizmus kényszerítő erejétől. Ebből következően erősödött a gazdasági reform s így a piackonform központi irányítás iránti igény. (Figyelő, 1982. november 4.)

tekintő, tézisszerű dokumentumtervezetet. Ebben a szokásos tételek mellett új megállapítások is voltak a perspektívák elhomályosulásáról, a megélhetéssel kapcsolatos elégedetlenségről, a fellazuló állampolgári fegyelemről, a korrupcióról, az értelmiségi körökről és a fiatalok fokozódó türelmetlenségéről. Új fejlemény, hogy konstatálták az ellenzék feléledő, szervezettebbé váló tevékenységével kapcsolatos tényeket.

A tézisek a feladatok sorában természetesen a párt vezető szerepének erősítését állították az első helyre, amit a demokratikus politikai intézményrendszernek, a társadalmi szervek autonómiájának kellett kiegészítenie. A második helyre a szocialista nemzeti egység őrzése került. A harmadik helyet foglalta el az életszínvonal őrzése és a külső egyensúly helyreállítása – a következő kis pontosítással: „Az ország fizetőképességének megtartása érdekében a tervezettnél gyorsabb ütemben kell csökkentenünk az adósságállományt." Ez, ha szakítást nem is, de legalábbis fordulatot jelzett a gazdaságpolitikában. Radikálisabb és átfogóbb változtatásoknak kellett következniük a meghirdetett cselekvési irányokban (hatékonyság, mechanizmus, szerkezetváltás). A Politikai Bizottságnak a téziseket tárgyaló ülésén Lázár György így foglalta össze a problémát: nem mehet úgy sokáig, hogy a külső körülmények gyorsabban romlanak, mint ahogy a belső alkalmazkodóképesség javul; szerinte „ma pillanatnyilag már itt tartunk... a másik pedig – úgy élünk itt, mintha semmi sem változna".[1]

Havasi Ferenc az 1982. decemberi KB-ülésen folytatta a gondolatot. Arra emlékeztetett, hogy 1981-ben a reálbérek és a reáljövedelmek meghaladták a tervezettet, s ez megismétlődött 1982-ben is. A vállalatok bevételei és a

* * *

[1] MOL 288. f. 5/863. ő. e.

bérek a valós teljesítményektől függetlenül és a számítottat felülmúló mértékben alakultak. A KB-titkár panaszkodott, hogy az év közbeni jövedelemelvonások és a központi beavatkozás ellenére sem következett be érdemi javulás a vállalati munkában.[1]

Havasi ismét feltette a kérdést: érdemes-e vesződni a fizetőképesség megőrzésével? Nem lenne-e kedvezőbb átütemezést kérni? Válasza ismét nemleges volt. A gazdasági életre, a lakosság életszínvonalára, az ország nemzetközi presztízsére gyakorolt romboló hatása miatt elvetette az egyszerűnek tetsző megoldást. Havasi az ebben az esetben is megmaradó kamatfizetési kötelezettségre és az elmaradó hitelekre utalt. Felhívta a figyelmet a közvetlen veszélyre, hogy moratórium esetén a következő évben mindehhez 1,4 milliárd dolláros külkereskedelmi aktívumot kellene elérni. A kedvezőtlen értékesítési viszonyok következtében e követelménynek csak a tőkés behozatal 25-30%-os zsugorítása révén lehetne eleget tenni. A piruszi győzelem nyomában azonban dezorganizálódna a magyar gazdaság és a társadalom.

Havasi Ferenc beismerte: ha nincs az IMF és a rendkívüli szovjet segítség – a dollárban eszközölt szovjet import és többlet-energiaszállítás –, illetve az ügyes banki munka, akkor 1982-ben elkerülhetetlen lett volna a pénzügyi csőd deklarálása. Azt is hozzátette: a külső támogatás, a siker nem a gazdaság teljesítményével, hanem az MSZMP két és fél évtizeden át folytatott politikájával magyarázható. Bármelyik hiányzott volna közülük, átütemezést kellett volna kérni. E vészhelyzet megismétlődését megelőzendő, Havasi azt javasolta, hogy szakítsanak az előző évek engedékenységével. Úgy ítélte meg, hogy a belső felhasználás visszafogásának 1983-ban ki kell ter-

* * *

[1] Havasi Ferenc: Id. mű, 186. old.

jednie az életszínvonalra, vagyis a közösségi és lakossági fogyasztásra is. A gazdaságpolitikusok között ugyanis egyetértés jött létre abban, hogy az adósságállomány csökkentését minél előbb, már a következő évben szükséges megkezdeni. Havasi utalt arra, hogy nincsenek olyan tartalékok a gazdaságban, mint 1979-ben voltak, és ezért nem marad más, mint a szigorúbb korlátozások vállalása. Egyebek mellett ez a reálbérek visszaesését jelentette az 1975–76-os szintre. A KB-titkár egyúttal újfent az alkalmazkodást, a hatékonyság javítását, a gazdasági mechanizmus tökéletesítését tekintette az egyensúlyi problémák távlati megoldását garantáló módszernek.[1]

Jellemző, hogy a KB-ülésről kiadott közlemény pozitívabban értékelte az 1982. évi gazdasági teljesítményt, mint az ülésen elhangzott beszámoló, illetve az ott elfogadott határozat. Az előbbi például a nemzetközi fizetési kötelezettségek „rendben" teljesítéséről szól, míg a határozat a továbbra is fennálló feszültségről is. A rózsaszínűbb képet az indokolta, hogy hosszú idő, majd egy évtized után 1982-ben váltott először előjelet a magyar konvertibilis külkereskedelmi mérleg.

Az 1983-as népgazdasági terv középpontjában a 2,1 milliárd dolláros adósságszolgálat kezelése állt. A cél eléréséhez 700-800 millió dolláros külkereskedelmi aktívumra volt szükség, amit exportoffenzívával akartak megalapozni; ehhez alakították a forintárfolyamot és a szabályozókat. Egyúttal a határozat több előírást tartalmazott a lakossági fogyasztás korlátozására, és nagyobb szigort hirdetett a gyengén működő vállalatokkal szemben.[2]

Az eltökéltséget tükrözte a dokumentum politikai passzusa: „Az állami irányító szervek, a párt- és a társadalmi szervek annak tudatában végezzék politikai munkájukat, hogy a gazdálkodás körülményei gyökeresen megváltoztak, s számolni lehet további kedvezőtlen változásokkal. Ez egyes területeken dinamikus fejlődéssel, máshol stagnálással, visszafejlődéssel, tevékenységek megszűnésével, az ezzel összefüggő munkaerőmozgással jár együtt. Fel kell készülni az ezekből adódó helyi gondok, feszültségek vállalására, megoldásuk politikai eszközökkel való segítésére, az állami, párt- és társadalmi szervek összehangolt, egységes cselekvésére... Az eddiginél határozottabban fel kell lépni azokkal a törekvésekkel szemben, amelyek az egyes gazdálkodó szervezetek kedvezőtlen helyzetére hivatkozva gyengíteni akarják – részérdekekből kiindulva – a gazdaságpolitikai fő célok következetes érvényesítését..."[1]

Az MSZMP KB széles körű felhatalmazást adott a pénzügyi vezetőknek a likviditási gondok leküzdésével, a devizatartalékok feltöltésével kapcsolatos műveletekre.

Az 1983-as tervben – annak előkészítői – a restrikció mellett szerepet szántak a hatékony termelés növekedésének, a gazdaságos exportnak is. A tervezők elismerték, hogy a vállalatokat igen szigorú szabályok „veszik körül", de épp ezért bíztak az öntevékenységben és megígérték: felgyorsulnak az előkészületek a gazdaságirányítás továbbfejlesztésére.[2]

Nagyobb terhet rótt a politikai vezetőkre az 1983-ra ígért, a lakossági fogyasztást érintő intézkedések elfogadtatása. Havasi Ferenc az Országgyűlés téli ülésszakán „a közgázon" elmondott beszédében a KB-ülésen elhangzottak logikáját követte: a nemzetközi fizetőképesség megőrzése nélkül nem védhető meg az életszínvonal.

* * *

[1] MOL 288. f. 4/189. ő. e.

[2] Igen fontos lenne az 1983-ra elfogadott gazdaságpolitikát az IMF-fel kötött megállapodással összevetni. Erre a mai napig nem sikerült módot találni.

* * *

[1] Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1980–1981. Bp., 1988. 448–449. old.

[2] Dr.Balassa Ákos: Reális alap az előrelépéshez. Figyelő, 1982. december 23.

Magyarázatként leszögezte: a beruházások mérséklése így tovább nem folytatható, mert az veszélyezteti a magyar gazdaság fizetőképességét. Így nem maradt más, mint a bérkiáramlás korlátozása: vagyis a reálbérek mérséklése.[1] De mit szól ehhez a munkásság és mit szólnak a szakszervezetek? A politikai vezetéstől remélt választ Gáspár Sándor adta meg karácsonyi cikkében. Ebben abból indult ki, hogy a munkáshatalom kötelessége: a stabilitás, a fizetőképesség, az áruellátás színvonalának megőrzése. „Ez volna tehát a munkásérdek: emelkedő életszínvonal helyett az ország fizetőképességének megőrzése?" A válasz természetesen igenlő volt. A magyar szakszervezeti mozgalom vezetője az 1970-es évek tanulságaiként arra szólított fel, hogy a munkásság fogadja el az átcsoportosítást, és szövetségesként tekintsen a háztájival foglalkozókra, a kisvállalkozókra.[2] Mindezek a megnyilatkozások azt mutatják, hogy az 1983-as terv komoly feladat elé állította a politikai vezetőket: a restrikció nem maradhatott meg a szűk gazdasági kereteken belül, először fenyegette fogyasztáscsökkenéssel, pozícióvesztéssel a társadalom szélesebb rétegeit. Mégsem engedték — talán éppen az 1982-es trauma hatására — ezt a tervet fellazítani, a biztonság megőrzése érdekében végigvitték a kemény vonalat.

Így 1983 a tettek éveként indult, s az adósságkezelés szempontjából a tettek éveként is fejeződött be. Annak ellenére ugyanis, hogy a kivitel kisebb lett a tervezettnél, s így a külkereskedelmi aktívum is elmaradt a 700-800 milliótól, a folyó fizetési mérleg egyenlege tíz év után először lett aktív. Ebben az eredményben a korábbinál is szigorúbb importkorlátozás mellett a kisebb kamatterhek játszottak szerepet, ami viszont feltehetően az IMF- és a

* * *

[1] Népszabadság, 1982. december 7.
[2] Népszabadság, 1983. december 24.

Világbank-tagság hozadéka volt.[1] A jelentős árfolyamnyereség révén majdnem 400 millió dollárral csökkent a konvertibilis nettó adósság.

1983-ban a Gazdaságpolitikai Konzultatív Testület égisze alatt a korábbiakhoz képest feszített ütemben folyt a gazdasági mechanizmus koncepcionális továbbfejlesztésére irányuló munka. Az előkészületeket, mivel tétjük nagy volt, szakmai köntösbe öltöztetett éles politikai viták kísérték, amelyek a hivatalos és a „korlátozott nyilvánosság" fórumain is egyre nagyobb teret kaptak. A Konzultatív Testület januárban megvitatta a felsőszintű KGST-értekezleten képviselendő magyar platformot. A vezető magyar szakemberek bírálták a KGST-titkárság állásfoglalás-tervezetét és radikálisabb változtatásokat javasoltak. Bár nem reménykedtek a kedvező fordulatban, de felkészültek erre a lehetőségre is. Ezért a biztonság kedvéért, nehogy a látszólagos igenléssel megfosszák a magyar külgazdasági politikát mozgásterétől, olyan instrukciót adtak a tárgyaló csoportnak, hogy „... a világgazdasági és világpolitikai helyzet legújabb jellemzőit mélyrehatóan elemezve ne elzárkózásra, regionális autarkiára, hanem a globális világproblémák megoldásában való aktív bekapcsolódásra törekedjen a KGST-közösség."[2] Februárban már az elhatározott reformhoz kapcsolódó gazdaságpolitika került napirendre. 1983 és 1985 között a testület tagjai a külső adósságállomány csökkentését tartották a legfontosabbnak. Ismételten leszögezték: a termelés, az életszínvonal és a beruházások visszafogása csak ideiglenes lehet, és a konszolidáció után rá kell lépni a kiegyensúlyozott fejlődés útjára. Már ekkor felmerült,

* * *

[1] A forrásmegjelölés nélküli, de feltehetően hiteles adatokat Lóránt Károly idézett tanulmányából vettem. „Adósság" című kötet. 56. old. GT Füzetek 1990.
[2] MOL 188. f. 24/1983/24. ő. e. A KT 1983. január 24-i ülése.

hogy az exportképesség fokozása érdekében a termelési célú importnak és a beruházási szintnek 1984–1985-től emelkednie kell. Bár a testület tagjai ezt a kiviteli többlettől tették függővé. A nemzetközi pénzügyekért felelős vezetők felhatalmazást kaptak, hogy megvizsgálják „finánchitelek igénybevételének alternatíváit is".

A Konzultatív Testület úgy foglalt állást, hogy a restrikció, illetve annak mértéke csak ideiglenes lehet, és a megvalósítás rendkívüli eszközeit is csak ideiglenesen lehet alkalmazni. Kimondva-kimondatlanul a gazdaságirányításban ekkor működő kézi vezérlés mielőbbi kiiktatásáért léptek fel.[1] Bár a reform a politikai retorika legsűrűbben használt eleme lett, s az adott pillanatban, 1982 tavaszától, nem kis részben a mindennapos központi beavatkozás elleplezésére szolgált. Rendkívül éles ellentét volt az általános reformretorika és a gazdasági bizottság tevékenysége, a fiskális „hadműveletek": az export-import engedélyezés, az utólagos nyereségelvonás, illetve a piaci reform, a vállalati önállóság emlegetése között. Ez a praxis és propaganda közötti ellentét is fellépésének megkeményítésére ösztönözte a reformok mellett elkötelezett értelmiségieket. Két pont körül kristályosodtak ki az ellentétek: milyen legyen a politika szerepe a megújított mechanizmusban, és milyen legyen a gazdaság- és a szociálpolitika viszonya egymáshoz? A polémiák hátterében persze különböző értelmiségi és középréteg-érdekek is meghúzódtak. Az elméleti analízisek az előző időszak tanulságait így összegezték: nincs kibontakozás, ha a gazdaság nem szabadul meg a politikától és a

* * *

[1] Uo. Elgondolások a népgazdaság 1983–1985. évi fejlődéséről című napirendből.

szociális felelősség vállalásától.[1] E megszabadulásnak pedig a politikai intézményrendszer reformjában és abban kellett kifejeződnie, hogy a szociálpolitikai elemek kikerülnek a gazdasági szférából.

A „közgazdaságtan", a „szociológia" és a „politológia"egymással és a hatalommal való konfrontációjának jelentőségét megsokszorozta az életkörülmények tartós stagnálásából, a jövedelmi viszonyoknak a második gazdaság, a terjedő vállalkozások révén történő átrendeződéséből táplálkozó társadalmi elégedetlenség.[2]

A felsorolt körülmények rányomták bélyegüket az 1983 tavaszán tartott „felező" központi bizottsági ülésre. Kádár János rögtön, referátumának elején elutasította azt a javaslatot, mely szerint a megváltozott viszonyok következtében meg kellene változtatni a hatodik ötéves tervet. Sok pozitívumot sorolt fel annak bizonyítására, mi minden történt a gazdaságban, a társadalomban még e nehéz időben is. Követelte, hogy a Központi Bizottság mondja ki: a párt nem mond le szerepéről a gazdaságpolitika meghatározásában, az állam nem vonul ki a gazdaságból, a reform nem lépi túl a létező rendszer kereteit. (Kereteken pedig főleg a pártnak a gazdaságban betöltött irányító szerepét, a stratégiai szabályozást, a tulajdonviszonyokat, a tervezést értette.) Kádár beszédéből kirajzolódtak a kompromisszum körvonalai: eszerint összhangot kell teremteni a szociális kötelezettségvállalás és az ország teherbíró képessége között. De ez az „ötlet" nem a gazdaság szociálpolitikától történő megtisztításának a jegyében talált nála visszhangra. Szükségesnek ítélte a külső adósságteher mérséklését. Majd egyelőre óvatosan és közvet-

* * *

[1] A viták lényegében 1981-től kezdtek ilyen irányba terelődni. Meggyőződhetünk erről, ha végiglapozzuk a Valóság, a Mozgó Világ, a Közgazdasági Szemle, a Társadalmi Szemle évfolyamait.

[2] Elég utalni a Mozgó Világ, a Valóság, a Gazdaság hasábjain ebben az időben publikált írásokra.

len következmények nélkül, de azt a tételt is elkezdte formálni, miszerint a továbbiakban „nem célszerű és nem engedhető meg, hogy a beruházások és a fogyasztás korlátozásával történjen az egyensúlyi gondok kezelése. Igazi kiút a hatékony termelés növelése".[1] Kádár eszmei, etikai harcra szólította a párttagságot.

Nyers Rezső – Kádárral vitatkozva – elmondta, hogy hiányoznak a gazdaság dinamizálásának feltételei. „Nem fogadókész" a világpiac, és keveset lehet várni a KGST-től. Ebből két gyakorlati következtetést vont le. Elsőként irreálisnak mondta a gazdaság dinamizálását az adósságállomány egyidejű lényeges csökkentése mellett, mert az utóbbi felemészti a fejlődési energiákat. (Bár néhány mondattal később a lassú növekedés melletti adósság-visszafizetést sem tartotta járható útnak.) Ezért Nyers elvetette az előző év decemberében hatályra emelt adósságkezelési politikát, vagyis a visszafizetés azonnali megkezdését. „...Úgy gondolom, nekünk relatív csökkentésre kellene törekednünk, hogy forgalmunkhoz képest az adósságállomány csökkenjen, de abszolute ne... El tudnám képzelni, hogy az adósságállományunk csökkenjen, ha aktív működő tőkét tudnánk behozni az országba..." Második következtetése: a gazdasági mechanizmus reformjának komplex továbbvitele vezethet el a hatékonyság szükséges mértékű javításához. Nyers úgy vélte, a struktúra-átalakításban megmaradhat a párt és az állam jelenléte.

Csikós-Nagy Béla emlékeztetett arra, hogy 1982 februárja óta napi probléma az adósságszolgálat és a konvertibilis import finanszírozása. Rendkívüli feladatnak minősítette a 700-800 millió dolláros külkereskedelmi aktívum elérését, mivel az előző évi 400 milliót csak a tartalékok felélése árán sikerült megvalósítani. Szólt arról, hogy nem folytatható az 1970-es évek gyakorlata, amikor hitelek pótolták a terv elmaradását. „Ma nincs ilyen döntési szabadságunk. Ma nem tehetjük meg azt, hogy ha nem valósul meg a tőkés külkereskedelem elvárása, akkor minden belpolitikai célunkat változatlanul végrehajtjuk, mert abban a pillanatban a fizetőképesség korlátaiba ütköznek a dolgok." Csikós-Nagy tehát kemény politikai realitásként kezelte a fizetési nehézségeket, és kiállt a szigorú importellenőrzés fenntartása mellett is.

* * *

[1] Nem véletlen az sem, hogy az előadói beszédből az utóbbi gondolat kimaradt a publikáláskor. Kádár János: A békéért, népünk boldogulásáért. Bp., 1985. (Eredetileg Társadalmi Szemle, 1983/5. sz.)

Lázár György is védelmébe vette a „kézi vezérlést", a központi szervek napi beavatkozását, mondván: van, amikor az utólagos kiigazítást is vállalni kell a belső viszonyok, az elfogadható társadalmi légkör védelmében. Az adósság-visszafizetés ügyében nem fogadta el Nyers elgondolását: „a döntés valójában és igazából nem a mi elhatározásunkon múlik csupán". A miniszterelnök nem tagadta, hogy elvileg előállhat olyan helyzet, amikor új források bevonása révén mehet végbe a stabilizáció, de az 1983-ast nem tartotta ilyennek. Ezért kiállt amellett, hogy azonnal kezdjék meg az adósságállomány csökkentését. Nyerssel vitatkozva hangoztatta, hogy lassú gazdasági növekedés mellett is elmozdulhat az ország a közepes fejlettségi szintről. Ehhez ki kell használni a gazdaságban rejlő energiákat, a nemzetközi együttműködést, az emberi tényezőket, és a belső politikai stabilitás megőrzésével folytatni kell a reformokat.

Kádár János a zárszóban az adósságcsökkentésről azt mondta: „Én nem sietnék fizetni, ha nem muszáj." Mivel azonban a terhek elviselhetetlenek, „meg kell próbálnunk talán csökkenteni az adósságállományunkat, hogy ez az óriási kamatteher további öt-tíz esztendőn vagy nem tudom én hány éven át ne nyomja az országot".[1]

Ebből a többség által támogatott álláspontból a kettős

* * *

[1] MOL 288. f. 4/190. ő. e. A határozat ezt az álláspontot örökítette meg. Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1980–1988. Bp., 1988. 485. old.

cél politikájának ideiglenes felfüggesztése következett, az életszínvonal alárendelése a fizetési aktívummal kapcsolatos céloknak. Az 1983. áprilisi KB-határozat szerint: „Arra kell törekedni, hogy a lakosság reáljövedelme az idei megtorpanás után a VI. ötéves terv hátralévő éveiben szolid mértékben emelkedjék."

A tervezők ebben a szellemben fogtak hozzá az 1984. évi népgazdasági terv elkészítéséhez. Az egyes követelmények összeegyeztetése nem mehetett könnyen. Már csak azért sem, mert bár Magyarország eredményesen teljesítette fizetési kötelezettségeit, de azon az áron, hogy a belgazdasági mutatók nem javultak megfelelően. A nyugati piacokon pedig továbbra sem a szívóhatás dominált. Nem volt kilátás a rubelbehozatal bővülésére sem. A gazdaságpolitikának 1984-ben 2,6 milliárd dolláros adósságszolgálattal kellett megbirkóznia. Mindez ketrecbe zárta a magyar gazdaságot.

Tovább folytatódott a kiútkeresés. A Magyar Nemzeti Bank (Fekete János és Bakó Ede) dokumentumot készített 1983. május elején a külső likviditási-finanszírozási helyzet 1983–1986. évi perspektívájáról, amit néhány nap elteltével már meg is tárgyalt a Konzultatív Testület. Eszerint a fizetési mérlegben előállt javulás ellenére az ország fizetési helyzete rosszabb lesz a korábbi éveknél. Ezért „elementáris" érdek fűződik ahhoz, hogy 1983-ban 800 millió dolláros aktívum keletkezzen a külkereskedelmi mérlegben, s ezért ha másként nem megy, „... a beruházási, lakossági és közületi vásárlóerő további korlátozására van szükség". A nyomaték kedvéért leszögezték: nincs idő az elemzésre, intézkedni kell.

A kemény kéz alkalmazásával egyidejűleg az MNB említett vezetői nagy nyomatékkal követelték a reformmunkálatok felgyorsítását, 1983 második felétől az első intézkedések megtételét és 1984-ben komplex megvalósítását.

„Egy ilyen programra alaposabb tárgyalásokat kell kezdeményezni a nemzetközi pénzügyi intézményekkel, s ennek révén fordulatot kell elérni a kereskedelmi bankok finanszírozási körében is."[1]

Kegyetlen feladvány volt a tervezők, pénzügyi vezetők számára, hogy választ adjanak arra a kérdésre: miként lehet kitölteni a rést a lehetségesnek látszó egymilliárd dolláros hitelfelvétből, a reálisan számításba vehető 700 millió dolláros külkereskedelmi aktívumból és a 300 milliós áruforgalmon kívüli többletből összetevődő kétmilliárdos bevétel és a 2,6 milliárd dolláros kiadás (adósságszolgálat) között?

A megoldási javaslat 1983 szeptemberében került a Politikai Bizottság elé. A Gazdasági Bizottság és a Magyar Nemzeti Bank elnöke, illetve a külkereskedelmi miniszter 800 milliós külkereskedelmi aktívumhoz ragaszkodott, mert az 1,4 milliárd dollárra mérsékli a hitelszükségletet. A tervezők nem láttak esélyt a növekedés kis mértékű gyorsítására sem, mert azt csak a tőkés export 9-10%-os bővülése alapozhatta volna meg. El akarták kerülni a lakossági fogyasztás csökkentését. Ez viszont a felhalmozás újabb mérséklését vonta maga után.[2]

Az 1983. decemberi KB-ülésen Havasi Ferenc elfogadtatta a testülettel a restrikciós politika folytatását, az alacsony növekedést, a belső felhasználás mérséklését, élén a beruházások 10%-os visszafogásával és a lakossági fogyasztás szinten tartásával. Havasi ilyen módon elérhetőnek vélte a pénzügyesek óhajtotta 700-800 millió dolláros külkereskedelmi többletet. A KB-titkár megjegyezte: az MSZMP annak ellenére került defenzívába az életszínvonal kérdésében, hogy a tervvel ellentétben 1983-ban nem következett be a reáljövedelmek vissza-

* * *

[1] MOL 288. f. 24/1983./28. ő. e.
[2] MOL 288. f. 5/891. ő. e.

esése. Pedig a közvélemény úgy élte meg az év fejleményeit, mintha ez történt volna. 1984-re hasonlót ígért, mert – mint mondotta – „fizetőképességünket nemcsak monetáris tényezők veszélyeztetik, hanem féltve őrzött belpolitikai légkörünk megromlása is... A belső elégedetlenségre épülő külső pénzügyi egyensúly éppúgy nem lehet tartós, mint az a jólét, amely eladósodáson nyugszik".[1]

Tömpe István – aki rendszerint első hozzászólója volt a gazdasági napirendeket tárgyaló KB-üléseknek – a szocialista építés jelentős eredményei közé sorolta a fizetőképesség és a szociális vívmányok együttes megőrzését. Ezzel támogatásáról biztosította a Havasi irányításával megvalósított gazdaságpolitikát. Egyetlen bíráló megjegyzése a jól dolgozó vállalatok megsarcolására vonatkozott.

Hetényi István pénzügyminiszter a tervben meglévő bizonytalanságok miatt Istenhez fohászkodott: csak bejöjjön az a „nagyon szép hitelfelvétel", amelyre számít.

Marjai József ugyancsak a kockázati tényezőkre hívta fel a figyelmet. Ő keményebb hangot ütött meg, mert elkerülhetetlennek vélt újabb, a belső felhasználást és így a lakossági fogyasztást mérséklő intézkedéseket. Indoklásként a tartalékok hiányára hivatkozott, mely lehetetlenné teszi az utólagos korrekciókat. A miniszterelnök-helyettes az addig elhangzott dicséretekkel szemben helytelenítőleg jegyezte meg, hogy az 1982. decemberi KB-határozat ide vonatkozó passzusait nem hajtották végre. Ünneprontó kijelentéseit Havasi politikacentrikus megközelítésének opponálásával folytatta. Marjai megítélése szerint az egyensúly „minden lényeges

* * *

[1] Az idézet első része hiányzik a Társadalmi Szemle 1984. 1. számában közölt változatból.

elemében" ingatag, és minden „további elmozdulás a most elképzelt legkedvezőbb variánstól a helyzetünk felborulását eredményezheti, ami azután jelentős zuhanást hozhat maga után". Ez már az első negyedévben bekövetkezhet. Annyit azonban ő is elismert, hogy a fizetőképesség és a politikai stabilitás kölcsönösen feltételezik egymást.[1]

Az ülésen elfogadott határozatban az 1983-ról adott értékelés inkább a miniszterelnök-helyettes által kifejtettekhez állt közelebb. Megállapította, hogy a gazdaság teljesítménye nem elégséges a külső egyensúlyi helyzet tartós javításához. A közeljövőre vonatkozó teendők megfogalmazásakor viszont azt is megemlítette a dokumentum, hogy „a gazdaságban a kizárólag korlátozások útján felszínre hozható tartalékok egyre inkább kimerülnek. További korlátozásokat csak növekvő gazdasági és társadalmi gondokat előidézve s egyre kisebb eredményességgel lehet érvényesíteni." Ez tehát a restrikciós politika, illetve a prolongálását célzó akarat bírálata volt, miközben az éves terv főbb elemei éppen, ha kényszer hatása alatt is, a visszafogó jellegű intézkedések prolongálását tükrözték. A pénzügyi kormányzat viszont felhatalmazást kapott a maximálisan lehetséges külső hitelek felvételére.[2] E döntés hátterében nyilvánvalóan a félelem munkált, a politikai vezetés pótlólagos eszközökhöz szeretett volna jutni, hogy kivédhesse az esetleges, vártnál negatívabb fejleményeknek a társadalomra és pozícióira veszélyes következményeit.

Érthető a politikai vezetők aggodalma, hiszen a fizetési mérleg aktívumának magas ára volt: fokozódó szociális feszültség, a beruházások további szűkítése. Szaporodtak a hiányjelek a társadalmi igényeknél. Eközben pedig nem

* * *

[1] MOL 288. f. 4/197. ő. e.

[2] Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1980–1988. 598–602. old.

teremtődtek meg a távlati fejlődés feltételei sem, nem módosult számottevően a gazdaság szerkezete.[1]

Új dimenziót adott a gazdaságpolitikai dilemmáknak a mechanizmusreform ügye. Hiszen nem lehetett válasz nélkül hagyni a kérdést: milyen társadalmi támogatást tud szervezni a romló, stagnáló körülményekkel küzdő lakosság körében az MSZMP a gazdasági mechanizmus átfogónak tekintett „tökéletesítése" mögé? Mindez új módon vetette fel a politikai stabilitás kérdését is.

Igen árulkodó a közgazdász szakma hangulatára az a nyilvános bírálat, amely Balassa Ákos szokásos félhivatalos és pozitív értékelésével (Egyensúlyjavítás és előrehaladás – Figyelő, 1983. december 22.) kapcsolatban született. Szerzője szerint jobb szembenézni azzal, hogy nincs fejlődés, csak stagnálás, és olyan átfogó reformkoncepció hozhat változást, amely kiterjed a gazdaságon kívüli intézményrendszerre, a társadalom egészére.[2]

1983 végén Nyers Rezső 1968 tanulságait levonva már arról szólt, hogy a reform végrehajtásához, a megtorpanás elkerüléséhez reformmozgalomra van szükség. Azt is érzékeltette, hogy olyan mozgalomra gondol, amit nem felülről és nem egy központból irányítanak. Reformmozgalom érlelődik, mondotta Nyers, „mégpedig nem úgy, hogy a tízmillió magyar együttes cselekvését próbáljuk megtervezni és megvalósítani, ami lehetetlenség..."[3]

* * *

[1] Erről írt pl. Nyilas András: A dinamizmus finanszírozása című cikkében (Figyelő, 1984. január 12.). Megállapította: a magyar gazdaság 5-6 éves lemaradásban van, mert az alatt az idő alatt inkább általános restrikció történt, mint alkalmazkodás. A hibás körből való kitörés érdekében degresszív nyereségadót, jövedelmezőségtől függő amortizációs alapot és kötött tőkejuttatást javasolt a magas jövedelmezőségű vállalkozóknak.

[2] Szabó Péter: Egyensúlyjavítás és előrehaladás. Figyelő, 1984. január 12.

[3] Figyelő, 1983. december 22. Változnia kell az értékrendnek is. Interjú Nyers Rezsővel.

Arra azonban senki sem számított, hogy ráérezve a közhangulat előnytelen átalakulására, „politizálódására", maga Kádár János is messzire jut a gazdasági-társadalmi perspektívák végiggondolásában, a következtetések levonásában.

Az alkalmat a hetedik ötéves terv gazdaságpolitikai elgondolásait tartalmazó előterjesztés 1984. április 10-i politikai bizottsági vitája teremtette meg számára. Az előzetes variánsok közül az optimistábbat támogatta, mert lehetőséget látott a gazdasági növekedés gyorsítására. E gondolatát az előző évek eredményeinek összefoglalásával támasztotta alá. Majd – feltehetően a PB-tagok többsége számára váratlanul – kijelentette, hogy a népgazdasági egyensúly, az életszínvonal őrzése, a legutóbbi kongresszus irányvonala nem tartható. Mégpedig azért nem, mert nem foglalja magában a kibontakozás programját. Bírálta az előzetesen kialakított koncepciót, mert bár az folytatja az őszinte helyzetfeltárás gyakorlatát, de nem ad kielégítő programot. Kádár kifogásolta a nemzetközi feltételek egy kalap alá vételét, a szocialista országok együttműködésében rejlő potencia alábecsülését. Szerinte határozottabban kellene fellépni a KGST-ben rejlő lehetőségek kiaknázásáért. Mondanivalója azonban a programra koncentrálódott. Kifejtette: az új gazdasági tervet nem lehet attól függetlenül szemlélni, hogy küszöbön áll a gazdaságirányítási rendszer KB-vitája, és közeleg a politikai megmérettetés ideje is,

* * *

[1] Feltehető, hogy hatott rá Nyers Rezső és Tardos Márton ekkor publikált tanulmánya: A gazdasági konszolidáció szükségessége és a fejlődés lehetőségei. (Gazdaság, 1984. 1. sz.) A szerzőpáros az elmaradás veszélyét vizsgálta és radikális változtatásokat javasolt a gazdaságpolitikában és a gazdaságirányításban. De maguk is leszögezték: „Az országot nem lehet a társadalmi nyugalom veszélyeztetésével vezetni a hatékony fejlődési pályára. Minden kedvező változás feltétele a társadalmi stabilitás." Kádár hasonlóan gondolkodott, de úgy vélte: a közepes (kompromisszumos) reform elfogadtatásához az kell, hogy a lakosság a konfliktusok mellett a perspektívát is lássa.

„hiszen ott ... eszközöket kell nyernünk ehhez a programhoz, és a másik egy kicsit a pártkongresszussal is összefügg... arra is gondolni kell, hogy mivel áll a párt az ország népe elé".[1]

Kádár egy hét múlva a Központi Bizottság amúgy is nagy jelentőségű, a gazdaságirányítás fejlesztésével foglalkozó ülésén már kidolgozott mondanivalóval lépett fel a fordulat érdekében. Arra emlékeztetett, hogy a nép türelme a rendszer sikereinek köszönhető. Innen indulva „csempészte elő" a következő tézist: „Higgyék el, elvtársak, hogy az a két, sokszor hangoztatott jelszó és hivatkozás, hogy 'nemzetközi gazdasági körülmények' és 'az életszínvonal elért eredményeinek megőrzése', nem tartható ... Nem tartható azért, mert akkor nem tudunk a dolgozó népnek perspektívát mutatni... Megismétlem, az említett két jelszóval nem lehet messzire menni. Ne haragudjanak, hogy ezt most így mondom, de hát ez is közös gond... Öt évvel ezelőtt odaálltunk a nép elé, és azt mondtuk: ... most az a program, hogy biztosítsuk a népgazdaság, a nemzetközi forgalom egyensúlyát – mert akkor még erről beszéltünk, és nem a fizetőképesség megőrzéséről –, és meg kell őrizni az életszínvonalat. De hát ez öt évvel ezelőtt volt. Gondolják, hogy ez most a legközelebbi kongresszuson is program lehet, és hogy hitelt találna a népnél? Nem! Ez kevés! Más kell, ennél több kell... Az összefüggéseket nem akarom magyarázni. Mindenféle gazdasági irányítási rendszer továbbfejlesztéséhez vagy további reformálásához kell támogatás. Ehhez viszont szerintem program kell, az eddigi jelszavaink nem elegendők."

A nyolcvanas évek második felének magyar történelmét nagyban meghatározó mondatok voltak ezek.

Kádár azzal folytatta, hogy nullához közeli gazdasági

* * *

[1] MOL 288. f. 5/907. ő. e.

növekedéssel nem lehet támogatást szerezni a reformhoz, és a műszaki haladás ügyét sem lehet előrevinni. „Azt kell mondanom, elvtársaim, nem múlt időben: vagy hiszünk a szocialista rendszerben, abban, hogy többnek kell lennie, mint amennyit képesek voltunk kihozni belőle, vagy nem hiszünk benne. Nekem meggyőződésem, hogy több van benne, sokkal több." Szerinte a nemzeti jövedelem évi 2,5–3%-os növekedése alapján megfelelő program készíthető. Hivatkozott az Andropov-féle rendcsinálás közvetlen gazdasági hasznára. Kádár János úgy vélte: ha az MSZMP határozottabban lép fel a csalás és más „vadhajtások" ellen, az arányos teherviselésért, akkor tömegtámogatást kap. Ezután mintegy a szociálpolitikáról évek óta folyó vitára reagálva több, olyan társadalmi juttatás ingyenességét kérdőjelezte meg részben vagy egészben, amely a jobb helyzetben levő társadalmi rétegeket is kedvezményezi. Az első titkár igyekezett levonni a tanulságokat a gazdasági mechanizmus történetéből. Végül pedig a hatalom kérdésének elsődlegességére és a pártszerűség szabályaira hívta fel a figyelmet, így a közös gondolkodás és politizálás általa vallott normáira. Névvel (Nyers Rezső esetében) és név nélkül kritizálta azokat, akik a pártfegyelmet megsértve a falakon kívülre, a sajtóba viszik a belső vitákat.[1]

Havasi Ferenc előadói beszéde a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztéséről többéves, nagy jelentőségű munka összegzését jelentette. Úgy ítélte meg, hogy a magyar gazdaság kívülről nem kaphat számottevő impulzust, ezért csak a hatékonyság, a jövedelemtermelő képesség fokozása révén kibontakozó intenzív jellegű növekedés vihet közelebb a modernizációhoz és a tár-

* * *

[1] Nyers Rezsőnek a már idézett, a Figyelőben publikált és a Mozgó Világnak adott interjújára gondolhatott.

sadalompolitikai célokhoz. A minőségi változások nem részletes terv és aprólékos központi beavatkozás révén, hanem a gazdasági irányítás logikájának (a tervezésnek), alapelemének (a vállalatoknak) és intézményrendszerének átalakításával valósíthatók meg. Havasi szerint a társadalom érzi, hogy az eddig követett gyakorlat nem ígér pozitív eredményt. „Az emberek látják ezt, s ha nem érzékelnek kedvező változást vagy nem látják a perspektívát, az csökkentheti féltve őrzött belpolitikai stabilitásunkat is." Majd később hozzátette: ha így megy tovább, elveszhet az ország nemzetközi presztízse is. Ezért azt javasolta, hogy az MSZMP készüljön fel az új lépések társadalmi elfogadtatására, a jövedelmek differenciálódására, a veszteséges tevékenységek megszűnéséből fakadó munkaerőmozgásra, a nagyobb vállalati önállóságra.

A hozzászóló központi bizottsági tagok gondolkodását lefoglalta az 1966-os úthoz való visszatérés, illetve azoknak a problémáknak politikai vállalása, amelyek az 1968-as és az 1984-es helyzet különbözőségéből fakadtak.

Tömpe István egyetértett az új reformmal, mert bár a „régi", vegyes gazdaságirányítás történelmi érdemeket szerzett az életszínvonal és a fizetőképesség megőrzésében, de az 1980-as évekre már a fejlődés gátjává is vált. Javasolta, hogy szűnjön meg a gyenge vállalatok támogatása a jók rovására. Így ki lehet törni az ördögi körből. Egyidejűleg a pénzügyi szervek hatalmát is korlátok közé szerette volna szorítani.

Berecz Frigyes maximális ütemű végrehajtást sürgetett, s úgy vélte, hogy az ehhez szükséges bizalom megvan a társadalomban.

Lázár György megvédte az 1978 után folytatott gazdaságpolitikai gyakorlatot, amit azzal illusztrált, hogy míg 1978-ban 40 milliárd forint – nem publikált – hiánnyal zártak, addig 1984-re egyensúlyba került a költségvetés. Elkerülhetetlennek nevezte az elosztási

intézkedések dominanciáját. Elismerte viszont, hogy a magyar gazdaság fordulóponthoz érkezett, mert az elosztás további korlátozása nem teremt valóságos fejlődési forrásokat. A miniszterelnök feltette a kérdést: elégséges-e az irányítás korszerűsítése? Válasza igenlő volt. Mégpedig olyan érveléssel, hogy az újítások a már bevált elemekre épülnek, magukban foglalják a további korszerűsítést, végül pedig, mert nem szakadnak el a társadalom más rendszereitől.

Katona Imre radikálisabb lépéseket várt; főleg a bérreform elmaradását kifogásolta. A reformkoncepciót üdvözölte.

Az ülésre meghívott Bognár József arról szólt, hogy ez az utolsó pillanat, amikor még hosszú távra szóló döntés hozható. A nyilvánosságra kerülő állásfoglalásnak szerinte meg kell békítenie a szocialista országok vezetőit és a belső konzervatívokat. Ez szerinte a kontinuitás hangsúlyozásával érhető el. Meg kell nyugtatni a mértékadó nyugati pénzügyi köröket, hogy visszatérül a pénzük. „Lehet, hogy ezt nem szeretjük, ez egy más kérdés, de amikor felvettük a hitelt, akkor... az elbírálási lehetőségnek a megjelenését is elismertük..." Kérte, hogy a külgazdasági tényezők szerepéről több szó essen a véglegesített szövegben.

Mint látható, a többi optimista felszólalótól eltérően Kádár János nem bízott abban, hogy a reform önmagában elégséges a gordiuszi csomó átvágásához, illetve abban sem, hogy a reformmal járó differenciálódás, az alkalmazkodás új követelményrendszere gazdaságpolitikai, vagyis életszínvonalbeli alátámasztás nélkül elfogadtatható a társadalom többségével. Havasi Ferenc zárszavában nem meditált a gyorsításhoz szükséges feltételek meglétéről vagy meg nem létéről. Megköszönte Kádárnak a kongresszusi szintű mondanivalót, és azt mondta, hogy meg kell kezdeni a növekedés-

sel és a társadalmi igazságossággal kapcsolatos kérdések kidolgozását. „Azt hiszem, hogy a Központi Bizottság ezeket a gondolatokat úgy fogadta – legalábbis a tetszésnyilvánításból ezt éreztem –, mint amelyek időszerű és jogos kívánságok, és nekünk azon kell lennünk, hogy ezeknek maximálisan eleget tudjunk tenni."[1]

Azt, hogy a racionális megfontolások és a szakmai szempontok fölött mennyire eluralkodott a kongresszusi, programadási szempont, jól mutatja az 1984. júniusi KB-ülés. Havasi Ferenc tájékoztatást adott a moszkvai KGST-találkozóról és az éves népgazdasági terv végrehajtásáról. Szokásához híven rövid belpolitikai értékeléssel indított. Ebben teljesen a kádári nyomvonalon haladt. Azzal kezdte, hogy az egy helyben járás a visszaesés érzetét kelti az emberekben. Nő „egy mozgósító program megfogalmazása iránti igény, amit ki is kell tudnunk elégíteni". A közvélemény határozottabb fellépést követelt a korrupció ellen. Havasi felhívta a figyelmet az ellenzékiek aktivizálódására, de arra is, hogy próbálkozásaik a nemzeti közmegegyezésnek köszönhetően nem kapnak társadalmi támogatást. Ezért a társadalmi konszenzus tartópilléreit a jövőben is karban kell tartani.

A napirend eredeti témáira rátérve Havasi arról tájékoztatta a Központi Bizottságot, hogy politikai megállapodás született a szovjet és a magyar vezetés között arról, hogy 1990-ig az 1985-ös szinten marad az olaj és más energiahordozók importja. A KGST-ülésen pedig a korábbiakhoz képest reálisabban merült fel a tőkés országoktól való technikai, pénzügyi függés kérdése. Egyetértés volt abban, hogy csak fokozatosan teremthetők meg a függetlenedés előfeltételei. Azt sem vitatta senki a szocialista országok vezetői közül, hogy a gaz-

* * *

[1] MOL 288. f. 4/198. ő. e.

dasági függőség felszámolása nem vezethet autarkiához. Havasi ismertette a május végi fizetési mérleg adatait. A dollármérleg aktívummal zárult, ha nem is a kívánatos nagyságban. Bejelentette a forint 5%-os leértékelését, az energiahordozók árának emelését, és újabb fogyasztóiár-növelést helyezett kilátásba.

Kádár János a XIII. kogresszusról szólva megismételte áprilisi szavait. Ő is utalt az MSZMP rendelkezésére álló hatalmas politikai, erkölcsi tőkére, amely kiindulópontja, motorja lehet a dinamizálásnak. A tömegek megnyerhetők a negatívumok elleni határozott fellépéssel.[1] Kádár és Havasi is erősíteni akarta a párt középszintű vezetőinek önbizalmát.

A KB-határozat elfogadása után országos *elméleti* tanácskozást rendeztek Veszprémben. A feladat a reform értelmezése és elfogadtatása volt a megyei pártapparátussal. Eközben sok nívós előadás hangzott el. Közöttük Zala Júliáé, aki átfogóan elemezte az eladósodási folyamatot. Szerinte a 70-es években a tőkebevonás kétféleképpen zajlott a világban. Az egyik forma a pénz (tőke) kölcsönzése volt – sok ország tette ezt, így a szocialista tábor is, mert így vélte megőrizni függetlenségét. A másik forma a működő tőke befogadása volt. Zala úgy ítélte meg: „azok jártak jól, akik működő tőkét vettek kölcsön, mert az biztosította a piaci jelenlétet".[2] Nem tette kérdésessé az adósság-visszafizetést, a törlesztést, de azt állította, hogy létezik más, kevésbé fájdalmas út is. Elvetette a belső jövedelmi folyamatok tőkés exporthoz kapcsolását: „Azt azonban vitatom – mondotta –, hogy ne lehetne a belső kereslet némi élénkítésével ugyanazt vagy még kedvezőbb külkereskedelmi mérleget biztosí-

* * *

[1] MOL 288. f. 4/200. ő. e.

[2] Gazdasági fejlődésünk és a gazdaságirányítás továbbfejlesztése. Országos elméleti tanácskozás Veszprémben. Bp., 1984. 136. old.

tani, mint azzal a már hosszú évek óta folytatott gyakorlattal, hogy a belső felhasználást egyre nyomjuk lefelé..."[1] Az év végén Lóránt Károly is hasonló alapállásról az infrastruktúra fejlesztésének gyorsítását javasolta, mert az nem importigényes ágazat, s így az itt megvalósuló beruházás nem fenyeget az import meglódulásával, a frissen elért külső egyensúly megbomlásával.[2]

Az 1984-es reform előkészítése és problémaköre komoly ösztönzést adott a közgazdasági kutatásoknak. De intenzívebbé vált a reform, az új külgazdasági orientáció és a világgazdaságtól való függőség problémájának vizsgálata is. Ebben a kiindulópont azon a felismerésen vagy ha tetszik beletörődésen nyugodott, hogy „... A magyar gazdaság növekvő világgazdasági függése visszafordíthatatlan folyamat... ennek összes gazdasági és politikai következményeivel együtt". 1984 elején már le lehetett írni szakmai folyóiratban, hogy a KGST nem tölti be korábbi dinamizáló szerepét.[3]

Simai Mihály tanulmányában megállapította: Magyarország elhanyagolható szegmense a világgazdaságnak, ezért egyoldalúan függ attól. Ezt a függést fokozza az adós és hitelező közötti viszony, amit csak a kapott hitelek sikeres felhasználása enyhíthet. Ezért azt javasolta, hogy a külgazdasági stratégia középpontjába állítsák az innovációs képesség erősítését.[4]

Jól tükröződött az új lendület a reformkoncepció hivatalossá válásának alkalmából rendezett *tudományos* ülésszakon elhangzott előadásokban is. Közülük több

* * *

[1] Uo. 140. old.
[2] Lóránt Károly: A növekedési mutató csapdájában. Figyelő, 1984. november 29.
[3] Hoós János: Fejlődési lehetőségek és dilemmák az 1980-as években. Gazdaság, 1984. 1. sz.
[4] Közgazdasági Szemle, 1984. 7–8. szám. Simai egy némileg korábban publikált írásában arról írt, hogy a gazdasági eszközök használata a nemzetközi politikában nem szokott sikerre vezetni. (Valóság, 1984. 2. sz.)

közvetve, több pedig indirekt módon foglalkozott a reform és a külső nyitás problémakörével.
Erdős Tibor a külső és belső egyensúly összefüggésével azt bizonyította, hogy a vállalatok hatékonysága nincs közvetlen összefüggésben nyereségükkel és beruházási vásárlóerejükkel. A deficites költségvetés pedig lehetővé teszi, hogy a vállalati szféra nyeresége meghaladja felhalmozását, amely ráadásul az előző évi eredményeitől függ. E tételekből azt a következtetést vonta le, hogy a külkereskedelmi többletet most költségvetési többlettel kell összekapcsolni, mert különben újra rendkívüli elvonásokra lesz szükség, vagyis nem reformkonform intézkedésekre.[1] A költségvetési többlet vagy a bevételek növelését, vagy a kiadások csökkentését követeli meg. Ez viszont a társadalmi szükségletek korlátozásával jár, ami súlyos problémákat vet fel.

Hasonló következtetésre jutott Hagelmayer István is, aki az állami újraelosztást vizsgálva egyetértett azzal, hogy abban nem szabad a rövid távú fiskális szempontoknak dominálniuk, de nem mulasztotta el azt sem megjegyezni: a költségvetés teherviselő-képessége nem határtalan. Javasolta, hogy a költségvetés aktív (kiadási) tevékenységét is vegyék figyelembe a konjunktúra szabályozásában. Ezzel összefüggésben megfontolásra ajánlotta a költségvetés visszafogását és belső struktúrájának átalakítását.[2] Mindez azért is fontos lenne, mert a reform és a szerkezetváltás közötti kapcsolatot nemcsak a túlzott állami újraelosztás gátolta, hanem a konvertibilis külkereskedelmi aktívumhoz szükséges exportkényszer is. Miután a tőkeakkumuláció külső erőforrásai – a magas kamatszint, a KGST-program és a fejlődő országok

* * *

[1] Erdős Tibor: A beruházási vásárlóerő alakulásának időszerű elméleti problémái. Közgazdasági Szemle, 1984. 7–8. sz.
[2] Figyelő, 1984. július 19.

csökkent fizetőképessége miatt – tovább szűkültek, tovább nőtt az exportexpanzióhoz szükséges feltételek megteremtésének fontossága.[1] Ebből született egy belpolitikai aspektusú vita. Hiszen nyilvánvaló volt, hogy a pillanatnyi export erőltetése megerősíti a nagyvállalatokat és a bennük tömörülő, érdekeiket képviselő lobbyt.[2]

A Figyelőben cikkek jelentek meg arról, hogy a nagyvállalatok mekkora szerepet játszanak az exportban.[3] A dilemmát elméletileg is nehéz volt megoldani, és ez nem kisebb gondot okozott a politikai vezetőknek. Ezzel mindenki egyetérthetett. Bonyolultabb elágazásai voltak a folyó külkereskedelmi többlet primátusáról, és ezért a gazdaságtalan export fenntartásáról folyó polémiának. Ki vállalta volna a szelektivitás elvének következetes érvényesítésével, a nagyarányú munkaerőmozgással, esetleg munkanélküliséggel, felgyorsuló jövedelmi differenciálódással járó társadalmi feszültségeket? Sajnos, vonzóbbnak tűnt egy békésebb, elnyújtottabb változás, amelyet alátámasztott az is, hogy a termelés- és exportkiesésből fakadó hiányok áthidalásához hiányzott a valutatartalék. Nem csoda, hogy a nehézségek felsorolása megerősítette a politikai vezetők ama készségét, hajlandóságát, hogy elfogadják Kádár Jánosnak a restrikcióval való szakításra vonatkozó javaslatát.

Ezzel az irányzattal szemben a politikai vezetők, gazdaságpolitikusok közül egyedül Marjai József folytatott következetes küzdelmet. Az akkori viszonyok között igen szokatlanul – nyilvánosan is – hangot adott az ország vezetőjével nem egyező nézeteinek. Így egy gyáravató

* * *

[1] Kádár Béla: Változások a világban. Figyelő, 1984. május 10.

[2] Ismét kitört a nagyvállalatokkal kapcsolatos vita, amelyet még Hegedüs András recenziója indított el Szalai Erzsébet könyvéről, és tartott Hoch Róbert reagálásáig. (Közgazdasági Szemle, 1984. 1., illetve 9. száma.)

[3] Az export és a belföldi értékesítés jövedelmezősége (Figyelő, 1984. augusztus 2.); A „százak klubja" (Uo. szeptember 13.).

ünnepségen ismételten kijelentette: a nehézségeket csak „a XII. kongresszus által megfogalmazott követelmény- és feltételrendszer lassítása nélkül" lehet leküzdeni, sőt „annak az erősítésével lehet csak előbbre jutni". Teljes elutasítása volt ez azoknak a tételeknek, amelyeket a párt első titkára áprilisban kifejtett.[1]

Az MSZMP Központi Bizottsága 1984. november közepén megtárgyalta a XIII. kongresszusra készített irányelveket, mégpedig „áprilisi szellemben". Az ilyenkor kötelező visszatekintés még módot adhatott volna egy keményebb, és inkább a gazdasági mechanizmus átalakításában radikális, mintsem gazdasági növekedést erőltető cselekvési program megfogalmazására. Kádár János azonban a már megjelölt irányba terelte az eseményeket: „Ennek a kongresszusnak az lesz a rendeltetése,... hogy hazánkban a szocialista építés töretlen folytatását biztosítsa, fő politikai vonalunkat erősítse meg."

Az MSZMP első titkára erről az alapról hajlandónak mutatkozott az eladósodás okairól is szólni. Ez a kérdés milliókban fogalmazódik meg – mondotta. – „Azt hiszem, hogy a Központi Bizottság és a kormányzat számláját, köznapi használatú szóval élve, semmiféle bűn nem terheli. A helyzetfelismerés hiányzott, amit viszont nem kell restellni megmondani"– Még fontosabbnak tartotta, hogy ragaszkodjon a közgazdasági közhelyhez: nem szabad többet fogyasztani-felhasználni annál, mint amennyit az ország megtermel. Felmerül a kérdés: Kádár tisztában volt-e azzal, hogy az általa javasolt gyorsító politika éppen az elkerülni kívánt utcába vezethet vissza? Beszédének volt egy olyan kitétele, amely azt mutatta, hogy nem naiv vagy éppen cinikus, kincstári optimizmus vezérelte. Arra utalt, hogy a gazdaság dinamizálása nem egyenlő kalandor tervek kovácsolásával, és ezért a még

* * *

[1] Figyelő, 1984. augusztus 30.

feltáratlan hazai tartalékokra, a KGST-együttműködésre és a gazdaságirányítás továbbfejlesztésére kell és lehet építeni a kívánt szocialista programot. A megvalósítás legfőbb garanciájának az eszmeileg, politikailag és szervezetileg egyaránt egységes kommunista pártot tekintette. A felsorolásból az is kiderül, hogy a gyorsítást nem külső forrásokból kívánta finanszírozni, vagyis nem a hetvenes évek közepének gyakorlatát akarta új életre kelteni.

A PB-tagok közül egyedül Benke Valéria adott hangot kétségeinek. Az irányelveket túlzottan általánosnak és a valóságról túl kedvező képet sugárzónak tartotta. Figyelmeztetett: bármilyen csábító a dinamizálás, csak megfontoltan szabad programot készíteni. „A külső nehézségek esetleges fokozódása és a mi termelési szerkezetünk technológiai-termelékenységi szintje mellett, ugyanis nem lehet egyszerűen magasabb növekedést a termelésben tervezni, hiszen azzal nem lenne arányosan nagyobb a fogyasztásra, életszínvonalra jutó rész..." Benke csak az intenzív jellegű forrásokkal finanszírozott gyorsítást tartotta elfogadhatónak.

Veres József visszatért az eladósodás ügyéhez, és arra emlékeztetett, hogy ő is azok közé tartozott, akik tíz évvel korábban felemelték szavukat a külföldi kölcsönök felvétele ellen. Utólag igazolva érezte magát. Úgy vélte, hogy az eladósodás csak a nehézségek megoldásának elodázására volt jó. A felelősség terhét megosztotta a politikai vezetés és a szakértők között... „Elnézést kérek, de muszáj voltam és muszáj vagyok ezt megemlíteni, mert nem mehet ez tovább úgy, hogy a testület a felelős, a felső szintű vezetők felelősek, de a tanácsadók nem, semmiért."

Biszku Béla elutasította Veres felfogását, mondván, hogy a tanácsadók nem hibásak, vagyis ha hibáról lehet beszélni, akkor az a vezetők felelőssége. Hárs István viszont annyit mondott erről a problémáról, hogy ő megszavazta a gazdaságpolitikai döntéseket.

Zárszavában Kádár János abban összegezte a véleményét, hogy azé a felelősség, aki a tanácsot elfogadta. Elvetette viszont a programnyilatkozat felülvizsgálatát, az átfogóbb önvizsgálatot.[1] Ezzel tovább rontotta azoknak az esélyét, akik új utakat kerestek, meg akarták óvni az országot és a kommunista pártot egy kudarccal fenyegető gazdaságpolitikai fordulattól.[2]

Az 1984. novemberi KB-üléssel kezdetét vette a kongresszusi felkészülés és a közvélemény optimizmusra hangolása.

1984-gyel véget ért az egyensúlyozás politikája. Az ország eladósodására nézve – mint utóbb kiderült – a váltás drámai következményekkel járt. Annak, aki meg szeretné érteni az irányváltás okait, értékelnie kell a restrikciós, védekező politika teljesítményét. Első pillantásra jeles a bizonyítvány. Az 1978 végén meghirdetett kettős célt lényegében sikerült elérni. Társadalmi átlagban nem csökkent az életszínvonal. A külső egyensúly az áruforgalomban és a fizetési mérlegben helyreállt, sőt 1983–1984-ben mintegy 800 millió dollárral csökkent az ország adósságállománya.

Az egyensúlyi politikának sokkal jobb volt a nemzetközi fogadtatása, mint a hazai. A magyar társadalmat nem elégítette ki, nem nyugtatta meg, hogy átlagban nem romlottak az életkörülményei. Egyrészt a lakosság többsége a stagnálást – törvényszerűen – visszaesésként érzé-

* * *

[1] MOL 288. f. 4/203. ő. e.

[2] Nem érdektelen emlékeztetni rá, hogy gyakorlatilag a KB-üléssel egyidőben zajlott a Román Kommunista Párt XIII. kongresszusa, amelyen Ceauşescu meghirdette a külföldi adósság teljes visszafizetésének programját. Ez a „sikeres út" a kudarc egy másik típusához vezetett. (A Román Kommunista Párt XIII. kongresszusa. Bp., 1985. 18–19. old.)

kelte és értékelte. Másrészt a nehéz érdekérvényesítési helyzetben lévő értelmiségi és munkásrétegek, a nyugdíjasok és pályakezdők megélhetési gondjai napról napra szaporodtak. Egyre többen érezték veszni a társadalmi felemelkedés reményét, vagy legalább elért pozícióik megtartásának esélyét. Új vonás, hogy a második gazdaság szélesedése a jövedelmek újraelosztásával járt, s a korábbi erőviszonyok fokozatos átrendeződéséhez vezetett.

A külső egyensúly megteremtése a több évtizedes problémákat nem hogy enyhítette volna, hanem inkább tovább élezte. A korábbinál is erősebben érződött a termelési szerkezet avulása és az infrastrukturális elmaradottság. A mindenáron ösztönzött export a relatíve alacsony műszaki és minőségi színvonalú késztermékek miatt olyan vállalatokat és termelési tevékenységeket tartott életben, amelyek nem feleltek meg a fejlődési követelményeknek, nem válhattak húzóerővé a gazdasági-társadalmi innovációs folyamatban. Az adminisztratív importkorlátozás és a gazdasági szabályozók évközbeni gyakori váltása nem a reformkonform gazdaságirányítás útját egyengette. A gazdaságtalan export és a belső piac „puhán tartása" biztonságot jelentett a termelési szférának, s egyúttal jövedelemátcsoportosítással járt a fejlődőképes gazdasági egységek rovására. Ebből is következett, hogy megmaradtak a monopóliumok, s lassan kaptak életre a piaci viszonyok.[1] Így a viszonylag kényelmes helyzetben lévő vállalatok nem kényszerültek rá, hogy radikális változtatásokat hajtsanak végre belső érdekeltségi és szervezeti rendszerükben. Nem bővültek a nemzetközi gazdasági együttműködés keretei és lehetőségei sem, beleértve a működő tőke

* * *

[1] A vállalatok felemás helyzetével és általában az 1980-as évekre kialakult gazdasági struktúrával jelentős „kritikai" közgazdasági irodalom foglalkozik.

bevonását. Végeredményben a restrikciós politika jelentős mértékben a tartalékok felélésének köszönhette eredményeit.

Ezért, ha válaszolni akarunk arra a kérdésre, hogy megteremtődtek-e az új „növekedési pályára" állás feltételei 1984 végére Magyarországon, akkor a válaszunk: nem. Ebben az esetben viszont magyarázatot kell találnunk arra, hogy Kádár János miért szakított az egyensúlyozás politikájával. Ezt a problémát kiegészítheti két következő kérdés: miért kapott ily könnyen támogatást Kádár a politikai és gazdasági vezetéstől? Miként ítélték meg a gazdaságpolitikusok, a szakértők az új gazdasági vonal esélyeit?

Néhány pozitív fejlemény optimizmusra adott okot. Közülük a legelső, hogy az 1984 áprilisában kidolgozott reformkoncepció hivatalossá vált. Két évtized magyar reformpróbálkozása a professzionális elem szerepének erősödését hozta magával, ami garanciát kínált a baklövésekkel szemben. Várható volt, hogy a „megújított" gazdaságirányítási mechanizmus középtávon áldásos hatást fejt ki a szerkezeti folyamatokra és a gazdasági hatékonyságra. Nem kétséges az sem, hogy az IMF- és Világbank-tagság és a magyar adósságkezelés publikált adatai helyreállították a nemzetközi pénzvilág bizalmát Magyarország iránt. Kicsit talán hitszerűen, de nem teljesen irracionálisan remélni lehetett a visszatérést az enyhüléshez. Elvileg a KGST-ben is meg kellett mozdulnia valaminek...

Kádár számításba vette ezeket az elemeket akkor, amikor kiállt a gazdasági növekedés nem nagy mértékű gyorsításáért.

Mint láttuk, jól érzékelte a társadalmi nyomást, és talán a vállalati szféra elégedetlenségét is a belső felhasználás visszafogásával, a szovjet export korlátozásával szemben stb. Érezte az idő múlását. Az MSZMP KB első titkárá-

nak igaza volt abban, hogy nem lehet úgy folytatni, ahogy addig. Új irányt szeretett volna szabni a magyar gazdasági életnek, valójában azonban az 1960-as évek második felének politikáját igyekezett megismételni. Annak ellenére és éppen azért, mert tudatában volt a feltételek különbözőségének. Hozzátartozik az igazsághoz, hogy a gazdaságpolitikusok egy része bizonyos óvatossággal kezelte a növekedés gyorsítását célzó programot. Még igazabb azonban az, hogy nem kínáltak elfogadható alternatívát a politikai vezetés számára. Fenntartásaik nem vitték el őket a politikai konfliktus vállalásáig. Már csak azért sem, mert a „hátuk mögött" a magyar közgazdaság-tudomány sem tudott választ adni a lassú növekedés mellett megvalósítandó szerkezetváltás, innováció kérdéseire.

Milyen más választási lehetőség kínálkozott volna? Csak olyan, amely a gyorsítást előbb a gazdasági mechanizmus piaci elveken alapuló, radikálisabb átalakításában érvényesíti. Ez viszont új politikát, új szövetségeket, új erőviszonyokat és kompromisszumokat követelt volna. Kádár, az MSZMP vezetése azonban azért is akarta a váltást a gazdaságban, azért fogadta el a gazdasági mechanizmus tökéletesítésének elveit, hogy elkerülhesse a társadalmi-politikai reformokat, hogy megőrizhesse a stabilitást, saját pozícióit és az előző időszakban kialakult társadalmi erőviszonyokat. A Politikai Bizottság tagjai bíztak Kádár népszerűségében és abban, hogy köré tömörülve ki lehet mozdítani az országot a nullpontról, és a politikai irányvonal maradhat a régi. Ez olyan illúzió volt, amely csak 1987–1988-ban kezdett eloszlani. 1984 végén csak a párttagság, helyesebben szólva a párt középgarnitúrája terelhette volna más irányba az eseményeket, fogalmazhatta volna át a gazdaságpolitikát mechanizmus-centrikusabbá. Erre azonban a párt működési-szerveződési szabályai, a centralizmus kevés teret biztosított. A politizáló

közép, ha a kezdeményezést nem is vállalta, lényegében kendőzetlenül közvetítette felfelé a közhangulatot, a társadalmi elvárásokat, az ágazati és területi igényeket. Ezért az MSZMP XIII. kongresszusának előkészítését minden igyekezet ellenére nem a feltételek megteremtése, az új módszerek kidolgozása, hanem a társadalmi elégedetlenség, a kielégítetlen szükségletek manifesztálódása jellemezte. Előtérbe került egy kevéssé emlegetett, de mindig is számon tartott egyensúly: a társadalmi, amelyet viszont a régi módon megőrizni csakis a remélt, hatékony gazdasági növekedés bázisán sikerülhetett.

Menekülés előre, másodszor

Az MSZMP Gazdaságpolitikai Bizottsága 1984. október végén tárgyalt a következő év gazdaságpolitikai kontúrjairól. Az Országos Tervhivatal nem festett túl kedvező képet a folyó évi teljesítésről. Eszerint a harmadik negyedévben a belső felhasználás, főleg a lakossági fogyasztás, de a központi állami beruházások is meghaladták a tervezettet, az ipari kivitel és a konvertibilis kereskedelmi aktívum pedig elmaradt attól. A baljós jelekre, amelyek az előzetesen – a Politikai Bizottság által szeptember közepén – elfogadott tervszámok mérsékléséhez vezettek, a Gazdaságpolitikai Bizottság így reagált: „Rendkívül nagy politikai, társadalmi és gazdasági érdek fűződik ahhoz, hogy az 1985. évre tervezett gazdasági fejlődés fő jellemzői lényegében a korábban kialakított elgondolásoknak feleljenek meg, vagy azokat legalább megközelítsék; érezhető lépés történjék a konvertibilis valutákban fennálló nettó adósságállomány csökkenésében, s egyúttal meg lehessen őrizni mind a reálbér, mind a szocialista szektor beruházásai 1984. évi színvonalát. Ezt az exportképesség és hatékonyság javulásán alapuló, élénkülő gazdasági fejlődés támassza alá."

A háttérben tehát nagy erővel folyt a gyorsítási irányvonal gazdaságpolitikai megalapozása. Az 1985. évi tervvel egyidejűleg a Tervhivatalban elkészült egy másik dokumentum is, „A magyar gazdasági fejlődés dinamizálásának feltételei és lehetőségei" címmel. Az anyagot 1984. november elején vitatta meg a Gazdaságpolitikai Bizott-

ság. A tanulmányból kitűnik, hogy készítői azokat a belső és külső feltételeket tették vizsgálatuk tárgyává, amelyek módot adhattak a nettó nemzeti termelés évi 2-2,5%-os, esetleg 3%-os növelésére. A szerzők nem zárták ki azt a lehetőséget, miszerint a tőkés világgazdaságban lezajló kedvezőtlen folyamatok megakadályozhatják a dinamizálást. Ellentételként viszont azt is megfogalmazták, hogy arra is van esély, hogy a világgazdaság olyan ütemben fejlődik, hogy ha a magyar gazdaság teljesítménye nem javul legalább hasonló ütemben, akkor reális veszélyként jelentkezik a fejlődőnek minősülő országok csoportjába való visszacsúszás, a belföldi jövedelem szűkülése, és kiéleződnek a társadalmi-politikai feszültségek. Ez a minőségi jellegű kihívás szerintük a magyar népgazdaság világgazdasági illeszkedésének legfontosabb kérdése.

Az anyag készítői nem adtak sok esélyt annak, hogy a KGST-integráció magasabb szintre fejlődhet, és ezért a tőkés vállalatokkal kívánták kibővíteni az együttműködést.[1]

A szakértők a belső keresletet az exportteljesítménytől akarták függővé tenni, s a hangsúlyt a gazdasági mechanizmus átfogó és gyors ütemű fejlesztésére helyezték. Figyelmeztettek arra is, hogy változatlan gazdasági szerkezetben a dinamizálás újabb eladósodáshoz vezet. Igyekeztek megjelölni a kívánatos szerkezetmódosítás irányait, valamint a minőségi tényezők, a gazdaságosság térnyerését szolgáló lépéseket. Felhívták a szerzők a figyelmet arra, hogy a dinamizálás nem lehet egyszeri, és még kevésbé fordulatszerű aktus. De azt leszögezték: az irányváltás a belső felhasználásban „határozottan érzékelhető

* * *

[1] Egyre inkább a működő tőke bevonása irányában mozdult el a gazdasági gondolkodás. Sokan gondolták úgy, hogy ezzel a megoldással két legyet lehet ütni egy csapásra: a külföldi tőke magával hozza a korszerű technikát és megoldja a világpiachoz illeszkedés problémáját.

és jelentős lesz". 1987-ig, az óvatosabb növekedés első szakaszának befejezéséig, egymilliárd dolláros adósságcsökkentést is végre akartak hajtani. Egyidejűleg a külső egyensúlyt a belső anyag- és áruellátás javításával akarták összekapcsolni. Végül óvatosságra intett a dokumentum: elvetette a legoptimistább, 3%-os fejlődési variánst, és a társadalompolitikai, jóléti célokat a már rendelkezésre álló jövedelmekhez javasolta rendelni. Ha a gazdaságpolitika és a gazdaságirányítás kellően rugalmas lesz, és a külső feltételek nem romlanak – zárult az elemzés –, akkor megalapozható, megengedhető a gazdaság dinamizálása.

A Gazdaságpolitikai Bizottság hasznosnak ítélte a munkát, bár rosszallóan állapította meg: „A cselekvés korlátainak bemutatása lényegesen jobban kimunkált, mint a konkrét teendőké és feladatoké..." Majd olyan utasítást adott, hogy a további tervező munka során, valamint a XIII. kongresszus megfelelő előkészítése érdekében is felfogás- és szemléletbeli változást kell elérni. Ennek lényege: a termelésben „a forrásképzés fokozódjék..., hogy ne a belső fogyasztást kelljen folyamatosan a termeléshez igazítani."[1]

December elején az MSZMP Központi Bizottsága az 1985. évi népgazdasági terv és költségvetés irányelveiről tárgyalt. Havasi Ferenc úgy interpretálta az 1984. év gazdasági fejleményeit, hogy azok nagyjából megfelelnek a tervnek. Külön kiemelte a nemzeti jövedelemnek a számítottnál gyorsabb növekedését, a külgazdasági egyensúly javulását és a magyar hitelképesség jó nemzetközi megítélését. Majd felsorolta a kevésbé kedvező történéseket, egyebek mellett a külkereskedelmi aktívum elmaradását a szándékolttól. Elismerte, hogy az egyensúlyi helyzet továbbra is törékeny, a keresletszabályozás (értsd:

* * *

[1] MOL 288. f. 15/494. ő. e.

korlátozás) korlátai kimerültek, az intenzív tényezők még nem léptek működésbe. Sőt, a jövedelmezően dolgozó vállalatok viselik az egyensúllyal kapcsolatos terhek nagy részét. Havasi kemény adatokat idézett az adósságszolgálatról. Ezek szerint 1981 és 1984 között 3,7 milliárd dollár kamatot kellett kifizetni és 5,8 milliárd dollárt törleszteni. Eredményként említette, hogy a fizetőképesség megőrzése már nem napi probléma. A KB-titkár úgy vélte, megteremtődtek a feltételek ahhoz, hogy – az egyensúlyi szempontokat szem előtt tartva – dinamizálják a gazdaságot. Emlékeztetett arra: „a gazdaság és a társadalom tűrőképességét az elmúlt évek próbára tették. Ezért is nagy az igény a belső felhasználási folyamat élénkítésére." Az általa előterjesztett gazdaságpolitikai koncepció nemcsak a hazai termelői, fogyasztói igények kielégítésének szolgálatába akarta állítani a nemzeti jövedelem növekedését, hanem az így keletkező jövedelemnövekményből az adósságot is mérsékelni szerette volna 300–350 millió dollárral, sőt a rubelhitelek visszafizetésének megkezdésére is gondolt.

Nyers Rezső egyetértett Havasi beszámolójával. Ellene volt annak, hogy vitát nyissanak az előző időszak gazdasági teljesítményéről. Pusztán annyit mondott, hogy a gazdaságpolitika fejlődött, a gazdaság nem.

Hoós János szerint az 1985-ös terv teljesítésével lezárulhat a konszolidációs időszak. Magyarország kijut a veszélyzónából, megszabadul a fizetésképtelenség rémétől. Óvott azonban a lazítástól, mert akkor újra jelentkezik a visszacsúszás veszélye. Utalt a szaporodó beruházási igényekre.

Havasi Ferenc a zárszóban Nyers intése ellenére védelmébe vette a lezárás alatt álló időszakot, és csak a felvett hitelek elköltésének célszerűségét látta vitathatónak, nem a hitelfelvételt. Jellemző tény, hogy a Központi Bizottság öt ellenszavazattal és két tartózkodással fogadta el a hatá-

rozatot. Csakhogy nem az adósságról vagy a dinamizálásról folyó polémia következtében, hanem azért, mert a szakszervezetek és a kormány képviselői összekülönböztek a táppénz miatt.[1]

Ez a szokatlan és váratlan konfrontáció is jelezte a közhangulatot, az egyre leplezetlenebbül feltörő szociális elégedetlenséget. A sokáig visszatartott követelések a kongresszusi folyamatban manifesztálódhattak, formálódhattak politikailag. Ebben az időben a sűrűsödő figyelmeztetések – a fejlődéssel kapcsolatos pesszimista alapállásuk miatt – elvesztek a panaszos türelmetlenség zajában. Erre a sorsra jutott Benke Valéria felszólalása a KB-ülésen. Nem valószínű, hogy sokan felfigyeltek volna Balassa Ákos szokásos tervfelvezető cikkének megszorító feltételezésére. Az OT főosztályvezetője csak az exportra és a hatékonyságra alapozott növekedést tartotta megengedhetőnek.[2] Marjai József is feleslegesen fogalmazta meg: „Még nem vagyunk túl a nehéz gazdasági helyzeten, hiába próbáljuk néha magunknak ezt bemagyarázni."[3] Annyit neki is ki kellett mondania: 1985 már előremutató év lesz. Nem mulasztotta el azonban hozzátenni: de csak akkor, ha a növekedés fizetési aktívumhoz vezet. Nem tudott hatást gyakorolni a politikai folyamatra Bauer Tamás „Nyolc" megjegyzése sem a kongresszushoz. A bírálatok, figyelmeztetések csendes elutasítására magyarázatként elég idézni a SZOT Elnökségének véleményét az MSZMP Központi Bizottságának irányelveiről, amely üdvözölte a tőkés adósságok rendezésére irányuló törekvést, a beruházási szint emelését a jövőbeni fejlődés érdekében - a népjólét egyidejű javításával. „A szakszervezeti mozgalom kész közreműködni minden

* * *

[1] MOL 288. f. 4/206. ő. e.
[2] Figyelő, 1985. január 3.
[3] Figyelő, 1985. január 31.

olyan program kialakításában, amely a legkisebbre csökkenti a szükséges áldozatokat, és segíti az átállást a gyorsabb növekedésre."[1]

Az MSZMP XIII. kongresszusa lényegében ebben a szellemben akart eleget tenni a különböző elvárásoknak. Kádár János a Központi Bizottság beszámolójában a külső egyensúly további javítását a műszaki fejlesztéssel és az életszínvonal emelésével együtt említette.

Kádár a felsorolt prioritásokat a jövedelemtermelő képességtől tette függővé. A dinamizálás előfeltételének a minőségi-emberi tényezők, a vállalkozói szellem kibontakozását tekintette. „Ez aktív, ösztönző termeléspolitikát és gazdaságirányítási gyakorlatot igényel."[2] Lázár György hasonlóan fogalmazott. Szerinte a nemzetközi fizetési mérleg rendbehozására a döntő lépés már megtörtént, bár azt is megjegyezte, hogy még törékeny a gazdasági egyensúly.

Közvetlenül a miniszterelnök után kapott szót Grigorij Romanov, az SZKP Politikai Bizottságának küldötte, aki igyekezett a kongresszus figyelmét a KGST-re terelni. Szerinte a közös cselekvés erősíti a szocialista országok gazdasági függetlenségét a Nyugattal szemben. Majd a félreértések elkerülése végett hozzátette: „Ennek fontosságát a jelen körülmények között – s Önök kétségtelenül érzik ezt saját tapasztalataik alapján is – nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Mi természetesen azon vagyunk, hogy a szocialista gazdasági integráció erősítésével egyidejűleg kölcsönösen előnyös alapon fejlesszük üzleti kapcsolatainkat a kapitalista országokkal is. E kapcsolatok építése során azonban nem engedjük meg, hogy az imperialista erők a politikai nyomás eszközeként használják a gazdasági tényezőket,

* * *

[1] MOL 288. f. 4/205. ő. e.
[2] Az MSZMP XIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp.,1985. 119. old.

és beavatkozzanak a szuverén szocialista államok belügyeibe."[1]

Az MSZMP vezetése részéről Havasi Ferenc válaszolt az SZKP észrevételeire. Először a szovjet–magyar gazdasági együttműködés, a KGST jelentőségét taglalta, de utána dicsérőleg szólt az IMF-ről és a Világbankról mint az ENSZ pénzügyi szervezeteiről, amelyek pozitív szerepet töltöttek be az ország fizetőképességének fenntartásában. Majd általánosságban mozogva visszautasította a szemrehányásokat: „Az utóbbi időben hallani lehet olyan véleményeket is, hogy gazdasági kapcsolatainkban felerősödött a nyugati orientáció. Akik ezt hangoztatják, megfeledkeznek arról, hogy nem az utóbbi években, hanem a hetvenes években adósodtunk el; hogy ezekben az években csökkentettük az adósságot, ... a tőkés importot, ... és a legutóbbi években csökkentettük egész gazdálkodásunk sebezhetőségét."

Nem tagadta, hogy vannak jelei a politikai nyomásnak, de ezzel szemben biztonságot nyújt a szocialista országok szövetsége.[2]

A XIII. kongresszuson, szemben az összes korábbival, melyeknek demonstrációs szerepük volt, példa nélküli módon vitába keveredtek egymással a politikai bizottsági tagok. Más-más hangsúlyú felszólalás hangzott el Lázár György, Havasi Ferenc és Grósz Károly részéről. A kongresszus különböző réteg-, ágazati és területi érdekek leplezetlen összeütközésének fóruma lett. Ezek konfliktusát enyhíteni, feloldani csak olyan kompromisszummal lehetett, amely a gazdasági növekedés révén bővíti a belföldön elosztható jövedelmeket. Így került békésen egymás mellé a kongresszusi határozatban a külső egyensúly javítása, a beruházások növelése, a műszaki fejlesztés, az infrastrukturális elmaradás felszámolása és az infláció keretek között tartása.

* * *

[1] Uo. 275–276. old.
[2] Uo. 300. old.

1985 tavasza a felszabadulás 40. évfordulójának ünneplésével telt. Nyár elejére kezdett kirajzolódni a valóság és az éves terv éles eltérése. 1985-ben fellazult a restrikciós politika, de nem javultak a minőségi, hatékonysági mutatók, nem pörgött fel a szerkezeti átalakulások üteme sem.[1] A gazdaságpolitika sem volt képes kilépni a saját maga által gerjesztett folyamatokból, és szembesülni a tényekkel. Így a hetedik ötéves terv elkészítéséhez a kiinduló bázist nem a friss tapasztalatok, a folyó év gazdálkodásában jelentkező problémák adták, hanem az előző öt év összevont értékelése. E módszertani hiba nem véletlen, hanem szándékos, tudatos taktikai cselekedet volt. Elég összevetni Havasi Ferenc novemberi, az új középtávú tervvel foglalkozó beszámolóját, illetve a december eleji, az éves tervvel kapcsolatos előadói beszédét. Ebből az összehasonlításból kiderül, hogy az optimista hozzáállás fenntartását politikai szükségességnek tekintette az MSZMP vezetése. Eközben az éves tervekben bizonyos korrekciókat akart végrehajtani, és rugalmasabban igyekezett reagálni az „éppen akkor és ott" fennálló helyzetre, a napi kényszerekre.

A gazdaságpolitikáért felelős „második vonal", már az 1984-es végleges adatok ismeretében, kezdett visszavenni az optimizmusból. A népgazdaság első fél évének értékelésekor pedig a tervezői „második vonal" reprezentánsa már arról beszélt: helytelen azt hinni, hogy túl vagyunk a nehezén. Úgy ítélte meg, hogy az aktívum már „a gazdaság teljesítőképességének a határa körül van". Ez tehát az 1982–1984-es időszak visszamenőleges átértékelése is volt. Így újra előtérbe került az a tény, hogy az ezekben az években elért külkereskedelmi aktívum gaz-

* * *

[1] „A főbb népgazdasági folyamatok" (Bp., 1988.) című kiadványban erre vonatkozólag részletes adatsorok találhatók.

daságtalan exportból származott. 1985 első felében pedig hasonló tendencia érvényesült – ennek negatív szerkezeti következményeivel együtt.[1]

A rövid távú export kényszere újra erősödött, s ez lehetőséget adott az ellentámadásra az ipari modernizáció híveinek. Angyal Ádám leszögezte: az iparban a legjobb a befektetések mobilitásának esélye. Ennek alapján egyebek között javasolta: „Az ipari munkásságnak, a dolgozóknak társadalmi méretű előnyöket kell biztosítani, részben az elmúlt évtizedek hátrányainak kompenzálására, részben az ipartól elvárt és a gazdaság egésze számára nélkülözhetetlenül fontos többletteljesítmények ellenében."[2] Az ipar egészének védelmét szelektív fejlesztési politikával akarta összekapcsolni.

1985 közepén már látszott,hogy a dolgok nem a politikai akaratnak megfelelően alakulnak. Váratlan zuhanásba kezdett a dollár árfolyama. A magyar gazdaság mozdonyának felfűtése folytatódott, a külkereskedelmi aktívum majdnem elenyészett, ezért a fizetési mérleg egyenlege újra negatív előjelet kapott. A kérdés az volt, hogy milyen következtetést von le a gazdaságpolitikai vezetés a kedvezőtlen jelenségekből. Pillanatnyi, átmeneti nehézségnek tekinti azokat – vagy baljós előjeleknek? S persze az is felmerült, vissza lehet-e vonni néhány hónappal kihirdetése után a XIII. kongresszuson elfogadott politikát? Lehet-e lényeges változtatásokat eszközölni a hosszas erőfeszítésekkel kimunkált és éppen elfogadás előtt álló ötéves terven?

Havasi Ferenc az új középtávú tervet tárgyaló 1985. november 12-i KB-ülésen pozitív mérleget vont a restrikciós gazdaságpolitika fél évtizedéről. Helyesnek nevezte, hogy centrális kérdéssé lett a külső egyensúly helyreállítása, majd a fizetőképesség fenntartása. Azt javasolta, hogy a következő időszakban – a kedvező nemzetközi megítélés miatt – évente 150–200 millió dollárral csökkentsék az ország konvertibilis adósságállományát. A gazdaságpolitikai titkár két olyan vitát idézett, amelyek a terv előkészítése során parázslottak fel. Az egyik az adósságcsökkentés kontra műszaki fejlődés témában folyt. Havasi szerint a prioritást az előbbinek kell megkapnia. A másik polémia az egyidejűleg érvényesíteni akart gazdasági és társadalompolitikai célok közötti konfliktushoz kötődött. Ekkor a teljes foglalkoztatottság, az antiinflációs politika és a szerkezetváltás összeegyeztethetőségében kételkedőkkel szemben leszögezte: a szocialista rendszerben elfogadhatatlan a munkanélküliség. Nem látott módot a veszteséges tevékenységek azonnali felszámolására azért sem, mert azok hozzájárulnak a külső egyensúlyhoz. Leszögezte, hogy előbb próbát kell tenni a termelés gazdaságossá tétele érdekében, s csak ha erre nincs mód, akkor kell végső soron a gazdaságtalan tevékenységet megszüntetni.

A hetedik ötéves terv „szíve", éltető ereje a hatékonyság ugrásszerű javulása volt. Ettől függött minden: az export gazdaságossá tétele, a kielégítő belső forrásképződés, és annak lehetősége is, hogy a többletforrásokat az országon belül használják fel. Havasi Ferenc idézte azokat a fenntartásokat, amelyek a hatékonyság elvárt mértékű fejlődésének realizálhatóságával kapcsolatban hangzottak el. Végső konklúziója mégis az volt, hogy a társadalmi szervezetek támogatják a XIII. kongresszus határozata alapján készült tervjavaslatot. „Az alapkérdésekben a megítélés egységes: a társadalmi, politikai, érdekképviseleti, szakmai és tudományos szervek vezetése és a népgazdasági tervezés azonosan értékeli gazdasági helyzetünket, a gazdaság dinamizálásának kihasználandó lehetőségeit."

* * *

[1] Figyelő, 1985. június 6.
[2] Figyelő, 1985. július 18.

Tömpe István rátapintott a lényegre, amikor olyan témát vetett fel, mellyel az előadó nem foglalkozott. Az 1985-ös év kétes értékű teljesítménye nem a kívánt irányba terelte a magyar gazdaságot – mondotta. – „Az 1984-es eredmények alapján azt hittem, hogy 1986-ban az adósságok csökkentésével megtakarított anyagiakat a gazdaság élénkítéséhez tudjuk felhasználni. De ez évben nem teljesítjük a tervet, rendkívüli erőfeszítésekre van szükség, hogy külföldi fizetési kötelezettségeinknek eleget tegyünk." Saját erőből kell kijutni a hullámvölgyből – mondotta. Kiállt a támogatások radikális, akár munkanélküliséget is előidéző mérséklése mellett. Ezt is jobbnak ítélte, mint az érvényben lévő gazdaságpolitika folytatását. Másodsorban belső átcsoportosítást sürgetett a gazdaságos exportot képző területek és gazdálkodó egységek javára. Tömpe István harmadik javaslata a fejlesztési források növelését célozta, mégpedig a külföldi hitelek segítségével. Mindezt az adósságteher gyarapítása nélkül kívánta lebonyolítani: „...meg kell vizsgálni, hogyan lehet a legalacsonyabbra csökkenteni fizetési kötelezettségeinket úgy, hogy még a nemzetközi hitelképesség határán maradjunk." Tömpe felszólalása oppozíciós jellegű volt, hiszen keményebb fellépést követelt Havasitól, és az adósság szinten tartása mellett érvelt, szemben a KB-titkár előadásában foglalt, lassú apasztást hirdető programmal.

Nyers Rezső is úgy látta, hogy 1985 gyenge gazdasági eredményei következtében meghosszabbodik a konszolidációs folyamat. Hozzátette azonban, hogy nem szabad túlbiztosításra törekedni. Belenyugodott: 1986–87-ben nincs más út, mint az adósságállomány visszafaragása. Az egész ötéves tervre vonatkoztatva azonban már kétségeit hangoztatta. A megoldást a működőtőke-importban találta meg.

Berend T. Iván meghívott szakértőként fejtette ki gon-

dolatait. Havasival ellentétben a restrikciós politika kétarcúságát emelte ki, mert az az akut veszély elhárítása mellett újratermelte az egyensúlyi feszültségeket. A kitörési pont szerinte a feldolgozóipar javára végrehajtott és azon belüli szelektív szerkezetváltás. A többletexport reményében az import növekedését is vállalni kell. Ő is egyetértett a működőtőke-behozatal ösztönzésével. Elfogadta az adósságállomány csökkentésének szükségességét, de azt minimális szinten, évi 100 millió dollárban akarta maximalizálni.

A zárszóban Havasi egészen másként vetette fel a hibás körből való kiszabadulás problémáját, mint a hozzászólók. Elismerte ugyan, hogy a külső egyensúly jelentős kérdés a gazdaságpolitika számára, de a szerkezetváltás és az adósságmenedzselés elé sorolta a politikai szempontokat. „...Mert ennek az országnak a jövő garanciáját nem a kohászat vagy az Ikarus buszok gyártása, hanem változatlanul a belpolitika és annak stabilitása adja. Ezt nem engedhetjük kikezdeni, mert akkor akárhány válsághelyzetet is oldunk meg az iparban, nem fog segíteni, s kikezdjük azt a külföldi jó adós pozíciót, amit nagy nehezen kiharcoltunk..."[1]

Ebben a valódi politikai megnyilatkozásban nemcsak a kádári eszmékhez való ragaszkodás figyelhető meg, hanem annak indirekt – s kicsit tipikus – bevallása is, hogy a hitelezők nem az adós fejlődésében, hanem pusztán fizetőképességében érdekeltek. Havasi világossá tette: a párt oly módon támogatja a szerkezetváltást, hogy nem borítja fel a létrejött társadalmi-politikai egyensúlyt.

A „rossz" 1985-ös év és az ezt tükröző vita nyomán már nem módosult a hetedik ötéves terv. Ez nem elsősorban az érvek igazságtartalmán múlott, hanem azon, hogy csak egészen drámai fordulat vehette volna rá a politikai

* * *

[1] MOL 288. f. 4/213. ő. e.

vezetőket, hogy eltérjenek az optimizmus szellemében fogant gazdasági programtól. Ezen túlmenően az akkori politikai és tervezési szisztéma gyakorlatilag kizárta a végső döntési szakaszban történő koncepcióváltást. Egy ilyen irányváltás kikezdte volna a politikai vezetés tekintélyét és megbontotta volna a terv koherenciáját.

Jellemző a helyzetre, hogy az ellenzék sem univerzális, rendszerváltó tervvel, sem önálló gazdasági programmal nem állt elő. Egyrészt feltehetően azért nem, mert maga is érezte a helyzet kényességét. Másrészt, mert „minimális" programja azonos volt a reformközgazdászok publikált nézeteivel. Erre utal, hogy megjelenhettek a Beszélőben az MTA Elnökségének és a Magyar Közgazdasági Társaságnak az ötödik ötéves terv irányvonalához fűzött megjegyzései. Harmadrészt az ellenzék tudta, hogy a rendszer válsága nem jelenti leválthatóságát; 1985-ben ez még nem merült fel valódi lehetőségként.[1]

A hetedik ötéves népgazdasági terv irányelveiről hozott MSZMP KB-határozat továbbra is a külső egyensúly javítását, az adósságállomány mérséklését, az ezt részben fedező külkereskedelmi aktívum elérését tekintette kiemelt feladatnak. Figyelemre érdemes, hogy a végleges változat a nemzeti jövedelem évi 3%-os emelkedését tartalmazta. Tehát az 1985-ös fiaskó kevésnek bizonyult ahhoz, hogy elejét vegye a korábban nem megalapozhatónak nevezett legoptimistább változat elfogadásának.

Bizonyos realizmus azért érvényesült a tervezésben. Az ötéves terv két szakaszra oszlott. A gazdasági fejlődés nagyobb léptékű gyorsítását csak akkor engedélyezte a terv, ha előbb megteremtődnek az ehhez szükséges előfeltételek.

Ez a megosztás az ötéves terven belül, az éves tervekben bizonyos mozgásszabadságot adott a gazdaságpolitikának. Az 1986-os népgazdasági terv véglegesítésénél érzékelhető a realista megközelítés hatása.[1] Fontos körülmény, hogy 1985. november végén – hetekkel a hetedik ötéves terv irányelveinek elfogadása után – a legfelsőbb vezetés komoly figyelmeztetést kapott az IMF-től. Hiába tartott alapvetően optimista hangvételű előadást Fekete János az IMF és a Világbank éves közgyűlésén. Hiába beszélt arról, hogy Magyarország előre törleszti adósságainak egy részét. Sőt az sem hatotta meg a nemzetközi pénzügyi élet vezetőit, hogy megígérte: a többletjövedelem döntő részét nem fogyasztásra, hanem felhalmozásra fordítják, s hogy bevezetik a hozzáadottérték-adót és a személyi adózást.[2] A Nemzetközi Valutaalap aggodalmát fejezte ki a magyar fizetésimérleg-aktívum eltűnése miatt, és felhívta a figyelmet az adósságteher csökkentésének jelentőségére. Válaszában Kádár János udvarias formában emlékeztetett arra, hogy a fizetési mérleg ügyét az ország politikai vezetése egy pillanatra sem veszíti szem elől.[3]

Havasi Ferenc az 1985. decemberi központi bizottsági ülésen tartott beszámolóban alátámasztotta ezt az állítást. A gazdasági vezetésért felelős KB-titkár elismerte, hogy ismét nő a konvertibilis adósság. A romlás okát a külkereskedelmi aktívum leapadásában látta. Havasi 14–16 milliárd forintos költségvetési hiányról adott számot, szemben a tervezett 2,5–3 milliárddal. Növekedett viszont a reáljövedelem, és megállt a reálbér korábban folyamatos lemorzsolódása is. „Mindez azt jelenti, hogy az 1985. évre kitűzött két legfontosabb gazdaságpolitikai cél közül az életszínvonal-politika megvalósul, a népgazdaság külső egyenesúlyának több éve tartó javulásában azonban törés következett be." Nem várt a következtetés

* * *

[1] Beszélő, 1992. 15. szám.

* * *

[1] Lásd erre Balassa Ákos cikkét: Két ötéves terv határán. Figyelő, 1986. január 2.
[2] Figyelő, 1985. október 24.
[3] MOL 288. f. 47/774. ő. e.

levonásával: „Pénzügyi helyzetünk, hitelképességünk szempontjából rendkívül kockázatos lenne, egész eddig elért eredményeinket veszélyeztetné, ha egymás után két évben adósságállományunk növekedne." Ezért, nyilvánvalóan demonstratív céllal, 50 millió dolláros, tehát minimális látszólagos adósságcsökkentést javasolt 1986-ra vonatkozóan. Ehhez 350–400 millió dolláros áruforgalmi többletre volt szükség. Havasi ezt csak komoly erőfeszítés esetén tartotta elérhetőnek, különösen akkor, ha a terv egyéb céljait is meg akarják valósítani; nem szeretett volna mindjárt az elején meghátrálni, és az egyensúlyi követelményeket nem a reálbérek rovására vagy a beruházások ismételt megszorításával kívánta kielégíteni.

Az MSZMP vezetése most is ragaszkodott az életkörülmények javításához; nem módosított álláspontján, sőt a rubeladósság további mérséklése sem került le a napirendről. A főbb célok elérése érdekében Havasi exportösztönző intézkedéseket jelentett be, ami enyhülést ígért a vállalatoknak. Bejelentette: a válságágazatok kezelésére komplex állami programot dolgoznak ki.

A központi bizottsági határozat kimondta: „Meg kell állítani, illetve fékezni kell a külgazdasági és pénzügyi egyensúly 1985-ben tapasztalt romlását, s mindkét fő viszonylatban csökkenteni szükséges az adósságállományt..." Nem maradt el a XIII. kongresszus irányvonalának érvényesítésére irányuló szándék megfogalmazása sem: „Az egyensúlyt úgy kell javítani, hogy a társadalmi vívmányok megszilárdítása, továbbfejlesztése, az életkörülmények javítása folytatódjon."[1] Ezt a kettősséget azonban csakis viszonylag magas növekedési ütemre és hatékonyságjavulásra lehetett volna alapozni. Az 1986. évi népgazdasági terv a nemzeti jövedelem 2,3–2,7%-os növelését írta elő, míg a belső felhasználásban csak minimális emelkedést engedett meg.

* * *

[1] MOL 288. f. 4/216. ő. e.

A pártvezetők nem visszakoztak a mérsékelt gyorsítás politikájától. 1985-öt kisiklásnak tekintették, amelyet következetes vonalvezetéssel ki lehet küszöbölni. Holott a tervezők már 1985 szeptemberében jelezték annak a veszélyét, hogy „a pénzügyi-jövedelmi folyamatokban 1985-ben bekövetkezett fordulatot jelző kedvezőtlen változás 1986-ban folytatódik, és a pénzügyi egyensúly alapvetően megbomlik."[1]

1986 elején, az előző évi végleges statisztikai adatok elkészültekor kiderült: a gazdaság teljesítménye még az előre jelzettnél is rosszabb. A nemzeti jövedelem nem nőtt, hanem 1%-kal csökkent, a nem rubel elszámolású külkereskedelmi aktívum pedig messze elmaradt a tervezettől. Eközben a reáljövedelem, a lakossági fogyasztás csaknem a terv előírásainak megfelelően alakult. 1985 végére Magyarország nettó konvertibilis adósságállománya elérte a 7,9 milliárd dollárt. Egyetlen év leforgása alatt semmivé lett az 1981–1984 között elért külsőegyensúly-javítás és adósságcsökkentés. Kétségtelen tény, hogy ebben a korábbi évek árfolyamnyereségének mintegy 600 millió dolláros veszteséggé történő átalakulása is szerepet játszott.[2] (Mint ahogy korábban az árfolyamnyereség és a KGST-be irányuló dollárexport nagy segítséget jelentett a fizetési mérleg javításában.) Ilyen megvilágításban még problematikusabbá vált az 1986-ban kívánt gazdaságpolitika. Az év februárjában a nemzetközi pénzügyi helyzetről a Politikai Bizottság számára készített jelentés utalt arra, hogy az 1985. évi adósságnövekedés kedvezőtlenül érinti az 1986. évi népgazdasági terv, sőt az ötéves terv megvalósíthatóságát. Alapvető érdeknek minősítette az 1986. évi fizetésimérleg-aktívum elérését.[3]

* * *

[1] MOL 288. f. 15/509. ő. e.
[2] Lásd Lóránt Károly idézett tanulmányát az „Adósság" című kötetben és az 55–56-os oldalon közölt táblázatot.
[3] MOL 288. f. 5/962. ő. e.

Tavaszra, alig néhány hónappal azután, hogy törvényre emelték a hetedik ötéves tervet, világossá vált, hogy annak hajója nyomban indulás után zátonyra futott.

Február végén a Népszabadság kerekasztal-megbeszélést rendezett vállalatvezetőkkel a tervezetről. Pulai Miklós, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese bevezetőjében bírálta a többletberuházásokat és bérfejlesztést követelő vállalatokat. Fő érve az volt, hogy „Még egy, a tavalyihoz hasonló 'kakukktojást' ugyanis nem engedhetünk meg magunknak."

Bihari István, a Chinoin vezérigazgatója igen keményen reagált a „kakukktojás"-ra. Hátha csak azért tekintjük átmenetinek a tavalyi esztendő gyenge teljesítményét, mert nem merünk szembenézni a valódi kiváltó okokkal, mondta. Az egész beszélgetést hasonló ingerültség jellemezte. Pulai tarthatatlannak ítélte a többletforrások megelőlegezését, mert ez újabb eladósodást tesz valószínűvé. Végül a jól működő vállalatok preferálására és a szabályozók kiszámíthatóságára tett ígéretével sikerült „elméleti" kompromisszumot kötnie a „menedzserekkel".[1]

Márciusban a Gazdasági Konzultatív Testület ülésén is rendkívül éles vita alakult ki a résztvevők között. Nyers Rezső így fogalmazott: „...teljesítőképességünk ebben a rendszerben és ebben a módszerben, ahogyan dolgozunk, kimerült..." A 600 millió dolláros aktívum nem volt benne a magyar gazdaságban. Csak a reform továbbvitele hozhat megoldást – mondotta, bár elismerte, hogy egy minimális egyensúlyi helyzetre szükség van.

Beck Tamás, a Kamara elnöke vitatkozott Nyerssel, és élesen bírálta azt a módszert, amely hagyja „leszakadni [a] nagyvállalatokat vagy ágazatokat". Az ipar még ebben az „agyongyötört" helyzetben is 150 millió forintot fize-

* * *

[1] Népszabadság, 1986. február 22.

tett be a költségvetésbe 1985-ben. Követelte, hogy a konvertibilis export kétharmadát adó 90 vállalat kapjon zöld utat. Hoós János is Beck véleményén volt a gazdaság exportképességét illetően, még ha aggódott is az adott export minőségi hatékonysága és belső következményei miatt.[1] Pozsgay Imre arról beszélt, hogy csakis a politikai reform, a gazdaság és a politika szétválasztása hozhat megoldást.

Németh Miklós arra hívta fel a figyelmet, hogy politikai reform nélkül nagy a visszarendeződés veszélye. Szerinte egyfelől végre kell hajtani a bankreformot, az adóreformot, szabaddá tenni a tőkeáramlást, másfelől pedig meg kell akadályozni a válságágazatok fejlődését.

Havasi Ferenc összefoglalójában elismerte, hogy lemaradás van a reformintézkedéseknél, de elutasította, hogy a politikai vezetés csak „egy" érdeket vagy „egy" álláspontot támogasson. A Központi Bizottság nem csatlakozhat a funkcionális, a tervező és a pénzügyi szervekhez, mert „akkor elveszti a lehetőséget, hogy a dolgokra hatással legyen..." A vállalati igazgatókra is oda kell figyelni, akik azt állítják, hogy nem kielégítő a csoportérdekeltség. A KB-titkár szerint a nemzetközi környezet most módot ad az újabb reformlépésekre; elfogadja, hogy a teljes foglalkoztatás elvét feladjuk, ha ez tényleg eredményt hoz. Nem fogadja el viszont az életszínvonal csökkenését, sőt a stagnálást sem.[2]

Álláspontja elméleti támogatást kapott Köves Andrástól, aki a 85-ös nehézségek láttán sem javasolta a visszatérést az aktívumerőltető, restriktív gazdaságpolitikához. Sőt, elképzelhetőnek tartott újabb, kismértékű eladósodást is annak érdekében, hogy a hatékonyabb termelés kiszorít-

* * *

[1] Figyelő, 1986. április 17.

[2] MOL 288. f. 24/1986./2. ő. e.

sa a gazdaságtalant, és végre az exportképesség távlatos szempontja érvényesülni tudjon. Hiszen ez hozhat csak valóságos eredményeket, csak ezen az úton teremtődhet új viszony a magyar és a világgazdaság között.[1]

Az MSZMP Politikai Bizottsága április elején jelentést hallgatott meg az év eleji gazdasági fejleményekről, de a következtetések levonása elmaradt. Csupán a gazdaságpolitikai prioritásokat szűkítették le a külső egyensúlyra, a fogyasztói árak tervezett szinten tartására és az életszínvonal védelmére. A döntés szerint a megyei pártbizottságok első titkárait, a szakszervezeteket és a KISZ-t tájékoztatni kellett a kialakult helyzetről. Az MSZMP PB úgy határozott, hogy a Központi Bizottság még 1986-ban vitassa meg a gazdaság- és társadalompolitika kapcsolatát és összhangját azokkal a főbb fejlesztési célokkal, amelyeket a XIII. kongresszuson és a hetedik ötéves tervben elfogadtak. Döntés született arról is, hogy Havasi Ferenc a KB következő ülésén elemző jelentést adjon a gazdasági helyzetről. Ez újabb két hónapos halasztással volt egyenértékű.[2] Bár kétségtelenül nem lehetett könnyű szembenézni a rendkívül súlyos fejleményekkel és következményeikkel.

Havasi Ferenc mintegy beszorult Kádár János, a PB-tagok és a változásokat követelő szakemberek közé. Néhány nap múlva részt vett az Iparpolitikai Tanács ülésén, ahol szokatlanul őszinte és drámai hangot ütött meg. Előbb azért panaszkodott, mert a gazdaságpolitika „képtelen befolyást gyakorolni a vállalatok tevékenységére". Majd a beszéd végén így fogalmazott: „A tét nagy: 1986-ban eldől, hogy ráállhatunk-e a XIII. kongresszus elhatározta új fejlődési pályára, vagy fokozatosan feléljük azt az

* * *

[1] Cikkének címe: Külgazdasági egyensúly, gazdasági fejlődés és gazdaságpolitika a KGST-országokban. Valóság, 1986. 3. sz.
[2] MOL 288. f. 5/966. ő. e.

erkölcsi-politikai tőkét, amit 1980 és 1984 között a gazdaság egyensúlyi helyzetének megóvásában, az adósságok csökkentésében, az életszínvonal védelmében, a nép áldozatvállalása árán megteremtettünk."[1]

Ez az igen drámaira sikeredett megfogalmazás nem kerülte el a közvélemény figyelmét. Néhány nap múlva Hoós János tervhivatali államtitkárt már arról kérdezték, hogy jók voltak-e a terveket megalapozó prognózisok. (Három hónappal az éves és az ötéves terv megindulása után!) A válasz – csak az éves tervre vonatkozóan – széles, alapos előkészületekről szólt. Hoós kijelentette, hogy ha nem sikerült az 1986-os tervet teljesíteni, akkor a középtávú tervprioritásokat is felül kell majd vizsgálni. Elzárkózott attól, hogy ésszerűtlen exporterőltetéssel fedezzék a növekvő fizetésimérleg-hiányt. Megoldásnak a vállalatok jobb munkára kényszerítését látta, vagyis feltételezte: azok rendelkeznek mozgósítható tartalékokkal. Bírálta az érdekképviseleteket, elsősorban a Kereskedelmi Kamarát, hogy megkülönböztetés nélkül védi a termelők érdekeit.[2] Folytatódott tehát az irányító szervezetek és a vállalatok közötti vita.

Nyers Rezső sem látott más esélyt a reform felgyorsítására, mint a gazdaság élénkítését. Ő sem talált megoldást arra, miként lehet a rövid távon egymásnak szegülő érdekek között valamiféle összhangot teremteni.[3] A polémia most már egyre inkább a nyilvánosság előtt folyt.[4] Hónapról hónapra nőtt a külkereskedelmi mérleg hiánya, százmilliókkal gyarapodott az adósság. Nem sikerült ellene szegülni a gazdasági elemek elszabadulásának, átterelni az exportot keletről nyugatra, megakadályozni a megalapo-

* * *

[1] Népszabadság, 1986. április 12.
[2] Figyelő, 1986. április 17.
[3] Figyelő, 1986. május 20. „Válaszúton". Interjú Nyers Rezsővel.
[4] Lásd erről Hoch Róbert akadémiai székfoglalóját, amely a belső piac előtérbe állítása mellett szállt síkra. (Figyelő, 1986. június 19.)

zatlan jövedelemkiáramlást, az infláció gerjedését stb. Még kevésbé volt könnyű lenyelni, lenyeletni a keserű pirulát, és tisztázni a katasztrofális gazdasági romlás gazdaságpolitikai, tervezési és politikai okait.

Az időhúzás, a kivárás, a tehetetlenkedés azonban nem maradt észrevétlenül. Egyre nyíltabban fogalmazódott meg a sodródás, a cselekvéshiány miatti aggodalom. A szakadék széléhez való gyorsuló ütemű közeledés nyílt fellépésre ösztönözte a közgazdász szakma egyes képviselőit. Hámori Balázs arra figyelmeztetett: a világ siet, „... az alkalmak nem várnak ránk a végtelenségig, nekünk kell az alkalmakra várnunk".[1]

Havasi gazdaságpolitikai beszámolójának tervezetét 1986. június elején vitatta meg a Politikai Bizottság. Több hozzászóló nyíltan kimondta: nem lehet teljesíteni az 1986. évi tervet, és felül kell vizsgálni a hetedik ötéves tervet is. Kádár János összefoglalójában szembeszállt a pesszimizmussal. Előbb emlékeztetett az április óta mutatkozó némi javulásra, majd kijelentette: „Sem a kongresszusi határozathoz, sem az ötéves tervhez, sem az éves tervhez nem nyúlhatunk. Akármennyit is gondolkodik az ember, úgy tűnik, hogy abban a helyzetben, amikor ezek a határozatok születtek, helyesek voltak, még akkor is, ha hazai és nemzetközi okok miatt a végrehajtás feltételei megnehezültek. Az irány, amit ezek a határozatok jeleztek, helyes..." A főtitkár szerint nem vezet sehova a terv teljesíthetetlenségének deklarálása. Úgy vélte, ha nincs kongresszusi vonal, akkor még az adott szintet sem sikerült volna tartani. Végül – jobb híján – következetes fellépést sürgetett a népgazdasági érdek elsőbbségének biztosításáért, beleértve a személyi felelősségre vonást is.[2]

Havasi Ferenc 1986. június 18-án tárta hivatalosan a

* * *

[1] Fontos momentum, hogy az intés a Népszabadságban jelent meg. (1986. június 7.)
[2] MOL 288. f. 5/970. ő. e.

Központi Bizottság elé az előző fél évben felgyülemlett gazdasági problémákat. Elmondta, hogy az 1985-ös kedvezőtlen teljesítés miatt az 1986-ra elfogadott célok csak akkor érhetők el, ha a nemzeti jövedelem legalább 3%-kal emelkedik, a külkereskedelmi aktívum eléri a 400 millió dollárt, a rubelforgalom kiegyensúlyozottan alakul, és a belső felhasználás megfelel a tervnek. Havasi szerint a legkritikusabb pont a konvertibilis adósság egymilliárd dolláros növekedése az első fél évben. E zuhanásszerű romlás hátterében az import 10%-os gyarapodása állt, és az, hogy az exportteljesítmény semmit sem javult az előző év óta. Minderre ráerősített a dollár gyengüléséből következő újabb árfolyamveszteség, illetve a kamatkiadások emelkedése.[1]

Aggasztó képet festett a KB-titkár a következő hónapok kilátásairól, és az importgazdálkodás szigorítását javasolta. A nehézség okaiként hosszú listát tárt elő, a kapacitások korszerűtlenségétől kezdve a helytelenül kialakított szabályozókon át a vállalatvezetési hibákig. Havasi kifejtette, hogy a magyar (szocialista) gazdaság problémái nem a mechanizmusból, hanem strukturális tényezőkből, az erőforrások rossz elosztásából fakadnak. Megnyugtatta a Központi Bizottságot az ország devizahelyzetével kapcsolatban. Jobbnak ítélte a nemzetközi pénzügyi helyzetet az 1981–1982-esnél: Magyarország külső megítélése az akkorinál kedvezőbb, és kielégítőek a valutatartalékai. Havasi cselekvési egységet követelt annak érdekében, hogy áttörést hajthassanak végre a régóta húzódó szerkezetváltás ügyében. Központi programot ígért a négy válságágazatnak: a szénbányászatnak, a vaskohászatnak, a húsiparnak és a magasépítő-iparnak. Ismétel-

* * *

[1] A kérdéssel foglalkozó irodalomból: Pieter Korteweg: The International Monetary System and Strength and Vicissitudes of the American Dollar. Lásd: The Quest for National and Global Economic Stability című kötetben. Kluwer Academic, Dordrecht-Boston-London, 1988.

ten hitet tett a jól gazdálkodó egységeket diszpreferáló elvonási rendszer megszüntetése mellett. Újból leszögezte azonban azt is, hogy az igazi megoldás a jövedelmező termelés bővülése, nem pedig a veszteséges tevékenységeket folytató vállalatok megszüntetése.

Veres József szerint Havasi csak megismételte a már sokszor hallott tételeket. (Ebben nagyobbrészt igaza volt.) Kétségét fejezte ki aziránt, hogy pusztán a szabályozók módosításával megoldhatók lennének a magyar gazdaság problémái. (Ebben is igaza volt.) Ismételten felidézte 1974-et, amikor többen kifogásolták a nyugati hitelek felvételét. Timár Mátyás felhívta a KB-tagok figyelmét arra, hogy nem csak a magyar gazdaság küzd nehézségekkel. Erre hivatkozva önmérsékletet kért a Központi Bizottságtól. Az MNB elnöke a nettó adósság csökkentése mellett szállt síkra. Követelte a hazai forrásteremtési lehetőségek bővítését, így a több mint tíz éve tartó túlelosztás megszüntetését; ezen belül főként a közületi kiadások korlátozását tartotta elengedhetetlennek.

Maróthy László az adósságszolgálat gazdasági és politikai determináló hatására utalt, és külön adósságkezelő program kidolgozását kérte. Mindezt azért, hogy folytatódhasson a három évtizedes politika.

Veress Péter a külkereskedelem bizonyítványát védte akkor, amikor kimutatta, milyen kis arányban volt részes az áruforgalmi mérleg az újabb eladósodásban.

Havasi Ferenc zárszavából kiderült: a Politikai Bizottság nem támogat semmiféle radikális válságkezelő programot. 1987-ben elkerülhetetlennek tartott mintegy 300 millió dolláros importtöbbletet, vagyis előre jelezte, hogy az eladósodás növekedésének mértéke ezt jóval meg fogja haladni. A Központi Bizottság egyhangúlag tudomásul vette a jelentést, és úgy döntött, hogy az év második felében napirendre tűzi a gazdaság- és társadalompolitika főbb kérdéseit.

Havasi Ferenc az „érvényben lévő" gazdaságpolitikát védelmező beszédet mondott a Kereskedelmi Kamara közgyűlésén. Önként – a közegtől nem függetlenül – hozta fel, hogy így lehet lépést tartani a műszaki és technikai haladással, és ezúton lehet megőrizni a politikai konszenzust. Megvalósíthatónak mondta az évi 3%-os növekedést.[1]

Újabb hónapok teltek el, s mintha gyalogfutárok vitték volna a gazdasági híreket a vezetésnek. Ráadásul 1986 nyara gazdasági telet hozott magával. A „hűvös nyár" végén Havasi Ferenc a bányászok ünnepségén mondott beszédet. Elvetette a nehézségek bagatellizálását és a kiúttalanság érzetének végleteit, s újabb harmincéves fellendülés megalapozásáról szólt.[2] Továbbgördült az adósságlavina, és minden más tájékozódási, kitörési pontot maga alá temetett.[3] 1984. december 31-én 6555 millió dollárra rúgott a nettó adósság; másfél év múlva, 1986. július 31-én már a 10 milliárdos határ közvetlen közelébe ért (9916 millió dollár).[4] Igen jellegzetes tény, hogy a bruttó adóssággal kapcsolatos adatok továbbra sem kerültek a Politikai Bizottság elé. Ez a „módszertan" korrektnek lett volna tekinthető, mert elvileg pontos képet rajzolt a magyar tartozásokról. A valóságban azonban a laikus politizálókra megtévesztően hatott a teljes adósságállomány eltitkolása. Egyrészt, mert nem számolt el a magyar kintlévőségekkel, vagyis elmaradt annak bevallása, hogy a fejlődő országoknak adott hitelek jelentős része behajthatatlan. Másrészt az adósságterhek, a törlesztési és kamatfizetési kötelezettségek nem a nettó adóssághoz kö-

* * *

[1] Népszabadság, 1986. június 23.
[2] Népszabadság, 1986. szeptember 8.
[3] Nem hozott igazán új eredményt a Konzultatív Testület nyári vitája sem. Nem hangzott el minőségileg új javaslat. (MOL 288. f. 24/1986/4. ő. e.) „Meddig lehet késlekedni?" – ezt Eötvös Pál kérdezte a Népszabadság 1986. szeptember 20-i számában, „Árnyék és árnyjátékok" című cikkében.
[4] MOL 288. f. 5/978. ő. e.

tődtek, hanem a bruttóhoz. Csakis a nettó és a bruttó adósság közötti különbség alapján érthető, hogy miért volt olyan drámai a külső pénzügyi egyensúly romlása.

Ilyen körülmények között a fizetésképtelenség elkerülése a valutatartalékoknak volt köszönhető. Nem véletlen, hogy amikor végre 1986. november 19-én az MSZMP KB elé került a megváltozott gazdasági-társadalmi helyzetről szóló elemzés, Havasi Ferenc ismételten az eredmények közé sorolta a fizetési kötelezettségek rendben történő teljesítését.

A hangsúly mégsem erre került, hanem arra a megállapításra, hogy összességében az ország továbbra is többet fogyaszt, mint amennyit megtermel, s megtört a külső és belső pénzügyi egyensúly javításának folyamata.[1] Havasi közölte a Központi Bizottsággal: az év végére a konvertibilis nettó adósság megközelíti a 11 milliárd dollárt, a költségvetési hiány pedig eléri a 45 milliárd forintot.[2] Az elmaradást részben objektív tényezőkkel magyarázta: a cserearányromlással, a strukturális elmaradottsággal. Figyelemre méltó, és egyúttal ismételten rávilágít a pénzügyi egyensúlyi problémák politikai kezelési módjára, hogy a Társadalmi Szemlében közölt szerkesztett előadói beszédből teljesen kimaradt az objektív okok közül az adósságállomány ügye. Havasi a KB-ülésen elhangzott szövegben a cserearányromlással és a kamatterhek gyarapodásával indokolta az adósság gyors ütemű növekedését. Kevéssé volt meggyőző az érvelés, mivel évtizedes összesített adatokkal illusztrálta a magyar kivitel leértékelődését, és a kamatterheket akkumulálta. A KB-titkár tehát nem mondott szinte semmi újat az 1985–1986-os évről. Pusztán az adósságteher mozgástér-korlátozó hatását emelte ki.

* * *

[1] Ez a megfogalmazás Kádár János akaratából került az előadói beszédbe, aki ellenezte, hogy a politikai vezetők a népgazdaság hanyatlásáról beszéljenek. Ragaszkodott ahhoz, hogy az önkritikus értékelés optimizmust sugározzon. (MOL 288. f. 5/980. ő. e.)

[2] Itt újra szükséges megjegyeznem, hogy a politikai vezetés tagjaival közölt adatok még véletlenül sem egyeznek az 1989-es hivatalos bevallással. S hogy a kép ne legyen egyszerű, nem mindig az utóbb publikált számok a nagyobbak; így van ez az 1985–1986-os adatok esetében is. E két témát már megtárgyalta a Konzultatív Testület is. Havasi ott is kifejezésre juttatta, hogy fél, hogy a reform továbbfejlesztésének zászlaja alatt korlátozni fogják a lakosság kezdeményezőkészségét. (MOL 288. f. 24/1986./4. ő. e.)

Havasi a bajok szubjektív okai közé elsőként azt sorolta, hogy elmaradt az intenzív típusú fejlődéshez szükséges források feltárása. Másodikként említette a lassú reagálást a tervezésben és a szabályozásban. Harmadik helyre sorolta a társadalmi, népgazdasági érdek konfliktusát a vállalattal. A vállalatok vonzódtak a számukra előnyösebb keleti, szovjet piachoz. Negyedik volt az okok sorában a központi gazdaságirányítás nem kielégítő funkcionálása, amelyet a felesleges párhuzamosságok még nyilvánvalóbbá tettek. Végül a gazdasági mechanizmus lassú átalakítását jelölte meg mint a bajok egyik legfőbb forrását. Havasi Ferenc utalt az egyre élesebb hangnemben és egyre nyíltabb formában zajló gazdaságpolitikai vitákra a műhelyekben. Nem alakult ki közös álláspont a külső és belső pénzügyi egyensúly ügyében. Az előadó szerint kirajzolódtak „a konfrontáció vonulatai a vállalatok, a Kereskedelmi Kamara, a Szövetkezeti Szövetségek, a Parlament gazdasági kérdésekkel foglalkozó bizottságai, bizonyos értelmiségi körök és a kormányzat, az ágazati és funkcionális tárcák álláspontja között". (Az idézett rész is kimaradt a publikált változatból.) Egyes szakértők monetáris alapokon nyugvó restriktív eszközök bevetését sürgették az adósság növekedésének megállítása érdekében, mondván: a belföldi felhasználást (a vállalati és a lakossági jövedelmeket) a teljesítményeknek megfelelően kellene visszafogni, és kemény takarékosságra lenne szükség a költségvetési kiadásoknál.

Havasi – és a Politikai Bizottság – elvetette ezt a meg-

oldást, s helyette a gazdasági növekedés exportorientált, a technikai fejlődést magában foglaló, szelektív élénkítése mellett állt ki. Ezzel a politikai vezetés kifejezte ragaszkodását a kongresszuson elfogadott gazdaságpolitikához, és lényegében az „ugyanazt jobban, következetesebben" jelszót állította előtérbe. Színtiszta időhúzás volt így dönteni.[1]

A gazdaságpolitikai KB-titkár megemlítette, hogy csak két-három év múltán jelentkeznek majd az első számottevő eredmények. Fenntartotta azt a véleményét, hogy csak ez az út járható Magyarországon. Majd a finanszírozás problémáját elemezve arra utalt, hogy bár a nemzetközi pénzvilág megítélése romlott a magyar gazdaságról, mégis viszonylag kedvező feltételekkel adja a hiteleket. Hozzátette: a pénzügyi köröket nem annyira az eladósodás mértéke, mint inkább a gazdasági megújulás lassúsága foglalkoztatja. Ez is önáltatás volt.

A Havasi Ferenc által kifejtett gazdaságpolitikai célok nem „sűrűsödtek" össze válságkezelő programmá. Igyekezett elfogadtatni egy újabb, két-három éves eladósodási időszakot. Más oldalról – nem feledtetve azt, hogy a külső elvárások éppen a gyors és átfogó gazdasági változásokra irányulnak – visszautasította a szakmai és hazai érdekcsoportok által megfogalmazott radikális követeléseket.[2] Így a munkanélküliségre és az ellátási zavarokra hivatkozva elvetette a gazdaságtalan termelés egyik napról a másikra történő leállítását a vaskohászatban, a szénbányászatban, a húsiparban. Élesen kritizálta az árak liberalizálását és a gazdasági mechanizmus újabb, átfogó és egyidejű módosítását megfogalmazó véleményeket. Fő

* * *

[1] Jól mutatja a gazdaságpolitikusok vergődését Hoós János cikke, amelyben arról ír, hogy a pozitívumok ellenére még „nem sikerült elérni a szükséges fordulat megkezdését". (Népszabadság, 1986. október 11.)

[2] Társadalmi Szemle, 1986. 12. szám. - Ez az előadói beszédben hangzott el, a publikált változatból kimaradt.

érvként arra utalt, hogy a párt kötelessége a társadalmi közmegegyezés védelme. Nem kérdőjelezte meg a viták szükségességét, de felhívta a politikai, gazdasági vezetők figyelmét: a végrehajtásban egységet kell demonstrálniuk. A KB-titkár arra emlékeztette a szakembereket, hogy nekik legalább annyira kötelességük javaslataik politikai következményeinek mérlegelése, mint a pártvezetőknek a közgazdasági szempontokra való odafigyelés.

Ebből a „szakmai-politikai" kompromisszumból csak óvatos önvizsgálat következhetett. Az MSZMP vezetői őrizték az egységet (az egység látszatát), és nem vállalták a nyílt konfrontációt Kádárral, sőt többségük valóban úgy gondolta, hogy csakis az „alapokhoz" ragaszkodó folytonosság politikája vezethet ki a nehézségekből. Havasi – gazdasági tekintetben, realitásérzékben, és mert az IMF és a Világbank közreműködését kívánta – a radikálisabb vezetők közé tartozott. Ebben az előadói beszédében – a XIII. kongresszus határozatához és a hetedik ötéves tervhez képest – némely tekintetben nagy horderejű változásokat javasolt: a beruházási szerkezet módosítását a feldolgozóipar javára, a vállalati és a lakossági jövedelmek teljesítmény szerinti differenciálását. Eszközként a hozzáadottérték-adó és a személyi jövedelemadó bevezetését ajánlotta. Végül pedig a gazdasági intézményrendszer olyan átalakítása mellett voksolt, amely lehetővé teszi a működő tőke beáramlását és tényleges részvételét a szerkezetátalakításban.

Faluvégi Lajos a hetedik ötéves terv sorsának szemszögéből döntőnek minősítette az 1987-es évet. Úgy fogalmazott: ha a jövedelemtermelésben nem lesz kielégítő javulás, és nem gyorsul a szerkezetátalakulás, akkor nemcsak az ötéves terv vall kudarcot, hanem veszélybe kerül a társadalmi összefogás is. Fontos szerepet tulajdonított a politikának az intenzív korszak konfliktusainak elfogadtatásában, és abban, hogy egységes legyen a fellépés a gaz-

daságpolitika fő kérdéseiben, az eladósodás, a szerkezetátalakítás, az infláció és a reform ügyében. Az eladósodásról csak annyit mondott, hogy 1987-ben csökkenteni kell a növekedés ütemét a hitelképesség megőrzése és a szerkezetmódosítás miatt.[1]

A KB-tagok közül most egyedül Baranyai Tibor firtatta a hitelek felhasználásáról szóló részletes tájékoztatás hiányát. Ez azonban nem változtatott azon, hogy mindazok a viták, amelyeket a két vezető gazdaságpolitikus megemlített, és amelyek egyre szélesebb körökben folytak, kívül maradtak a Központi Bizottság ülésterének falain. Részben azért, mert a Politikai Bizottság tagjai a hagyományoknak megfelelően nem vitték ki belső ellentéteiket a KB elé, különösen akkor nem, amikor az egység megőrzése rendkívül fontos lett számukra. Hiszen most már egyre többször és egyre nyilvánvalóbban merült fel a kérdés: alkalmas-e a politikai vezetés, sőt a politikai rendszer arra, hogy a sűrűsödő bajoktól megszabadítsa Magyarországot? Magában a KB-határozatban részben benne foglaltatott a kétség, hiszen évtizedekre visszamenőkig példátlan módon éles bírálatot kaptak a politika végrehajtásáért felelős állami és párttestületek: a kormány és a Politikai Bizottság.[2]

Az 1986. novemberi KB-ülés demonstrálta a kérdésfelvetés jogosságát. Miközben a politikai vezetők tudatában voltak a gazdasági helyzet tarthatatlanságának, az egyre mélyülő válságnak, képtelenek voltak alternatívát találni. Bíztak abban, hogy a fegyelmezettebb végrehajtás, a jövedelmi folyamatok megfogása és a gazdasági

* * *

[1] MOL 288. f. 4/220. ő. e. Az OT elnöke nézeteit nyilvánosan is kifejtette (Figyelő, 1986., december 18.). Itt azonban a válságágazatoknak szerepet szánt az adósságprobléma enyhítésében.

[2] Lázár György miniszterelnök ebben a szellemben beszélt az Országgyűlés decemberi ülésszakán. Nemzeti ügynek, mindenki személyes ügyének nevezte, hogy Magyarország világpiaci rangja emelkedjen. (Népszabadság, 1986. december 20.)

mechanizmus decentralizálása érdekében elhatározott lépések, az újabb hitelek felvételével együtt, elégségesek lesznek a válság teljessé válásának megelőzéséhez. Az MSZMP vezetői nem tudták kiaknázni a még rendelkezésre álló politikai tartalékokat. Nem kerestek új szövetségeseket. Ellenkezőleg: a mértékadó vezetők olyan körülmények között is ragaszkodtak a társadalmi közmegegyezés – vagyis a „ne legyenek vesztesek" – politikájához, amikor ennek már teljes mértékben hiányoztak a bel- és külgazdasági feltételei. Az MSZMP vezetői ezzel a halogató, óvatos politikával meg akarták őrizni a mozgásterüket. A végeredmény azonban éppen az ellenkezője lett. Azt hitték, az idő nekik dolgozik, pedig már ellenük dolgozott. Ezt bizonyította, hogy a gazdaság 1986-ban, „az előző évre rátéve", megismételte önmagát. Újabb hatalmas árfolyamveszteségek sújtották Magyarországot. 1987-ben minden korábbi rekordot, még az 1986-ost is némileg meghaladó mértékben, hárommilliárd dollárral nőtt a nettó konvertibilis adósságállomány.[1] Kényszerpályára került a gazdaságpolitika, és az MSZMP-nek most már akkor is változtatnia kellett, ha nem akart. Bezárult az adósságcsapda. Még hatalmasabb terhek hárultak a magyar gazdaságra, melyektől már nem lehetett megkímélni a társadalmat. Elhatalmasodott a gazdasági, társadalmi és politikai válság.

Az MSZMP nem használta ki, nem tudta kihasználni azt a talán utolsó pillanatot a változásra, amikor a Szovjetunió, addig példátlan módon, szintén a reformok útjára lépett, illetve szabadabb utat engedett kelet-európai szövetségeseinek.[1] Amikor az ellenzék még nem tud-

* * *

[1] Lásd erre az MNB-ben a külső adósság menedzseléséről készített tanulmányt vagy Csáki György: A kor hőse vagy bűnbakja? Társadalmi Szemle, 1993. 12. szám.

ta – nem tudhatta – alternatív erővé szervezni önmagát. Ez a lehetséges pillanat azonban kihasználatlan maradt, mert a vezetés akkor szerzett nagyobb szabadságot nemzeti érdekeink képviseletében, amikor nem tudott nemzetközi támogatást szerezni gazdaságpolitikájához. Kihasználatlan maradt, mert a vezető garnitúra fogságba került: a politikai rendszer, a gazdasági válság, a bizalomvesztésből fakadó mozgáskorlátozottság, a status quóban érdekelt társadalmi csoportok, a szűk nemzeti keretek, a csak lassan változó gazdasági szerkezet, az erők koncentrálását akadályozó gazdasági-politikai struktúra és az adósságcsapda fogságába.

* * *

[1] Kádár János 1986 novemberében legfelső szintű KGST-tanácskozásra utazott Moszkvába. Ott Gorbacsov a kétoldali megbeszélésen felajánlotta, hogy a Szovjetunió kész növelni dollárvásárlásait Magyarországtól és más módon is segítséget nyújtani. Ennél a közlésnél azonban nagyobb jelentőséggel bírt, hogy a plenáris ülésen lényegében visszavonta a Brezsnyev-doktrínát, amikor azt hangsúlyozta: a patronálás, a gyámkodás hibás politika volt, az egyes testvérpártok elsősorban saját népüknek tartoznak felelősséggel. A szuverenitás tisztelete, a be nem avatkozás megemlítése mellett persze Gorbacsov hangsúlyozta: a többi ország érdekeit is tiszteletben kell tartani. (MOL 288. f. 5/983. ő. e.) – Korai volt eldönteni azt, hogy ez az irány stratégia és nem taktika, s ha az, képes-e a szovjet vezetés saját szándékait végigvinni. Mindenesetre a szovjet vezető jelezte, elengedi szövetségesei kezét, ami egyúttal azt is jelentette: maguknak kell boldogulniuk.

Adósság. Tanulmányok adósságunk múltjáról, jelenéről és jövőjéről. Szerk. Gidai Erzsébet. Bp., 1990. GT Füzetek.

Ajtai Miklós: A népgazdaság fejlődése, szocialista építőmunkánk feladatai. Kossuth Könyvkiadó, 1963.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29. Kossuth Könyvkiadó, 1957.

Angelusz Róbert–Nagy Lajos Géza–Tardos Róbert–Terestyéni Tamás: Gazdaság és életszínvonal a közgondolkodásban. Esettanulmányok a 70-es évek második feléből. Kossuth Könyvkiadó, 1984.

Antal László: Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.

A Román Kommunista Párt XIII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1985.

Assetto, Valerie I.: The Soviet Bloc in the IMF and He IBRD. London, Westview Press, 1986.

A társadalompolitika problémái Magyarországon. (Oroszul.) Moszkva, 1987.

Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1963–1988. Kossuth Könyvkiadó, 1989.

Az MSZMP VII–XIII. kongresszusainak jegyzőkönyve. Bp., Kossuth, 1960., 1963., 1967., 1971., 1975., 1980., 1985.

Az ötödik ötéves terv gazdaságirányítási feladatainak elemzése. Az új irányítási rendszer eddigi tapasztalatai. Kiadja az MSZMP Gazdaságpolitikai Osztálya, 1973.

Ágh Attila: A századvég gyermekei. Az államszocializmus összeomlása a nyolcvanas években. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.

Bauer Tamás: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.

Berend T. Iván: Gazdasági útkeresés 1956–1965. A szocialista gazdaság magyarországi modelljének történetéhez. Magvető Könyvkiadó, 1983.

Berend T. Iván: Gazdaságpolitika az első ötéves terv megindulásakor 1948–1950. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.

Berend T. Iván–Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919–1929. Akadémiai Kiadó, 1966.

Bognár József: Világgazdasági korszakváltás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, 1976.

Bozzai Rita–Farkas Zoltán: Hitelválság. Bp. Morál–Codex, év nélkül.

Brezsnyev, L. I.: Az SZKP és a szovjet állam külpolitikája. Kossuth Könyvkiadó, 1982.

Csikós-Nagy Béla: Gazdaságpolitika. Kossuth Könyvkiadó, 1982.

Drewnowski, Jan (szerk.): Crisis in the East European Economy. Csoon Helm. London, 1982.

Erdős Tibor: Gazdasági növekedésünk üteme, gazdasági egyensúly, hatékonyság. Kossuth Könyvkiadó, 1979.

Faluvégi Lajos: Pénzügyeink a hetvenes évtizedben. Kossuth Könyvkiadó, 1980.

Fekete János: Vissza a realitásokhoz! Gondolat Könyvkiadó, 1983.

Földes György: Hatalom és mozgalom 1956–1989. Reform–Kossuth Könyvkiadó 1989.

Gábor R. István–Galasi Péter: A második gazdaság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.

Gati, Charles: Magyarország a Kreml árnyékában. Századvég Kiadó, 1990.

Gazdasági fejlődésünk és a gazdaságirányítás továbbfejlesztése. Országos elméleti tanácskozás 1984. június 21–22. Kossuth Könyvkiadó, 1984.

Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai 1957–1960. Szerk.: Friss István. Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.

Hagelmayer István: Pénz és pénzpolitika a szocializmusban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.

Hankiss Elemér: Diagnózisok 2. Magvető Kiadó, 1986.

Hankiss Elemér: Kelet-európai alternatívák. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.

Havasi Ferenc: Gazdaságpolitika és gazdaságirányítás. Kossuth Könyvkiadó, 1985.

Havasi Ferenc: Új fejlődési pályán. Kossuth Könyvkiadó, 1982.

Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető Könyvkiadó, 1975.

Kádár János: A békéért, népünk boldogulásáért. Kossuth Könyvkiadó, 1985.

Kádár János: Hazafiság és internacionalizmus. Kossuth Könyvkiadó, 1968.

Kádár János: A szocializmusért – a békéért. Kossuth Könyvkiadó, 1978.

Kádár János: Szövetségi politika – nemzeti egység. Kossuth Könyvkiadó, 1981.

Kádár János: Tovább a lenini úton. Kossuth Könyvkiadó, 1964.

Kolosi Tamás: Tagolt társadalom. Gondolat Könyvkiadó, 1987.

Kornai János: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.

Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadói RT., 1993.

Kozma Ferenc: Gazdasági integráció és gazdasági stratégia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.

Kozma Ferenc: A nyitott szerkezetű gazdaság. Kossuth Könyvkiadó, 1980.

Köves András: Világgazdasági nyitás – kihívás és kényszer. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

Kupa Mihály: Jövedelemelosztás – költségvetés – gazdasági folyamatok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.

Külső eladósodás és adósságkezelés Magyarországon. MNB műhelytanulmányok. 2. Szerk.: Dr. Nyers Rezső. Bp., 1983.

Lavigne, Marie: A szocialista országok nemzetközi gazdasága. Év és hely nélkül. (Eredeti megjelenés: Armand Colin Paris, 1985.)

Ljubimov, N. N.: A nemzetközi tőkés hitel mint az imperialista támadó politika eszköze. Pénzügyi Kiadó, 1953.

Lóránt Károly: Gazdasági fejlődésünk kritikus kérdései 1968-1988. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. Bp. 1989. Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolatainak főbb kérdései. Hely és idő nélkül.

Narojek, Winicjusz: A tervező társadalom. Kísérlet a szocialista gazdaság szociológiájának megfogalmazására. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.

Nyers Rezső: Útkeresés – reformok. Magvető Kiadó, 1988.

Petschnig Mária Zita: A pénz értékcsökkenése a szocializmusban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982.

Pető Iván–Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.

Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, 1983.

Soós Károly Attila: Terv, kampány, pénz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

Stark Antal: Terv és valóság. Kossuth Könyvkiadó, 1973.
Statisztikai Évkönyv 1960–1990 közötti kötetei.

Swain, Nigel: Hungary. The Rise and Fall of Feasible Socialism. Verso, London–New York, 1992.

Társadalmi-gazdasági fejlődésünk tendenciái, ellentmondásai a nyolcvanas években. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1987.

The Quest for National and Global Economic Stability. Kluwer Academic, Dordrecht–Boston–London, 1988.

Timár Mátyás: Szürke pénzügyek. Magvető Kiadó, 1989.

Udvarhelyi László: Politika és gazdaság a kelet–nyugati kapcsolatokban. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1979.

Válság és megújulás. Gazdaság, társadalom és politika Magyarországon. Az MSZMP 25 éve. Kossuth Könyvkiadó, 1982.

Voszka Éva: Érdekek és kölcsönös függőség. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.

Hivatkozott folyóiratcikkek, tanulmányok

Birta István: A szocialista iparosítási politika néhány kérdése az első ötéves terv időszakában. Párttörténeti Közlemények, 1970. 3. sz. 113–150. old.

Csáki György: A kor hőse vagy bűnbakja? Társadalmi Szemle, 1993. 12. szám.

Csikós-Nagy Béla: Tartható-e a felgyorsult gazdaságnövekedés? Közgazdasági Szemle, 1974. május.

Dollárcsúcs a külkereskedelem szemszögéből. Figyelő, 1985. március 14.

Erdős Tibor: A beruházási vásárlóerő alakulásának időszerű elméleti problémái. Közgazdasági Szemle, 1984. 7–8. sz.

Fock Jenő: Gazdasági fejlődésünk időszerű kérdései. Társadalmi Szemle, 1965. október.

Gordos Árpád: Az árfolyam-politika és az érdekek ütközése. Figyelő, 1981. január 28.

Havasi Ferenc: Számvetés és feladatok. Az 1983. december 7-i KB-ülés előadói beszéde. Társadalmi Szemle, 1984. 1. sz.

Havasi Ferenc: Előrehaladásunk feltétele – erőforrásaink jobb hasznosítása. Az 1986. november 19-i KB-ülés előadói beszéde. Társadalmi Szemle, 1986. 12. sz.

Kornai János: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és a valóság. Gazdaság, 1987. 2. és 3. sz.

Korteweg, Pieter: The International Monetary System and Strength and Vicissitudes of the American Dollar. In: The Quest for National and Global Economic Stability. Kluwer Academic, Dordrecht–Boston–London, 1988.

Köves András: Külgazdasági egyensúly, gazdasági fejlődés és gazdaságpolitika a KGST országokban. Valóság, 1986. 3. sz.

Liska Tibor–Máriás Antal: A gazdaságosság és a nemzetközi munkamegosztás. Közgazdasági Szemle, 1954. 2. sz.

Nyers Rezső: Az ötéves terv derekán. Társadalmi Szemle, 1964. 2. sz.
Változnia kell az értékrendnek is. Interjú Nyers Rezsővel. Figyelő, 1983. december 22.
„Válaszúton". Interjú Nyers Rezsővel. Figyelő, 1986. május 20.

Nyers Rezső–Tardos Márton: Milyen gazdaságfejlesztési stratégiát válasszunk? Gazdaság, 1979. 1. sz.

Nyikos András: A dinamizmus finanszírozása. Figyelő, 1984. január 12.

Szegő Andrea: Világgazdasági függés, eladósodás, válság. Eszmélet, 1989. 1. sz.

Tardos Márton: Népgazdaságunk és a nemzetközi infláció. Figyelő, 1974. november 8.

Vértes András: Túl vagyunk a nehezén? Figyelő, 1985. június 6.

Vincze Imre: Külkereskedelmi árak – pénzügyi dotálás. Figyelő, 1973. július 28.

Vígvári András: Eladósodás és adósságkezelés. In.: Adósság. Tanulmányok adósságunk múltjáról, jelenéről és jövőjéről. Bp., 1990. GT Füzetek.

Magyarország nemzetközi konvertibilis fizetési mérlegei, bruttó és nettó adósságállománya, nemzetközi tartalékai 1970–1986 időszakában, millió dollárban

	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Export	609	611	877	1463	2066	2209
Import	686	829	936	1354	2492	2501
Ker. egyenleg	–77	–218	–59	109	–426	–292
Fuvar, biztosítás egyenlege	–23	–27	–34	–62	–106	–117
Idegenforg. bevétel	28	37	50	70	84	96
kiadás	8	10	13	18	22	44
egyenleg	20	27	37	52	62	52
Kamatok bevétel	14	13	22	40	60	59
fizetett	72	68	78	121	175	242
egyenleg	–58	–55	–56	–81	–115	–183
Kormányzati kifizetések egyenlege	–8	–8	–10	–13	–17	–20
Egyéb folyó fizetések egyenlege	165	–1	–1	30	28	8
Egyoldalú kifizetések egyenlege	16	20	31	30	34	24
FOLYÓ FIZETÉSI MÉRLEG	35	–252	–92	65	–540	–528
Közép- és hosszú lejáratú tőkemozgás						
Követelések egyenlege	-	–23	–15	–11	–83	–89
Tartozások egyenlege	-	179	248	143	296	495
Felvét	-	-	-	-	-	-
Törlesztés	-	-	-	-	-	-
Rövid lejáratú tőkemozgás						
Követelések egyenlege	-	-	–9	–58	–83	–183
Tartozások egyenlege	-	-	46	260	440	318
TELJES FIZETÉSI MÉRLEG	35	–285	–70	256	–100	–482
Bruttó adósság	1000	1511	1867	2315	3105	3929
A növekedés indexei, előző év = 100	-	151	123	124	134	126
Nettó adósság	424	694	852	846	1381	1925
Tartalékok	-	615	790	1181	1434	1492

[1] Figyelő, 1989. október 12. 4. old.

1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
2343	2661	3177	4063	4863	4877	4876	4847	4965	4475	4136
2519	3020	3959	4230	4587	4432	4110	3970	3729	4180	4676
–176	–359	–782	–167	276	445	766	877	1236	295	–540
–114	–148	–180	–187	–237	–216	–220	–175	–154	–156	–237
92	99	100	157	177	218	260	254	264	284	364
45	60	66	85	93	85	84	89	101	135	165
47	39	34	72	84	133	176	165	163	149	199
83	84	101	97	446	230	125	112	155	220	256
192	248	353	463	855	1330	1101	774	899	945	1085
–109	–164	–252	–366	–409	–1100	–976	–662	–744	–775	–829
–20	–27	–32	–37	–43	–47	–45	–39	–37	–42	–32
–11	–116	–55	–180	–85	11	–176	76	–197	–43	–54
20	22	25	40	46	47	46	55	83	65	74
–363	–753	–1242	–825	–368	–727	–77	297	330	–457	–1419
51	–16	–53	–105	–126	–104	–192	–65	–124	–276	–311
453	490	1124	901	764	617	260	60	962	1900	1202
-	826	1796	1806	1605	1443	1154	1276	2643	4014	3802
-	336	672	905	811	826	894	1216	1681	2114	2600
–202	39	–121	39	–15	31	–161	–239	–307	–415	–14
55	310	754	–151	145	–449	–998	390	–556	240	591
–459	70	462	–141	430	–526	–1168	443	305	992	49
4531	5227	7586	8300	9090	8699	7715	8250	8836	11760	15086
115	115	145	109	110	96	87	107	107	133	128
2267	2870	4461	5016	5388	5474	4943	4594	4083	5018	7790
1457	1530	2053	2127	2446	2005	1233	1863	2556	3543	3639[1]

Ára: ~~960~~ Ft

Az 1970-es évek közepén lezajlott világgazdasági fordulat megváltoztatta a nyersanyagban, energiában szegény országok helyzetét. Többségük előnytelenül kapcsolódott a világpiachoz. Különösen azoknak az államoknak támadtak súlyos nehézségeik, amelyek technológiai, infrastrukturális fejlettségi színvonala, tőkeellátottsága nem tette lehetővé a gyors alkalmazkodást. Ezek leküzdésére, illetve hirtelen megbomlott egyensúlyuk helyreállítására jelentős nemzetközi hiteleket vettek fel. Minden nemzet szeretett volna (szeretne) lépést tartani a világfejlődés fővonalával…

A könyv a magyar kísérlet történetével foglalkozik. Azt kutatja, milyen erőfeszítéseket tett az ország vezetése a felzárkózás, a modernizáció és a társadalmi jólét érdekében. Majd, miután 1978-ra kiderült, hogy e célokat nem sikerült megvalósítani és a kísérlet kudarcot vallott, mit tett az adósságcsapda elkerüléséért.

A végeredmény ismert: a magyar politika „adós" maradt.

MAECENAS

7496
FÖLDES GYÖRGY XA 54695 atörténete

338
F79

FÖLDES GYÖRGY

Az eladósodás politikatörténete

1957-1986